

Oost-Vlaamse Zanten

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR IN VLAANDEREN

Copyright
K.B.O.V. v.z.w.
Alle rechten
voorbehouden. Niets uit
deze uitgave mag
openbaar worden
gemaakt door middel
van druk, microfilm of op
welke wijze ook, zonder
schriftelijke toestemming
van de uitgever en de
auteur.

Instructies voor auteurs
worden op aanvraag
toegestuurd.

Druk: Geers Offset n.v.,
Gent - Oostakker.

Op de kaft:

**Steenbakkers op hun
werkplek**
(Westhoek, ca. 1900)
(privéverzameling A. Eloy)

Jaargang LXXV1-2001

Oost-Vlaamse Zanten
TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR IN VLAANDEREI

Uitgegeven door:

Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen v.z.w. (K.B.O.V.)
onder de auspiciën van de Federatie voor Volkskunde in
Vlaanderen v.z.w. (F.V.V.)

Met de steun van de Provincie Oost-Vlaanderen

Orgaan voor

de Dienst voor Volkskundige Enquêtes in Vlaanderen en
het Internationaal Studiecomité voor Ommegangsreuzen.

Redactieadres

Karel Velle
Grote Steenweg 61 - 9721 De Pinte

Email-adressen: karel.velle@pandora.be
arnold.elay@skynet.be

Website: <http://users.pandora.be/kbov>

Abonnementen-informatie:

Oost-Vlaamse Zanten
Luc Beyens
Vinkendal 32 - 9031 Gent/Drongen
Tel. 09-226 52 05 of (op openingsuren bibliotheek) 09-225 64 47

Hoofdredactie:

Karel Velle

Eindredactie:

Bea Baillieul
Arnold Eloy

Redactiesecretariaat:

Arnold Eloy

Vormgeving en opmaak:

Geers Offset nv

Redactie:

Bea Baillieul, Johan Dambruyne, Gita Deneckere,
Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Marc Jacobs, Harlinda Lox, Jacques
Van Keymeulen, Harry Van Royen, Karel Velle

Redactieraad:

Jan Art, Willy Braekman, Elze Bruyninx, Marcel Daem,
Chris De Backer, Marcel De Cleene, Walter Giraldo, Rik Pinxten,
Gerard Rooijackers, Hugo Soly, Romain Van Eenoo

INHOUD

PAARDEPOTEN EN WEVERSBOLLEN: PLANTNAMEN IN DE DIALECTEN VAN HET NOORDOOSTELIJKE WAASLAND <i>Wim van Laere</i>	2
DE WOLF IN DE EUROPESE VERTELCULTUUR: EEN OVERZICHT IN EEN NOTEDOP <i>Harlinda Lox</i>	17
BEDELAARS BIJ DE GENTSE OF EKKERGEMSE OMMEGANG <i>Willy L. Braekman</i>	27
SLAVE TO THE WAGE ? HET DIENSTPERSONEEL OP HET PLATTELAND IN VLAANDEREN (16de-18de EEUW) <i>Thijs Lambrecht</i>	32
EMIEL GELDOLF, DE LAATSTE TRADITIONELE BOOGPEZENMAKER IN BELGIË <i>Beatrix Baillieul</i>	49
HANENGEVECHTEN IN BELGIE (19de-20ste EEUW): VOLKSCULTUUR OF GEORGANISEERDE DIERENMISHANDELING? <i>Karel Velle</i>	62
ZOEKEN EN ZANTEN	
KRONIEK VAN HET INTERNATIONAAL STUDIEKOMITEE VOOR OMMEGANGSREUZEN. DEEL II <i>Marcel Daem</i>	81
DE BEUL LIET ZIJN ZWAARD ZAKKEN: OOSTENDE (1668) <i>Willy L. Braekman</i>	97
UITDAGING TOT GEVECHT (1589-1620): AALBEKE, GENT, MERENDREE, STADEN, WONDELGEM <i>Willy L. Braekman</i>	98
"INJURIEUSE WOORDEN". SCHELDWOORDEN GECITEERD IN GERECHTELIJKE BESCHEIDEN (17de-18de EEUW) <i>Theo Penneman</i>	100
DE OPLEIDING VAN EEN GENTSE KOOPMANSZOOON ROND 1670 <i>Theo Penneman</i>	104
MENSEN EN DINGEN	
IN DE SCHIJNWERPER ... EEN FOTO UIT DE COLLECTIE VAN HET HUIS VAN ALIJN <i>Martien Palmén</i>	105
JAARVERSLAG KBOV 2000	108
SUMMARIES	111

PAARDEPOTEN EN WEVERSBOLLEN: PLANTNAMEN IN DE DIALECTEN VAN HET NOORDOOSTELIJKE WAASLAND

Wim VAN LAERE

1. Inleidend

Dat de dialectwoordenschat zienderogen achteruitgaat is genoegzaam bekend, maar met betrekking tot benamingen voor wilde planten is die achteruitgang zonder meer spectaculair. Wie vandaag de jongerenbevolking polst naar dit gedeelte van de dialectwoordenschat, komt meer dan waarschijnlijk van een nagenoeg kale reis thuis: plattelandsbewoners van de derde leeftijd zijn wellicht de enigen die de dialectische plantnamen nog machtig zijn. Dat valt te betreuren, aangezien zulke oude plantnamen ons een blik kunnen gunnen in de volksgeschiedenis, meer bepaald de manieren waarop men eertijds wilde planten aanwendde voor allerlei doeleinden, zoals kinderspelletjes, het genezen van aandoeningen van uiteenlopende aard, enzovoort. Een reden te meer dus om, afgezien van louter taalkundige motiveringen, dergelijke benamingen op te tekenen; ongetwijfeld zal dat in de nabije toekomst niet meer mogelijk zijn.

In het onderzoek voor onze licentiaatsdissertatie hebben we gepoogd zo veel mogelijk dialectbenamingen voor wilde plantensoorten te inventariseren, in een gebied dat tot dusver nog nauwelijks systematisch op dat deel van de woordenschat onderzocht is: de noordoostelijke hoek van het Waasland, en de gemeenten die daar langs noordelijke en noordwestelijke zijde aan grenzen. In concreto gaat het om de gemeente (Groot-)Beveren met al haar deelgemeentes (met inbegrip van het gehucht Prosperpolder), plus Nieuw-Namen, Clinge en Kappellebrug in aanpalend Zeeuws-Vlaanderen en De Klinge en Meerdonk als deelgemeenten van Sint-Gillis-

Waas. We zochten per plaats een geschikte informant op, om hem vervolgens een lijst met afbeeldingen van voor het desbetreffende gebied relevante wilde planten voor te leggen die de informant dan in zijn eigen dialect diende te benoemen. Dat leverde in totaal nog meer dan 300 verschillende benamingen op voor circa 130 plantensoorten die in het wild in dat gebied voorkomen (bomen en struiken werden daarbij buiten beschouwing gelaten).

De informanten moesten uiteraard aan een bepaald profiel beantwoorden: zoals we al aangaven, zijn enkel ouderen nog op de hoogte van de dialectbenamingen. Het is met betrekking tot onderzoek naar andere woordvelden al onontbeerlijk om oudere informanten in te schakelen, omdat zij in essentie de enigen zijn die nog een min of meer 'authentieke' versie van het lokale dialect beheersen; voor plantnamenonderzoek gaat de methodologische eis dat de informant tot de derde leeftijdscategorie moet behoren nog sterker op. De minimale leeftijdsgrens die we hanterden bij het opsporen van potentiële informanten was dan ook 65 jaar.

Bovendien moet zo'n informant ook in relatief hoge mate 'ruraal' zijn: het ligt voor de hand dat stadsbewoners in veel mindere mate op de hoogte zijn van wat in berm en weide groeit dan plattelandsbewoners. Als men daarbij nog bedenkt dat de dialecten algemeen gesproken sneller verdwijnen in de steden dan op het platteland, dan moge duidelijk zijn dat de eis 'ruraal' van even groot belang is als de leeftijdsnorm. Maar ook binnen het begrip 'ruraal' moeten nog nuances worden aangebracht. Het zal immers niemand verwonderen dat wie op het land werkt of

gewerkt heeft, in veel hogere mate vertrouwd is met wilde planten dan een dorpspastoor of veldwachter. Voor ons specifieke onderwerp van wilde plantensoorten kwamen dus ook uitsluitend informanten in aanmerking die beroepsmatig dicht bij de natuur stonden of hadden gestaan, zoals landbouwers, landarbeiders of schaapherders.

2. De terugloop van plantnamen in het licht van dialectverlies

Jongeren in ons gebied kennen doorgaans alleen nog de benamingen *tingel* voor de Brandnetel, en *pisblo(e)m* voor de Paardebloem, al zullen jongeren uit een landbouwersgezin er waarschijnlijk nog wel enkele meer kennen (bijvoorbeeld *kleef* voor Kleefkruid, een onkruid dat met kleine haakjes aan kleding blijft hangen, of *strek* voor Haagwinde, een woekerende slingerplant met trechtervormige witte bloemen). Van de ruim 300 benamingen die ons door onze informanten werden meegedeeld, zijn dat dus de enige die in de sterke terugloop van dialectische plantnamen overeind gebleven zijn, maar we vermoeden dat ook dat uiteindelijk zal veranderen: de druk van de standaardtaal, het AN, op de Vlaamse (en andere) dialecten is immers zeer groot, en we hebben de indruk dat veel jongeren – ook op het platteland – nu al de AN-woorden *netel* en *paardebloem* prefereren boven respectievelijk *tingel* en *pisbloem*.

Dat – wat althans de jongere en middenleeftijd betreft – precies *tingel* en *pisbloem* de achteruitgang van de dialecten totnogtoe overleefd hebben, en geen andere (pakweg *weversbollen* voor de Wilde kaardebol of *kammen* voor Varen), heeft niets te maken met intrinsiek taalkundige factoren, maar ligt eenvoudig aan de aard van de planten zelf. De Paardebloem (*Taraxacum officinale*) een zeer bekend onkruid, dat zowat overal kan gedijen, zelfs tussen straatstenen. Natuurlijk groeien er nog wel andere onkruiden tussen straatstenen, zoals Varkensgras (*Polygonum aviculare*) of Grote weegbree

(*Plantago major*), maar die hebben in tegenstelling tot Paardebloemen geen opvallend gekleurde bloeiwijzen. Dat de Paardebloem bovendien een hele geschiedenis van de meest uiteenlopende toepassingswijzen achter de rug heeft, waaronder konijnenvoer, kinderspel (het wegblazen van het zaadpluis, fluitjes maken van de stelen), waterafdrijvend middel (*pisbloem!*) en zelfs voedingsgewas, heeft misschien ook wel bijgedragen aan het feit dat de plant vandaag nog zo bekend is bij een breed publiek – ook al zijn de meeste van die toepassingswijzen inmiddels wel tot het verleden gaan behoren.

De bloempjes van onze beide inheemse Brandnetelsoorten (*Urtica*) zijn groen, en vallen dus helemaal niet op, maar de grote bekendheid van deze planten (en daardoor wellicht ook de bekendheid van de benaming *tingel* in het Vlaamse dialectgebied) ligt op een ander vlak: de netelharen, die binnenin een zuur bevatten dat vrijkomt als ze afbreken, zodat de huid sterk geïrriteerd raakt als men een Brandnetel onvoorzichtig aanraakt. Wellicht is deze ‘tactiele’ eigenschap van de Brandnetels de belangrijkste reden waarom *tingel* als dialectische plantnaam nog algemeen bekend is, uiteraard gecombineerd met het algemene voorkomen van deze planten als hardnekkige onkruiden (op plekken met een verstoorde, stikstofrijke grond – bijvoorbeeld door de aanwezigheid van puin in de bodem – vormen ze vaak zelfs de hoofdvegetatie, althans de Grote brandnetel (*Urtica dioica*)).

Maar bovenstaande verklaringen van de gevallen *pisbloem* en *tingel* zijn ad hoc, en verklaren op zichzelf natuurlijk niet waarom de dialectwoordenschat voor plantnamen als geheel zo sterk teruggelopen is. De invloed van de standaardtaal is in deze, zoals we hoger al suggereerden, vermoedelijk de voornaamste factor: als men vandaag een plant als de Grote klapproos (*Papaver rhoeas*) überhaupt kent, dan is dat meestal met standaardtalige benamingen als *klapproos* of *papaver*, en ‘zelden met de oude dialectbenamingen

(*koelbloem, koekeloerenhaan*), benamingen die zoals gezegd nog slechts bekend zijn bij de oude 'boerenbevolking'. Maar zelfs onze informanten gaven geregeld standaardbenamingen op: opgaven als *ereprijs, perzikkruid* of *bosandoorn* zijn zonder enige twijfel directe ontleningen aan de standaardtaal.

Ook bij die oudere plattelandsbewoners blijken verschillende benamingen dus nu al verloren te zijn gegaan. In een eerder dialectologisch onderzoekje ("Een. vergelijkende studie van de benamingen van vier wilde plantensoorten in de Vlaamse dialecten, vroeger en nu", 1999) hebben we opgaven van plantnamen uit twee verschillende materiaalverzamelingen vergeleken: de gegevens van de Zuid-Nederlandse Dialectcentrale (ZND), die grotendeels uit de eerste helft van de 20ste eeuw dateren, en de gegevens die begin 1999 verzameld werden door het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD) van de Universiteit Gent. Uit de systematische vergelijking van die beide corpora bleek ondubbelzinnig dat benamingen voor de onderzochte planten (Gele lis, Sleutelbloem, Maretak en Klis) die in de standaardtaal voorkomen (eventueel ook in de dialecten) een veel groter areaal hadden veroverd, en wel ten nadele van oorspronkelijke benamingen in lokale dialecten, bijvoorbeeld *bakker-tje* of *eierbloem* voor de Sleutelbloem. Veel van die oorspronkelijke plantnamen waren helemaal verdwenen of zagen hun verspreidingsgebied gehalveerd, terwijl her en der in Vlaanderen standaardtalige benamingen (*sleutelbloem, primula*) opgedoken waren.

Over die standaardbenamingen dient terloops te worden opgemerkt dat men er niet uitsluitend de officiële benamingen onder moet begrijpen (zoals gehanteerd in flora's en vastgelegd in de zogenaamde lijst-Heukels), maar om het even welke benamingen voor planten die in het AN in gebruik zijn. Ook niet-officiële, maar niettemin algemeen-Nederlandse woorden zijn dus aan een manifeste uitbreiding toe ten koste van 'inheemse' dialectbenamingen. Zo blijkt nu ook het

Engelse leenwoord *mistletoe* voor de Maretak vrij algemeen in gebruik, terwijl dit woord in de gegevens van de ZND niet eens voorkwam. Iets analoogs geldt voor de botanische genusnamen *primula* en *iris* voor respectievelijk Sleutelbloem en Gele lis. Ook in de gegevens die we zelf in het noordoostelijke Waasland bijeenbrachten, kwamen zulke opgaven een enkele keer voor.

De sterke uitbreiding van de standaardtalige woordenschat ten koste van dialectwoorden komt dus nergens sterker tot uiting dan op het vlak van plantnamen. Weliswaar moet men deze evolutie in het kader van de algemene terugloop van de dialecten onder druk van het AN zien, zoals reeds aangehaald werd, maar in het specifieke geval van plantnamen kunnen ook meer concrete factoren worden gedeut. Met name de algemene verspreiding van gepopulariseerde literatuur over planten, waarin vanzelfsprekend de standaardtalige benamingen gebruikt worden, heeft zonder twijfel bijgedragen aan de 'inburgering' van standaardnamen en daarmee het uitsterven van ettelijke dialectbenamingen. Geïllustreerde plantengidsen, tuinliteratuur en dergelijke zijn immers betrekkelijk populair, zodat de vertrouwdheid van velen met woorden als *pinksterbloem* of *herderstasje* wellicht significant is toegenomen.

Maar een factor die van minstens even groot belang is als AN-druk en dialectverlies is van niet-taalkundige aard. In een artikel uit 1997 ("De dynamiek van de hedendaagse dialecten vanuit cognitief-semantisch oogpunt: een verkenning") wijst Vicky Van Den Heede erop dat het verdwijnen van dialectwoorden niet altijd gerelateerd hoeft te worden aan de suprematie van het AN: dialectverlies kan immers ook een gevolg zijn van een verandering in de materiële leefwereld van de taalgebruiker. Van den Heede geeft daarbij het voorbeeld van de verschillende benamingen voor jonge kalveren, waarvan 'jongeren' (ruim op te vatten) er nagenoeg geen meer kennen. Waarschijnlijk heeft dat meer te maken met het feit dat de agrarische sector tegelijk minder centraal en moderner (techni-

scher) geworden is in onze actuele samenleving, dan met dialectverlies an sich.

‘Vervreemding van de natuur’ klinkt misschien wat clichématig, maar is een onloochenbare realiteit: na de Tweede Wereldoorlog is het uitgesproken agrarische karakter van Vlaanderen namelijk omgebogen in de richting van een sterke urbanisatie, waardoor de oorspronkelijke ‘nabijheid’ van de natuur (zowel letterlijk als figuurlijk) zeer sterk naar de achtergrond verdrongen werd. Daar de meeste mensen voor de oorlog van nabij vertrouwd waren met agriculturele begrippen (waaronder men, in ruimere culturele zin, ook plantnamen kan rekenen), zullen die begrippen toen ook in belangrijke mate deel uitgemaakt hebben van de algemene dialectwoordenschat. Maar dat algemene, centrale karakter van landbouwbegrippen in de algemene woordenschat verdween door de verstedelijking na 1945, eenvoudig omdat de concepten die ermee aangeduid werden structureel aan belang inboetten.

De enorme daling van het aantal plantnamen dat de dialectspreker nog uit zijn eigen dialect kent, is dus zeer waarschijnlijk ook op die manier te verklaren. Hierbij moet nog een extra factor in rekening gebracht worden, namelijk het deplorabele feit dat veel wilde planten zelf sterk achteruitgegaan zijn ten gevolge van ecologische pollutie (pesticiden, industriële verontreiniging), verkavelingen, ingrijpende structurele veranderingen in hun biotoop enzovoort. Dat jongeren, ook jongere landbouwers, de benaming *blauwbloem* voor de Korenbloem niet meer kennen, heeft dus ook te maken met het feit dat een plant die zo gevoelig is voor herbiciden als de Korenbloem zelf aan het uitsterven is. Bovendien wordt vandaag veel minder rogge verbouwd dan voorheen, terwijl de Korenbloem precies een voorkeur heeft voor roggevelden.

Met betrekking tot de zeer sterke achteruitgang voor de dialectwoordenschat voor planten kunnen dus factoren van heel verschillende aard aangevoerd worden als verklarende

argumenten; dat die achteruitgang precies zo spectaculair is aangaande plantnamen, komt net doordat al die factoren samen opereren en elkaar in hun invloed versterken. Hierbij moet echter een wat merkwaardig feit worden vermeld, dat tegen deze tendensen lijkt in te gaan: in enkele zeldzame gevallen blijken de dialecten namelijk toch nog in staat tot een zekere productiviteit (het vormen van nieuwe woorden). Zo luidt één van de benamingen in onze eigen materiaalverzameling *veldbeemd*, waarmee het Veldbeemdgras (*Poa pratensis*) in Clinge (en wellicht ook elders) wordt aangeduid.

Veldbeemd is overduidelijk een ontlening aan de standaardnaamgeving; landbouwers (veehouders) zijn inmiddels vertrouwd gemaakt met heel wat standaardbenamingen van grassoorten, omdat het natuurlijk de officiële benamingen zijn die gehanteerd worden op verpakkingen van graszaadmengsels (voor de aanleg van weiden), enzovoort. Zo gaf dezelfde informant ook het woord *roodzwenk* op voor Rood zwenkgras (*Festuca rubra*), een soort die net als Veldbeemdgras veel toegepast wordt in weiden. Opvallend is dat in beide gevallen het gedeelte *-gras* is weggelaten, waarschijnlijk om redenen die met betekenisredundantie te maken hebben: men vond *-gras* wellicht overbodig, omdat *veldbeemd-* en *roodzwenk-* op zichzelf er geen twijfel over laten bestaan dat de respectieve grassoorten bedoeld zijn. Op die manier gingen de eerste delen van de benamingen *veldbeemdgras* en *roodzwenkgras* als het ware een eigen leven leiden.

Opvallend is overigens wel dat dit verkortingsprocédé vooral bij benamingen op *-gras* schijnt voor te komen: zo geeft Paque (1896), één van de toonaangevende auteurs inzake volksnamen voor planten, het woord *duin* op voor Helm (*Ammophila arenaria*), het gras dat met zijn taaie wortelstokken onze zeeduinen bindt; *duin* is duidelijk een analoge verkorting, namelijk van *duingras*. Ook hier heeft men het grondwoord *-gras* dus overbodig geacht. *Veldbeemd* en *roodzwenk* zijn dus

mooie voorbeelden van hoe de dialecten een recent standaardtalig woord kunnen ontleen om het zelf creatief aan te passen, al blijft die standaardtaal natuurlijk wel het uitgangspunt.

Nog opmerkelijker is het woord *zuurbeemd*, ons in Vrasene opgegeven voor weer een andere grassoort, de Gestreepte witbol (*Holcus lanatus*). Vermoedelijk is *zuurbeemd* een voorbeeld van een meer verregaande productiviteit van het lokale dialect in relatief recente tijden: bij *veldbeemd* is de ingreep van het dialect op het AN-woord (*veldbeemdgras*) nog beperkt gebleven tot een simpele verkorting, maar in het geval *zuurbeemd* is er duidelijk meer aan de hand, aangezien *zuurbeemdgras* geen standaardtalig woord is, ook niet buiten de officiële naamgeving aan planten. Waarschijnlijk is het woordvormingsproces dat tot *zuurbeemd* geleid heeft, begonnen met de vorming van *zuurbeemdgras* naar analogie van *veldbeemdgras*. Het motief voor het element *zuur-* ligt ongetwijfeld bij het feit dat Gestreepte witbol de voorkeur geeft aan zuurdere grondsoorten: men vindt het vooral op zure zandgronden en zelfs veengronden (de zuurste grondsoort), wat overigens niet betekent dat het niet op andere gronden kan voorkomen.

Het motief voor het gedeelte *-beemdgras* moet waarschijnlijk gezocht worden bij een algemene uiterlijke gelijkenis tussen Gestreepte witbol en Veldbeemdgras: beide grassen behoren weliswaar tot verschillende geslachten, maar hun stengels, bladeren en fijn vertakte, pluimachtige bloeiwijzen kunnen in de perceptie van de leek ongetwijfeld een vermoeden van verwantschap doen rijzen (waarbij het essentieel is op te merken dat men biologische classificaties geenszins met classificaties door leken in de dialecten mag verwarren: beide 'indelingssystemen' hebben namelijk volstrekt niets met elkaar te maken, en gebruiken uiteraard criteria van totaal verschillende aard). Naar analogie van *veldbeemdgras* > *veldbeemd* is dan ook *zuurbeemdgras* verkort tot *zuurbeemd*.

Met andere woorden, het dialect in kwestie is in dit geval vertrokken van een standaardbenaming, en heeft die zelfstandig gebruikt om een eigen woord te vormen, waarop men dan hetzelfde procédé van verkorting heeft toegepast als op het standaardwoord dat als vertrekpunt fungeerde. Bij dit alles moet weliswaar benadrukt worden dat het om een nagevoeg op zich staand geval gaat: men kan er slechts uit besluiten dat de dialecten in een aantal gevallen toch nog enige vorm van recente productiviteit vertonen. Ook mag men niet vergeten dat de informant die *zuurbeemd* opgaf een 81-jarige man was, en dat dit geval van productiviteit dus hoe dan ook in de derde leeftijdscategorie gesitueerd moet worden, die in feite de laatste generatie is die nog een werkelijk oorspronkelijke vorm van dialect beheerst.

3. Verschillen in de mate van heteronymie

Met het begrip 'heteronymie' wordt in de taalkunde het geheel aan verschillende benamingen bedoeld voor een bepaald begrip in een bepaalde taal dan wel dialect. Als er dus in een bepaald gebied veel verschillende benamingen zijn voor dezelfde plantensoort, dan vertoont dat begrip (die plant) een hoge mate van heteronymie. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de Lisdodde (*Typha*), de bekende moerasplant met bruine, sigaarachtige bloeiwijzen: in ons onderzoek bleken namelijk niet minder dan 9 verschillende benamingen voor deze plant (of eigenlijk planten, want het gaat om twee nauw verwante soorten) voor te komen. In het gebied dat we onderzochten heeft Lisdodde dus een erg hoge heteronymie (in casu zelfs de hoogste van alle wilde planten, tenminste in zoverre we zelf konden nagaan). Omgekeerd vertoont bijvoorbeeld de Boterbloem (*Ranunculus*, met 5 verschillende soorten in de door ons onderzochte streek) een uitgesproken lage heteronymie: in alle plaatsen werd ze gewoon *boterblo(e)m* geheten.

Proberen te verklaren waarom een plant in een bepaalde streek veel benamingen krijgt en een andere weinig (of helemaal geen) is veel minder evident dan het lijkt. Het loutere voorkomen van de plant zelf lijkt weliswaar een belangrijke randvoorwaarde te zijn: het ligt nogal voor de hand dat een plant die ergens zeer zeldzaam of afwezig is geen lokale benamingen kan krijgen; zo zal men in de noordoostelijke hoek van het Waasland vergeefs zoeken naar volksnamen voor pakweg de Sleutelbloemen of de Bosanemoon, omdat die planten er eenvoudigweg niet voorkomen. In streken waar ze wel voorkomen (bijvoorbeeld de Vlaamse Ardennen), krijgen deze soorten meestal wel benamingen, en met name voor de Bosanemoon worden door Paque (1896) dan ook verschillende benamingen opgegeven, zoals *duivelskruid*, *wrattenbloem* en *boswindroos*. Een ander mooi voorbeeld bij Paque (1896) is dat van de Zonnedauw (*Drosera*): daarvoor kent hij twee volksnamen, te weten *vliegenvanger* in Retie en *loopigkruid* in Schilde, beide in de provincie Antwerpen (Kempen en Voor-kempen), waar dit zeldzame insectenetende plantje inderdaad in heidegebieden voorkomt.

Maar daarmee is het verschil in de mate van heteronymie tussen Lisdodde en Boterbloem in het noordoostelijke Waasland niet verklaard: beide planten zijn er immers algemeen, sterker nog: Boterbloemen (meer bepaald de Kruipe boterbloem (*Ranunculus repens*) en de Scherpe boterbloem (*Ranunculus acris*)) zijn er strikt genomen zelfs nog talrijker dan Lisdodde, zodat het (relatief) 'weinig' voorkomen van een plant blijkbaar niet hoeft te betekenen dat de heteronymie laag blijft. Er zijn ook zeer algemeen voorkomende plantensoorten waarvoor we geen enkele benaming gevonden hebben, zoals de Gewone raket (*Sisymbrium officinale*), een eenjarig onkruid met kleine gele bloempjes op lange, stijve zijtakken, dat in bijna iedere moestuin aan te treffen is. Al dan

niet (algemeen) voorkomen van een plant biedt op zich dus geenszins een afdoende verklaring voor de verschillen in mate van heteronymie, maar kan hooguit als een bepalende randvoorwaarde gezien worden, die als het ware het gebied afbakt waarbinnen 'benamingen' kunnen plaatsvinden.

De verschillen in mate van heteronymie voor verschillende vergelijkbare begrippen zijn reeds herhaaldelijk aan taalkundige reflectie onderworpen, en er zijn in de loop der jaren verschillende mogelijke verklaringen geopperd. M. Devos en J. De Caluwe (1993) wijdden een artikel aan deze problematiek, met de titel "Universele tendensen in de lexiconstructuur?". Ze baseren zich daarvoor op een licentiaatsverhandeling van Nancy De Smet uit 1992, waarin ditmaal geen plantnamen maar wel diernamen uit de dialecten onder de loep genomen werden. De auteurs toetsen in het artikel dat materiaal aan enerzijds twee traditionele verklaringenmodellen, en anderzijds twee moderne modellen die gestoeld zijn op de actuele cognitieve linguïstiek.

Het eerste traditionele verklaringenmodel betreft 'maatschappelijke relevantie'. Daarbij gaat men uit van het standpunt dat naamgeving uniformer is naarmate datgene wat benoemd wordt een belangrijker plaats bekleedt in de materiële of mentale wereld van de taalgebruiker. Zulke objecten of begrippen zouden namelijk frequenter voorkomen in dagelijks taalgebruik, ook en vooral in interlokale communicatie. Het begrip of object komt met andere woorden vaker ter sprake in conversaties tussen mensen uit verschillende plaatsen, waardoor de heteronymie nivelleert en daalt. 'Maatschappelijke relevantie' is natuurlijk een relatief begrip, en moet dus ruim opgevat worden: het kan gaan om zaken waar men dagelijks mee geconfronteerd wordt, zaken die uitgesproken nuttig zijn in de leefwereld van de taalgebruiker, enzovoort. Ook pejoratieve relevantie is heel goed denkbaar: schadelijke, lastige of anders-

zins als negatief ervaren diersoorten (muggen, vliegen,...) hebben meestal ook maar een beperkt aantal benamingen. Kortom: als iets zich 'opdringt' aan de aandacht van de mens, in positieve, negatieve of neutrale zin (denk in dat laatste geval aan begrippen als 'mens', 'dag' of 'weg', die niet uitgesproken positief noch negatief zijn), dan is er sprake van hoge maatschappelijke relevantie en dus lage heteronymie.

Wat wilde planten betreft kan maatschappelijke relevantie dus te maken hebben met zeer frequent voorkomen, hardnekkigheid als onkruid, giftigheid, eetbaarheid, geneeskracht enzovoort. Als echter deze hypothese wordt getoetst aan de plantnamen in het noordoostelijke Waasland, dan blijkt ze niet in staat de verschillen in mate van heteronymie uit te leggen. Zo vertonen als bijzonder nuttig te boek staande planten, zoals de Echte kamille (*Matricaria recutita*) – al eeuwenlang geprezen om haar medicinale eigenschappen – soms toch een hoge heteronymie (*kamul(le)*, *hondsdrul* etc.). Hetzelfde kan gezegd worden van veel 'negatief maatschappelijk relevante' planten als Speerdistel (*Cirsium vulgare*), die niet alleen een bijzonder hardleers onkruid is, maar bovendien veel gemener steekt dan andere distels (namelijk met heel fijne stekeltjes, die in de huid dringen en uitermate vervelende infecties kunnen veroorzaken): voor Speerdistel komen immers 5 verschillende benamingen voor (waaronder *paardstekel* en *weidistel*), wat in een gebied van 14 plaatsen toch een vrij hoge mate van heteronymie mag heten. Met betrekking tot algemeenheid blijkt zich trouwens hetzelfde voor te doen: heel algemene planten kunnen zowel een hoge als een lage mate van heteronymie vertonen.

Het tweede traditionele verklaringsmodel draait rond het begrip 'attitudinale emotionaliteit'. Dat houdt in dat verschijnselen waarop mensen gevoelsmatig reageren (positief dan wel negatief) gekenmerkt worden door een hoge mate van heteronymie. Hiermee kan

verklaard worden waarom er bijvoorbeeld zo'n grote variatie is aan scheldwoorden, koosnaampjes en woorden uit kindertaal. Vaak leidt attitudinale emotionaliteit tot allerlei beeldende woord- en klankvormings-procédés: klanknabootsing als *woefwoef* ('hond') en *tsjoeketsjoek* ('trein') zijn daarvan sprekende voorbeelden. Toch blijkt dit model verre van efficiënt om verschillen in de mate van heteronymie voor diernamen te verklaren: voor de vlinder, een insect dat potentieel positieve emoties kan oproepen door de mooie kleuren op de vleugels of de elegante manier van vliegen, zijn er inderdaad heel wat verschillende benamingen in de Vlaamse dialecten (waaronder het Brabantse *pepel* enz.), maar voor de spin – een diertje dat bij veel mensen uitgesproken gevoelens van afkeer, zelfs angst oproept – klopt de hypothese dan weer niet, aangezien het aantal verschillende benamingen ervoor zeer beperkt is (bijna steeds varianten van *spin* of *kob(be)* en samenstellingen daarvan).

Dit emotionaliteitsmodel is in principe ook toepasbaar op planten, zij het in beperktere mate: ook planten kunnen tot op zekere hoogte positieve of negatieve emoties induceren. Positieve reacties kunnen bijvoorbeeld bestaan in een appreciatie van de schoonheid of 'lieflijkheid' van de bloemen, gebaseerd op – uiteraard subjectief geïnterpreteerde – aspecten van kleur, vorm en grootte. Ook het gebruik van een plant of delen ervan in kinderspelletjes kan misschien positieve reacties oproepen. Negatieve reacties kunnen dan weer uitgelokt worden door gemeen prikkende stekels (distels!), brandharen, giftigheid, woekerende wortelstokken of zelfs gewoon 'lelijkheid'; denk daarbij aan de Speerdistel (*Cirsium vulgare*), die met zijn scherpe stekels, venijnig prikkende haartjes en potige afmetingen erg 'agressief' aandoet. Bij dit alles moet wel worden opgemerkt dat het omschrijven van menselijke reacties op planten betrekkelijk artificieel en relatief is: een plant kan bijvoorbeeld vervaarlijke stekels

dragen of dodelijk giftig zijn en toch mooie bloemen dragen, en een natuurliefhebber zal zogenaamd ‘lelijke’ planten vaak toch weten te waarderen als het bijvoorbeeld een zeldzame, interessante of ecologisch belangrijke soort betreft.

Als we niettemin dit emotionele verklaringmodel trachten toe te passen op de plantnamen in het noordoostelijke Waasland, dan blijkt ze – net als bij de diernamen – niet te kloppen: veel ‘lieflijke’ bloempjes, zoals het Middelst vergeet-mij-nietje (*Myosotis arvensis*) of de eenjarige viooltjessoorten (Akkerviooltje (*Viola arvensis*) en Driekleurig viooltje (*Viola tricolor*)), blijken een zeer lage heteronymie te vertonen: het Middelst vergeet-mij-nietje heet overal gewoon *vergeet-me-niet(je)*, en de viooltjes worden in alle plaatsen die we onderzochten *violet(je)* genoemd, zij het soms gespecificeerd met *wild(e)*, ter onderscheiding van gekweekte viooltjes (zoals de zogenaamde Pensées (*Viola X wittrockiana*), grootbloemig en vaak aangeplant in bloembakken e.d.). Dat men deze plantjes niettemin als lieflijk ervaart, blijkt wel uit het feit dat de benamingen in het merendeel van de gevallen verkleinwoorden zijn (op *-je*), die in onze taal heel vaak een affectief karakter hebben. Natuurlijk gaat het tegelijk ook om bloempjes die letterlijk kleine afmetingen hebben, maar dat geldt ook voor de fraaie rode (zelden blauwe) bloempjes van het Gewoon guichelheil (*Anagallis arvensis arvensis*), dat nergens een verkleinwoord als benaming krijgt. Mogelijk krijgt Guichelheil (en ook Vogelmuur (*Stellaria media*), met kleine witte bloempjes) geen verkleinende benamingen omdat het een lastiger onkruid is dan het Middelst vergeet-mij-nietje of het Akkerviooltje.

Met betrekking tot negatieve emoties zou men – op grond van deze emotionaliteitshypothese – verwachten dat een plant als de Brandnetel, met zijn brandharen en de eigenschap als erg lastig onkruid op te treden, een hoge mate van heteronymie heeft, maar ook

dat blijkt niet het geval: op één plaats (Haasdonk) werd *steentingel* opgegeven, maar in alle andere plaatsen noemt men Brandnetels eenvoudig *tingelen / tingels*. Met andere woorden, het verklaringmodel van attitudinale emotionaliteit schiet duidelijk tekort om verschillen in mate van heteronymie uit te leggen.

De twee traditionele verklaringspistes zijn dus geenszins toereikend: er zijn steeds tegenvoorbeelden te vinden in beide richtingen (namelijk een lage heteronymie waar de hypothese een hoge heteronymie voorspelt, en vice versa). De auteurs die we hoger al vermeldden kwamen voor diernamen tot dezelfde conclusie, en probeerden dan ook alternatieve verklaringswijzen aan te reiken, die gestoeld zijn op de cognitieve linguïstiek: dat deel van de taalkunde dat zich bezighoudt met de manier waarop taal en taalgebruik mentaal in elkaar zit, in het denkpatroon van de gemiddelde taalgebruiker. Het is een relatief recente discipline, die misschien een meer genuanceerde en psychologisch onderbouwde verklaring kan bieden voor de verschillen in graad van heteronymie: ze plaatst het fenomeen ‘taal’ immers in de algemene context van kennisverwerving en de mechanismen die ten grondslag liggen aan het menselijke bevattingvermogen.

Een eerste aspect van die cognitieve aanpak is opgebouwd rond het begrip ‘basic-level category’. Dat betekent dat fenomenen in de ons omgevende werkelijkheid op verschillende niveaus geconcipieerd kunnen worden. Devos & De Caluwé halen daarbij het voorbeeld aan van een Engelse labrador (hondenras): het indelingsniveau ‘Engelse labrador’ is dan het meest concrete en specifieke niveau, terwijl ‘Labrador’ het volgende, al iets meer generaliserende niveau is, gevolgd door ‘hond’ enzovoort. Het meest algemene en abstracte niveau voor dit voorbeeld zou dan ‘dier’ kunnen zijn. Voordat de cognitieve linguïstiek zich ontwikkelde, stelden dialectspecialisten al vast dat meer algemene, overkoe-

pelende categorieën (zoals ‘hond’) in de dialecten homogener benoemd worden dan de specifiekere, afzonderlijke subcategorieën (zoals ‘Engelse labrador’). Zo heeft men in veel Vlaamse dialecten verschillende benamingen voor de stelen van evenveel verschillende werktuigen (zodat bijvoorbeeld de steel van een zeis met een ander woord wordt benoemd dan de steel van een bezem), terwijl er voor het algemene begrip ‘steel’ geen benaming voorhanden is (er is dus geen enkele term die de hele lading ‘stelen’ als geheel kan dekken).

Voor de opkomst van de cognitieve linguïstiek werd dit eenvoudig uitgelegd als het gevolg van een soort onvermogen van de dialectspreker om te abstraheren; de dialectspreker bleef steken in het afzonderlijke, het anekdotische, zo luidde het. Het hoeft geen betoog dat achter deze weinig flatterende verklaring een stigmatisatie van de dialecten ten voordele van de standaardtaal schuilging. In de moderne taalkunde kwam er dan ook felle kritiek op zulke commentaren, en werd gepoogd om andere, meer realistische en psychologisch verantwoorde verklaringen te vinden. Zo is het bijvoorbeeld heel goed mogelijk dat men de stelen van al die werktuigen als zo materieel en functioneel verschillend zag, dat ze ook als geheel aparte categorieën opgevat werden, terwijl er geen behoefte bestond aan een overkoepelend concept ‘steel’. Dat de zaken in ieder geval complexer in elkaar zitten dan de traditionele dialectologie wou doen geloven, blijkt ook uit het feit dat een woord als *koe* concepten op verschillende niveaus kan aanduiden: het woord *koe* wordt immers – ook in de standaardtaal, overigens – zowel gebruikt voor het overkoepelende concept ‘rund’ als voor het basisniveau ‘volwassen rund van het vrouwelijk geslacht’.

Uitgaande van deze moderne invalshoek komen Devos & De Caluwé tot een eerste cognitief-linguïstische hypothese die de verschillen in graad van heteronymie moet hel-

pen te verklaren: “begrippen op basisniveau vertonen weinig of geen heteronymie, ook al is het best mogelijk dat de subbegrippen in de Nederlandse dialecten op zeer verscheiden manieren op zeer verschillende manieren worden benoemd”. Toch stelden de auteurs vast dat ook deze hypothese weer niet waterdicht blijkt: ze verklaart bijvoorbeeld niet waarom de – oorspronkelijke – heteronymie voor basisbegrippen als ‘egel’ of ‘kikker’, om weer naar de diernamen uit het materiaal van De Smet te verwijzen, opvallend hoog ligt.

Ook voor de plantnamen in het noordoosten van het Waasland houdt de hypothese geen stand: de overkoepelende categorie ‘onkruid met windende stengels’ wordt er algemeen *strek* genoemd. De benaming *strek* wordt daarnaast ook nog op twee lagere niveaus toegepast, te weten ‘soort Winde’ en ‘Haagwinde’: in het Waasland komen namelijk twee verschillende Windesoorten voor (Akkerwinde (*Convolvulus arvensis*) en Haagwinde (*Calystegia sepium*)), die allebei lastige onkruiden met windende stengels zijn en dus onder het algemene niveau ‘onkruid met windende stengels’ vallen. De benaming *strek* wordt in een aantal gemeenten (De Klinge en Vrasene) echter uitsluitend toegepast op de Haagwinde, terwijl de Akkerwinde er respectievelijk *roze strek* (naar de dominante bloemkleur) en *akkerstrek* (naar het voorkomen op akkers) heet. Het woord *strek* kan dus op drie niveaus slaan: ‘onkruid met windende stengels (waaronder de beide Windes, maar ook Zwaluw tong (*Polygonum convolvulus*) en soms zelfs Vogelwikke (*Vicia cracca*))’; ‘Winde (algemeen)’ en ‘Haagwinde’ (één van die beide Windesoorten).

De hypothese blijkt ook hier niet echt stand te houden: weliswaar is er geen heteronymie op het hoogste niveau (voor het begrip ‘onkruid met windende stengels’ is er alleen het woord *strek*) en is er een hoge heteronymie op het laagste subniveau (want de Haagwinde kreeg nog verschillende andere benamingen, waaronder *hagewinde* (Beveren) en *pastoeppen*

(Verrebroek)), maar tegelijk heeft het tweede niveau ('Winde (alg.))' ook een relatief hoge heteronymie: voor de Winde in het algemeen (dus de beide soorten samen) blijken er in het gebied in kwestie immers 3 verschillende benamingen voorhanden te zijn (het al genoemde *strek*, plus *klimop* en *bewin*). Men kan dan ook niet beweren dat het laagste sub-niveau een duidelijk hogere heteronymie heeft dan het niveau dat er net boven ligt. Toch volstaat dit in se niet als argument contra de hypothese: het gaat slechts om dit ene voorbeeld, wat op zich natuurlijk niet voldoende is om de hypothese te ontcrachten. Dat zou pas mogelijk zijn met een groot aantal soortgelijke voorbeelden. Dat de hypothese volgens Devos & De Caluwé echter duidelijk niet opgaat voor diernamen, is echter wel degelijk een overtuigende indicatie dat ze weerom geen adequate verklaring voor de verschillen in mate van heteronymie kan bieden.

De auteurs stellen daarom nog een laatste verklaringsmodel voor, dat eveneens steunt op de cognitieve linguïstiek. Volgens dit model is er weinig heteronymie voor die begrippen die een grote ontologische variatie omvatten, wat betekent dat er veel verschillende verschijningsvormen zijn waarin het begrip zich in de realiteit manifesteert. Dit kan geïllustreerd worden met het voorbeeld dat door de auteurs zelf wordt aangevoerd: dat van het begrip 'spin', dat zoals we al vermeldden een lage heteronymie vertoont. Die laatste hypothese zou dit kunnen verklaren vanuit het feit dat het begrip 'spin' een zeer grote ontologische variatie dekt: inderdaad komen in onze streken meer dan 600 verschillende spinnensoorten voor, die duidelijke verschillen vertonen inzake het al dan niet weven van webben en de eventuele structuur daarvan, de afmetingen van het dier en de lengte en dikte van de poten in verhouding tot het lichaam, de kleur, de mate van lichaamsbehaaring, de plaats van voorkomen enzovoort. Door die hoge ontologische variatie

wou de creativiteit van de dialectgemeenschap om het algemene begrip 'spin' met verschillende benamingen te bedenken als het ware geblokkeerd worden, waardoor de heteronymie laag blijft.

Maar bij een beschouwing van de plantnamen in het noordoostelijke Waasland blijkt ook deze laatste hypothese in het water te vallen. Zo vertoont het begrip 'varen' een relatief hoge heteronymie (relatief, omdat men er hierbij rekening mee moet houden dat varens in de desbetreffende streek niet overal groeien), terwijl er toch 7 verschillende varensorten in dat gebied voorkomen. De ontologische variatie schijnt hier dus niet evenredig te zijn aan de mate van heteronymie, wat ook weer blijkt uit de vaststelling dat veel plantensoorten die in ons gebied amper 1 benaming krijgen helemaal geen ontologische variatie vertonen: Bijvoetalsem (*Artemisia vulgaris*, een struikachtig gewas met bloempjes in trossen), Muurpeper (*Sedum acre*, een laagblijvend vetplantje) of Stinkende gouwe (*Chelidonium majus*, een kruid met geel melksap dat vroeger tegen wratten werd aangewend) zijn planten zonder subsoorten of variëteiten, die er bovendien steeds ongeveer hetzelfde uitzien en het toch met slechts één benaming (respectievelijk *bijvoet*, *rijs(t)pap* en *stinkende vergouwen*) moeten stellen.

Uit het voorgaande is dus ondubbelzinnig gebleken dat geen enkele van de gangbare of door Devos & De Caluwé gesuggereerde verklaringspistes op zich volstaat om de verschillen in graad van heteronymie uit te leggen. Wellicht is het niet eens mogelijk om één universeel verklaringsmodel te vinden, en spelen verschillende mogelijke hypothesen tegelijk een rol, naast allerlei factoren ad hoc. Vermoedelijk kunnen wel een aantal tendensen aangewezen worden, maar de meest adequate methode om deze problematiek aan te pakken lijkt ons toch een geïntegreerde benadering te zijn: per plant kunnen alle plausibele hypothesen afzonderlijk tegen elkaar afgewogen worden, waarbij het tegelijk de voor-

keur verdient om concrete, niet-systematische factoren in te schakelen. Zo kan men bijvoorbeeld nagaan hoe de plant in kwestie door de lokale boeren gebruikt werd, waar en in welke mate ze in een bepaalde gemeente precies voorkomt enzovoort.

4. Waar komen de benamingen vandaan?

Een cruciaal aspect van het onderzoek naar dialectbenamingen van planten bestaat er natuurlijk in om te achterhalen wat die benamingen precies betekenen en hoe en waarom ze ontstaan zijn. Waarom heet de Gewone duivekervel (*Fumaria officinalis*) in Beveren *wilde peen*, en hoe is men in Meerdonk op de benaming *paardepoten* voor de Gele plomp gekomen? In een aantal gevallen spreekt de benaming voor zich: zo begrijpt iedereen onmiddellijk dat de benaming *sigaren* voor Lisdodde geïnspireerd is op de cilindrische, bruine bloemkolven van die planten, die inderdaad wel iets hebben van een grote sigaar van het corona-type.

Maar in het merendeel van de gevallen ligt een dergelijke verklaring veel minder voor de hand. Toch kan etymologisch onderzoek meestal wel zeer plausibele naamsverklaringen opleveren, en ook de culturele geschiedenis van een plant is vaak zeer verhelderend: talloze benamingen zijn immers gebaseerd op aloude gebruikswijzen van een plant, gebruikswijzen die veelal in de nevelen van de geschiedenis opgegaan zijn, maar die vaak nog uit historische bronnen of mondeling overgeleverde volksgeschiedenis kunnen worden 'opgevist'. Sommige gebruikswijzen zijn trouwens nog tot in recente tijden van toepassing geweest, en zijn nog steeds bekend bij een gedeelte van de oude boerenbevolking. Zo wist de Beverse informant nog te vertellen dat de benaming *muttekenskruid* voor het Zilverschoon (*Potentilla anserina*) teruggaat op het feit dat veeboeren dit kruipende plantje met kamvormige blaadjes vroeger gebruikten om bepaalde darmaan-

doeningen bij *muttekens* (= 'jonge kalveren') te genezen, iets wat nu – met de moderne, wetenschappelijke diergeneeskunde – uiteraard definitief tot het verleden behoort.

Op die manier kunnen verschillende benoemingsmotieven geïdentificeerd worden die tot de vele plantnamen in de Nederlandse dialecten geleid hebben: welke plantkundige, medicinale en andere eigenschappen van planten heeft een dialectgemeenschap aangegrepen om de planten te benoemen? Zo kan men benamingen onderscheiden die gebaseerd zijn op het uiterlijk van een plant of delen ervan, benamingen die gebaseerd zijn op volksgeloof, religie en magie, op medicinale of juist giftige en andere schadelijke eigenschappen, op praktische toepassingen (zoals kinderspelletjes of gebruiksmateriaal) of op herkomst van een plant. Bij dit alles dient ook nog rekening te worden gehouden met puur taalkundige processen, zoals ontleening van een woord uit de botanische nomenclatuur of een vreemde taal. Har Brok (1993) gebruikt in zijn boekje "Van Vergeet-mijnietje tot Gebroken hartje" deze grove indeling, telkens met meer specifieke categorieën. In wat volgt geven we enkele concrete voorbeelden van plantnamen uit het noordoostelijke Waasland die tot deze categorieën behoren.

Een benaming die verwijst naar het algemene uitzicht van de plant is *magerman*, in Beveren en omliggende gemeenten gebruikt voor het Herderstasje (*Capsella bursa-pastoris*). Wie dit plantje kent, zal begrijpen dat de ranke, schriële indruk die het wekt het benoemingsmotief is geweest voor de benaming *magerman*; daarbij heeft ook een zekere personificatie plaatsgevonden: het Herderstasje wordt figuurlijk vergeleken met een mens, meer bepaald een 'mager man'. Maar benamingen die betrekking hebben op het uiterlijk van een plant kunnen ook meer specifiek slaan op een bepaalde groeiwijze, zoals *kruip*, in Melsele gezegd tegen het Veldbeemdgras: dat 'kruipt' namelijk over de grond met taaie, zich uitstrekkende uitlopers.

Ook de bloeitijd kan een benoemingsmotief zijn: zo is het *sint-jacobskruid*, de Beverse benaming voor het Jacobskruid (*Senecio jacobaea*), genoemd naar het feit dat het rond de feestdag van de H. Jacobus, die in het jaar 42 door Herodes Agrippa onthoofd werd. De feestdag van de H. Jacobus valt op 25 juli, en inderdaad kunnen we rond die tijd het Jacobskruid in volle bloei vinden. Verder zijn ook plaats van voorkomen en bloeiwijze hieraan verwante benoemingsmotieven: *maïsgras* (Hananepoot (*Echinochloa crus-galli*), een gras dat om ecologische redenen inderdaad veel in maïsakkers groeit), *twalfurenbloemeke* (Gewone vogelmelk (*Ornithogalum umbellatum*), waarvan de fraaie witte bloempjes zich rond de middag openen – al dient dit ‘twaalf uur’ natuurlijk niet al te letterlijk genomen te worden),...

Ook de onderdelen van een plant kunnen stof zijn voor verschillende benoemingsmotieven: de vorm van de bloem in *bellenstruik* (Beverse benaming voor de Hop (*Humulus lupulus*), algemeen bekend vanwege de ‘hopbellen’, de vrouwelijke bloeiwijzen waaruit het hopmeel wordt gehaald waarmee men bier op smaak brengt), de kleur van de bloem in *blauwbloem* (de Korenbloem (*Centaurea cyanus*), een plant die in roggevelden opvalt door de prachtig diepblauwe bloemen), de vorm van de vruchten in *dubbeltjeskruid* (in Clinge de benaming voor de Witte krodde (*Thlaspi arvense*), waarvan de vruchtjes inderdaad op ‘dubbeltjes’ (geldstukken) lijken) en de bladvorm in *lamsoor* (de Zeeaster (*Aster tripolium*), met eetbare bladeren die in vorm wel op de oorschelpen van een schaap lijken).

Een andere grote categorie van benoemingsmotieven verwijst naar aspecten van (volks)religie, magie of hekserij. In ons eigen materiaal kwamen echter geen benamingen voor waarvoor de verklaring berust op bijgeloof of religie; misschien ligt dat aan het feit dat magie en volksreligie al geheel tot een verleden behoren en al lang geen significante rol meer spelen in het leven van mensen

(enkele goedgelovige zielen misschien niet te na gesproken). Waarschijnlijk zijn er ook in het noordoostelijke Waasland ooit wel plantnamen geweest in de trant van *jaagt-den-duivel* (Sint-Janskruid (*Hypericum perforatum*), waarvan men eertijds geloofde dat het de duivel uit de woning hield), maar in ons eigen onderzoek kwamen benamingen uit die sfeer in ieder geval niet voor.

Benamingen kunnen ook gebaseerd zijn op allerlei niet-uiterlijke eigenschappen van planten, waaronder een bepaalde geur of smaak: een treffend voorbeeld daarvan is *honingbloem*, in De Klinge gezegd tegen Honingklaver (*Melilotus*), waarvan de bloempjes duidelijk een honinggeur verspreiden en bovendien naar honing smaken als men ze uitzuigt, zoals kinderen vroeger deden (trouwens ook met de bloempjes van de Witte dovenetel). Een schadelijke of zelfs giftige werking kan eveneens een bron van inspiratie zijn: de benaming *borstebezen*, in de omgeving van De Klinge toegepast op de Zwarte nachtschade (*Solanum nigrum*), is zonder twijfel nauw verwant aan de door Paque (1896) vermelde benaming *berstebezen* voor hetzelfde onkruid: *bersten* zou immers ‘sterven door vergiftiging’ betekenen, alluderend op het feit dat de bessen van de Zwarte nachtschade inderdaad giftig zijn. Toch is hier wel enige voorzichtigheid geboden: dit *bersten* kan namelijk ook gewoon ‘barsten’ betekenen, en in dat geval heeft de benaming *borstebezen* misschien wel betrekking op de rijpe bessen, die gemakkelijk openbarsten als men erop drukt.

Een wat speciaal type van benoemingsmotief, dat indirect ook te maken heeft met niet-uiterlijke eigenschappen, bestaat in het ontbreken van enig nut of zelfs een negatieve evaluatie van een plant (bijvoorbeeld als het een hardnekkig onkruid aangaat). Vaak gaat het dan om benamingen die samengesteld zijn uit een ‘neutrale plantnaam’ (in sommige gevallen zelfs de naam van een verwante of vergelijkbare soort die wél nuttig is) en een woorddeel dat eraan voorafgaat en de depreciatie uit-

drukt. Een voorbeeld hiervan is *hondsgras*, een Beverse benaming voor Kweek (*Elymus repens*), één der lastigste akkeronkruiden. Het gedeelte *honds-* drukt daarbij de depreciatie uit: rechtstreeks heeft het dus niets meer met honden te maken, maar is de betekenis als het ware ‘verbleekt’ tot een negatief element. *Hondsgras* is in die zin verwant aan woorden als *hondenweer*, *hondenleven* of *hondsvot*, die we kennen uit de standaardtaal. Dan zijn er benamingen die verwijzen naar zekere toepassingen van de plant in de menselijke cultuur. Zoals hoger al vermeld kan het daarbij gaan om kinderspelletjes; in Beveren en Melsele noemt men de Heermoes (*Equisetum arvense*), een aan de varens verwant onkruid met fijne takjes in kransen, *tiktak*. De verklaring voor die benaming berust op het spelletje dat kinderen vroeger met die kransen van zijtakjes speelden: ze braken de stengel af ter hoogte van zo’n krans, om dan de beide stukken stengel in elkaar rond te draaien zodat de zijtakjes telkens tegen de blaadjes tikten, die zich – eveneens in een krans – rond de stengel bevinden.

Medicinaal gebruik is een mogelijke grond voor benoemingsmotieven die nog meer benamingen heeft opgeleverd: voor de opkomst en veralgemening van de wetenschappelijke geneeskunde was men immers aangewezen op allerlei middeltjes uit de natuur om ziekten te genezen of wonden te verzorgen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de meerderheid van onze inlandse planten in de loop van de geschiedenis wel de één of andere medische toepassing hebben gekend, soms marginaal, soms – zoals bij de Echte kamille (*Matricaria recutita*) – zeer uitgebreid en gevarieerd. De actuele wetenschap wijst dergelijke medische toepassingen meestal af wegens ongegrond, maar toch wordt vandaag nog steeds een groot deel van de geneesmiddelen op basis van plantaardige stoffen geproduceerd.

Een voorbeeld van een benaming die een aloude medicinaal gebruik weerspiegelt is *speenkruid*, in het noordoostelijke Waasland

gezegd tegen de voorjaarsbloeiër die ook officieel Speenkruid (*Ficaria verna*) heet, en verder ook toegepast op de Helmkruidsoorten (*Scrophularia*): de knolachtige delen die deze planten ondergronds vormen, deden blijkbaar denken aan aambeien, en men zag er dan ook een geneesmiddel tegen aambeien – het *speen* – in. Dat past in de zogenaamde signatuurleer, die ervan uitging dat de Schepper in de natuur ‘tekens’ had gestopt voor nuttig gebruik (op die manier werd van de borstelige bloeiwijzen van de Klis (*Arctium*) zelfs een haargroeimiddel gebrouwen).

Verder kunnen ook allerlei andere nuttige toepassingen op dezelfde manier de plantnaamgeving inspireren: de Beverse benaming *konijnenbrood* voor de Gewone berenklaauw (*Heracleum sphondylium*) verwijst bijvoorbeeld overduidelijk naar de geschiktheid van de jonge bladeren van deze plant als konijnenvoer, en met *tabaksblaren* voor Klein hoefblad (*Tussilago farfara*) wordt gezinspeeld op het feit dat men nog in de twintigste eeuw de bladeren van Klein hoefblad rookte bij ontstentenis van echte tabak.

Een volgende categorie benoemingsmotieven heeft te maken met de vermeende herkomst van de plant. Zo wordt het Harig knopkruid (*Galinsoga quadriradiata*) in de omgeving van Beveren *Duits kruid* genoemd, omdat dit onkruid nog maar sedert ongeveer 1920 in onze streken voorkomt en men (verkeerdelijk) dacht dat het meegekomen was in het kielzog van de Duitsers in de Eerste Wereldoorlog. De benaming *Amerikaans kruid* in Verrebroek voor hetzelfde plantje verraadt dan weer het vermoeden dat het niet de Duitsers, maar wel de Amerikaanse bevrijders waren die het Harig knopkruid meebrachten. Dat ligt overigens dicht bij de waarheid, daar Harig knopkruid inderdaad van Amerikaanse origine is.

Ten slotte zijn er, zoals gezegd, nog benamingen die duidelijk niet in de dialectgemeenschap zelf ontstaan zijn, maar ontleend zijn aan een andere taal; dat is ruim op te vatten, aangezien ook de botanische nomenclatuur

wel eens voor benamingen kan zorgen. Weliswaar is de officiële nomenclatuur zoals we ze vandaag kennen (met tweeledige, internationaal geldende, gelatiniseerde namen) pas in de 18^e eeuw ontstaan, toch bestond in wetenschappelijke kringen de gewoonte om planten met Latijnse benamingen aan te duiden al veel langer. Sommige van die benamingen zijn blijkbaar doorgedrongen in de dialecten, al moet daar onmiddellijk bij worden opgemerkt dat dit in de meeste gevallen toch relatief recent gebeurde (gezien het feit dat het gewone volk eeuwenlang analfabeet is gebleven).

Een voorbeeld van een ontlending aan de Latijnse naamgeving is *kalmoes*, dat ook in de standaardtaal wordt gebruikt voor een plant die vandaag – botanisch – *Acorus calamus* heet. Dat is een moerasplant uit het Verre Oosten, met een zeer kruidig aroma en kruipende wortelstokken; ze werd in 1557 ingevoerd in Europa. In Nederlandse teksten vindt men het woord *kalmoes* vanaf 1567, tien jaar nadat de Kalmoes voor het eerst in Europa bekend raakte. *Kalmoes* komt duidelijk van het Latijnse *calamus*, waarmee in de literatuur de plant werd aangeduid; het woord raakte dus ingeburgerd in de dialecten, zoals de Kalmoes zelf ingeburgerd raakte in onze Vlaamse grachten, en is tot vandaag tegelijk ook de standaardbenaming van de plant gebleven.

Uit al deze voorbeelden zou men de conclusie kunnen trekken dat benoemingsmotieven voor plantnamen blijkbaar in netjes afgebakende categorieën uiteenvallen (waarbij er overigens meer zijn dan we hier vermeld hebben, bijvoorbeeld uiterlijke kenmerken van de wortels, zoals in benamingen die op *-pee* eindigen). Als men echter probeert om alle plantnamen in zo'n rigoureuus systeem onder te brengen, dan stelt men snel vast dat de werkelijkheid ook hier complexer in elkaar zit. Zo moet men er in eerste instantie natuurlijk al rekening mee houden dat de meeste

plantnamen uit verschillende delen bestaan, en dat elk onderdeel dus een eigen verklaring behoeft – waarbij men vervolgens ook het verband tussen de delen dient na te gaan. Zo verwijst het deel *bos-* in het Beverse *bosblauwke* voor het fraaie Zandblauwtje (*Jasione montana*) naar de plek waar men Zandblauwtjes kan aantreffen, en heeft het deel *-blauwke* betrekking op de bloemkleur. Maar de vaststelling dat men een indeling van plantnamen op basis van benoemingsmotieven niet al te strak moet houden, berust natuurlijk vooral daarop dat het in sommige gevallen niet goed mogelijk is om benoemingsmotieven accuraat te beschrijven. Dat is immers vrij vaak het geval, en kan verschillende oorzaken hebben. Zo is het soms niet duidelijk tot welke categorie van benoemingsmotieven een plantnaam (of deel ervan) behoort: moeten we bijvoorbeeld *kerkebloemeke* voor het Madeliefje (*Bellis perennis*), o.a. gezegd in Kallo, interpreteren als 'het bloempje dat vaak tussen het gras van kerkpleinen groeit', of heeft dat element 'kerk' iets te maken met de christelijke 'deugdelijkheid' van dit plantje, dat eertijds in verband gebracht werd met Pasen en de Maagd Maria?

Het is ook mogelijk een benoemingsmotief oorspronkelijk wel van toepassing was, maar later niet meer, omdat men dezelfde benaming voor een andere plant is gaan gebruiken. De Wilde cichorei (*Cichorium intybus*) heet in o.a. De Klinge bijvoorbeeld *witloof*, omdat deze plant de wilde stamvader is van het witlof dat we als typisch Belgische groente zo goed kennen. Maar de bladeren van die groente zijn wit omdat ze door de mens gebleekt worden, wat bij de Wilde cichorei natuurlijk niet gebeurt. De Wilde cichorei heeft dus helemaal geen 'wit loof'. In dit voorbeeld is de overdracht van een benaming van één plant op een andere nog 'beperkt' gebleven, in die zin dat Wilde cichorei en witlof in wezen twee verschijningsvormen van dezelfde plantensoort zijn, maar het is net zo goed mogelijk dat zo'n overdracht plaats-

vindt tussen totaal niet verwante plantensoorten, waarbij in een aantal gevallen zelfs niet meer te achterhalen is wat precies de grond is voor de overdracht.

Een voorbeeld daarvan wordt ons in Verrebroek geleverd door de benaming *pastoepen*, die er gebruikt wordt ter aanduiding van de al ter sprake gekomen Haagwinde. Nu is *pastoeten* in het Antwerpse dialectgebied een benaming voor een heel andere plant: de Hyacint (*Hyacinthus orientalis*), het bekende bolgewas dat in het voorjaar bloeit. *Pastoepen* is vrijwel zeker hetzelfde woord als *pastoeten*, alleen is de *t* om onduidelijke redenen een *p* geworden (mogelijk heeft dat te maken met de vorm van de Haagwindebloemen, en moet er een verband gezocht worden met het woord *toepen*). Het probleem is in dit geval echter dat het volslagen duister is waarom precies een benaming voor de Hyacint op de Haagwinde is overgegaan: er bestaat tussen beide plantensoorten

geen enkel logisch verband, althans niet meer dan er tussen diezelfde Haagwinde en pakweg de Mannetjesorchis zou bestaan (namelijk dat ze allebei gekleurde, mooie bloemen dragen).

In het uiterste geval is zelfs helemaal niet te achterhalen wat het benoemingsmotief voor een bepaalde plantnaam is geweest, en moet men elke verklaring schuldig blijven. Zo wordt de Pinksterbloem (*Cardamine pratensis*) in De Klinge *koffiebloem* geheten, een benaming die qua betekenis en oorsprong compleet ondoorzichtig is; er is zelfs geen enkele werkelijk geloofwaardige hypothese te vinden waarom men de Pinksterbloem klaarblijkelijk met koffie is gaan associëren. Misschien wijst dat element *koffie* - wel op een gebruikswijze die in de loop van de geschiedenis geheel in de vergetelheid is geraakt, wat eens te meer onderstreept hoe boeiend en nuttig plantnamenonderzoek in de dialecten kan zijn.

BIBLIOGRAFISCHE VERWIJZINGEN

- BROK (H.), *Van Vergeet-mij-nietje tot Gebroken hartje. Over de herkomst van bloem- en plantnamen in de Nederlandse taal*, 1993, uitgeverij BZZTôH
- DEVOS (M.) en DE CALUWÉ (J.), Universele tendensen in de lexiconstructuur van de Nederlandse dialecten? *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 47 (1993).
- PAQUE (E.), *De Vlaamsche Volksnamen der Planten van België, Frans-Vlaanderen en Zuid-Nederland. Met aanduidingen der toepassingen en der genezende eigenschappen der planten*, 1896, uitgeverij Wesmael-Charlier
- VAN DEN HEEDE (V.), De dynamiek van de hedendaagse dialecten vanuit cognitief-semantisch oogpunt: een verkenning. *125 Jaar Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis en de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1997

DE WOLF IN DE EUROPESE VERTELCULTUUR: EEN OVERZICHT IN EEN NOTENDOP

Harlinda Lox

Inleiding

Een wolf draafde door onze gewesten — vrijwel de hele maand december leverde hij dagelijks een brok spectaculair nieuws op en was hij een onzichtbare vedette in talkshows. Aangezien hij een steeds duidelijk wordender spoor van verderf en ondergang achter zich liet, werd bijna aan de kinderen aangeraden geen rode kapjes te dragen — hij zou zijn werkterrein wel eens kunnen verleggen... Jan en alleman verwees naar het bekende afschrikkings sprookje van *Roodkapje*, maar steeds met de boodschap dat het hier duidelijk om bakerpraatjes ging — de wolf is een kuddedier en organiseert geen eenzame rendez-vous met kleine meisjes. Hij doodt niet uit een zeker lustgevoel, maar gedreven door de honger. Daarbij heeft hij een duidelijke voorkeur voor wezens met een dikke wintervacht en zeker niet voor wezens die zich hullen in jurkjes en nachtjaponnen..

Het verwonderde mij nochtans dat enkel de wolf met de zoetgevooisde stem uit het sprookje van *Roodkapje* (KHM 26; AaTh 333) op ieders lippen lag, terwijl hij zich ook in de beroemde kindersprookjes *De wolf en de zeven geitjes* (KHM 5; AaTh 123), *Duimedik* (KHM 37; AaTh 700) en *De drie kleine biggetjes* (AaTh 124) als de vraatzuchtige tegenspeler van kinderlijke protagonisten profileert. Maar het optreden van de zogenaamde Waaslandwolf precies in de winter, net voor de millenniumwisseling, had de meer ingenieuze en vooral belezen geesten onder ons tot hoogdravendere eindtijdhypothesen kunnen verleiden: werden wij hier niet een toeschouwer van de eeuwige strijd tussen licht en duister, op microschaal bekend als de strijd tussen winter en zomer, tussen dag en nacht? Wordt de “eindtijd” in de Edda, de bekende Oudnoorse liederenverzameling met goden- en heldensagen, niet “vargold”

genoemd, wat zoveel als wolfstijd betekent? En is Fenrir, het grote gedrocht uit de Noorse mythologie, niet een wolfsverschijning, die zich met lijken voedde? Hij verslond Odin en de zon en werd zelf door Vadir gedood. Op aarde brak toen de donkere en ijsskoude “wolventijd” aan, en met haar, het einde van de wereld.

De wolf als symbool voor licht, vruchtbaarheid en moed

In primitieve cosmogonieën (verhalen over het ontstaan van de wereld) verschijnt de wolf als een zowel positief en negatief wezen. Het feit dat hij in het donker kan zien, maakte hem tot een symbool van het licht en verbond hem met de zon. In Franse, Duitse en Slavische oogstrituëlen speelde de zogenaamde Rogge-, Tarwe- of Korenwolf een rol als de belichaming van de korengheest, die borg stond voor een goede en rijke oogst. De vruchtbaar makende kracht zat in zijn staart. (!) Door zijn stoutmoedigheid werd dit zoogdier tot het symbool van de heldhaftige krijger en van de mythische voorvader. In sprookjes, die tot het verteltype AaTh 650: *Strong John* behoren, vindt men nog het archaische motief van de zogenaamde wolvenkinderen, kinderen die geboren werden uit een liaison tussen een wolf (beer) en een vrouw, die in het bos verdwaald geraakte en bij een wolf (beer) schulde. De mildere vorm van dit vertelgegeven omzeilt de implicatie van sodomie: het gaat dan om te vondeling gelegde mensenkinderen, die door een wolvijn gezoogd werden. Romulus en Remus, Zarathoestra, Wolfdietrich, de stamvader van de Turken en de stamvader van de Mongolen - het waren allemaal wolvenkinderen, tot grote daden voorbestemd. Uit het kinderboekcircuit dient hier het beroemde *Djungleboek* van Joseph Rudyard Kipling

(1865-1936) vermeld te worden, met de zeer populaire verhalen over Mowgli die als kind in een roedel opgroeit, maar als volwassen man naar de mensenwereld terugkeert.

De wolf als symbool voor vraatzuchtigheid, duisternis en dood

Veel talrijker zijn echter de associaties van de wolf met een gevoelsmatig negatief belast betekenisveld, met woestheid, met vraatzucht en bloeddorstigheid, met duisternis en dood. De winter probeert in de gedaante van een wolf “koning Zon” te verscheuren. Een Oudduitse naam voor de maand november is niet toevallig “Wolfmanêt”, terwijl in het Russisch met “wolvenmaand” naar de laatste en donkerste maand van het jaar verwezen wordt. Wolken die het licht van de zon, de maan en de sterren aan het oog van de mens onttrokken, werden als weerwolven beschouwd en de Slavische dondergod kon als wolkenverdrijver de gedaante van een wolf aannemen. In het Frans zegt men “Le loup a avalé le soleil” wanneer een wolk voor de zon schuift. Ook de verbinding van de wolf met het schemerdonker en met de nacht heeft sporen nagelaten in het taalgebruik van alle volkeren: de Engelse uitdrukking “the hour of the wolf” duidt op de ochtend- of avondschemering; in het Franse “entre chien et loup” (“in het schemerdonker”) staat de hond voor de dag en de wolf voor de nacht en in sommige Russische volksraadseltjes dient de wolf nog als metafoor voor de duisternis. En is ieder mens niet een beetje een wolf wanneer hij zich hongerig aan de dis neervlijt en gretig toetast? (cfr. in het Duits “Einen Wolfshunger haben” of in het Frans “Avoir une faim de loup”).

Het demonische karakter van de wolf bleef in de christelijke voorstellingswereld behouden: grauwpels wordt nu als een schepping van de duivel of de duivel zelf aanzien en stelt een gevaar voor de kudde der gelovigen voor, waarvan Christus de herder en beschermer is. Etiologische of natuurverklarende verhalen verwijzen dikwijls naar die specifieke duivelse herkomst van de wolf, met oog voor de typische details in zijn verschijning: toen de

wolf de duivel achternaat beet hij deze in de voet of greep hem bij het haar, en sindsdien heeft de wolf duivelshaar op zijn tanden of drie duivelsharen op zijn voorhoofd. Misogyn getint luidt de verklaring als zou de wolf zijn bestaan aan de ongehoorzaamheid van Eva of aan oude vrouwen te danken hebben, die — net als de duivel in de vele dualistische scheppingsverhalen — de schepping van God imiteren en slechts een gedrocht, namelijk een wolf, in het leven roepen.

Nog veel andere heidense geloofsvoorstellingen werden door de christelijke vertelcultuur gerecupereerd en in aangepaste (lees dikwijls afgezwakte) vorm overgeleverd: Als bewoners van het woud waren de wolven ondergeschikt aan een woudgeest — soms voorgesteld als een witte wolf —, die tevens hun herder en meester was (cfr. het motievencomplex van de dierkoningen/innen in de sprookjes.) Zij zouden enkel de dieren verscheuren die door hun meester werden aangeduid. Deze wolvencultus versmolt zich met de cultus van diverse christelijke heiligen. Zo werden de woudgeesten bij de Oostslaven door de heiligen Georgios en Nikolas vervangen. Een aanval van de wolven gold dan o.m. als een straf van de Hl. Georgios. De wolf werd in de Oudnoorse mythologie samen met de raaf — gezien hun beider uitgesproken voorkeur voor lijken — als dé dieren van het slagveld bij uitstek aan de oorlogsgod Odin toegewezen. Het is dan ook geen toeval dat precies de wolven in de christelijke voorstellingswereld als goddelijke jachthonden beschouwd werden. De aanhef van het dualistische scheppingsverhaal *Het gedierte van de Heer en de Duivel* (KHM 148; Mot. A 63.4, A 1750, A 1751, A 1885 + AaTh 1184) verwijst naar dit gegeven, hoewel de informatie voor het verder verloop van het verhaal niet echt belangrijk is: “God de Heer had alle dieren geschapen en de wolven als zijn honden uitverkoren, alleen de geit had hij vergeten.”

De immorele fabelwolf

De hoofdrolspelers in de fabel zijn niet zelden dieren die immoreel handelen en

ondanks dit of juist daardoor op het einde ook de winnaars zijn — ook het profiel van de wolf in bovengenoemd genre beantwoordt aan die algemene karakterisering: hij staat symbool voor de roof- en vraatzucht en buit de naïeve onschuld van een zwakker dier zoals het lam, het schaap, de geit, het kalf en de gans schaamteloos uit. Uit het verloop van de fabels spreekt geen streven naar harmonie of geluk noch een streven naar naïeve gerechtigheid. De attitude is er een van “Zie je zo gaat het in de wereld”. In de *Biecht van de wolf* (AaTh 77*) verlangt de vraatzuchtige wolf van de pastoor dat deze hem vlug zijn zonden zou vergeven, want hij ziet een kudde schapen aankomen die hij niet missen wil. De wolf toont geen berouw, enkel ongebreidelde vraatzucht. In een andere fabel houdt hij een preek voor de ganzen, waarna hij hen genadeloos opvreet. De wolf laat een beentje dat in zijn keel is blijven steken door een reiger (een kraanvogel) verwijderen, maar weigert daarna het beloofde loon te geven (AaTh 76; Wienert 145). Zijn uitleg luidt laconiek dat het veel dieren beschoren is hun kop in de muil van een wolf te steken, maar slechts weinigen kunnen dit nog navertellen. Een wolf beschuldigt het lammetje, dat aan dezelfde beek zijn dorst komt laven, dat het zijn drinkwater komt vertroebelen. Als het lam de beschuldigingen kan weerleggen, eet de wolf het op omdat het brutaal is (AaTh 111A; Wienert 107). Andere fabels (AaTh 103, 104; Wienert 68) maken gewag van een oorlogstoestand tussen de wolf en de hond, zijn natuurlijke vijand bij uitstek. Een grote groep fabels behoort tot het type van de verkeerde wereld en laat de dieren in een op zijn minst zeer onverwachte rol optreden: de wolf biedt zich als herder of beschermer van weerloze dieren aan (Wienert 36, 37, 38, 39), als arts (Wienert 40), als vroedvrouw (Wienert 41) en als filosoof (Wienert 42). Het bekende spreekwoord van “de wolf in schaapskleren of in een schapevacht” waarschuwt ons steeds ervoor op onze hoede te blijven voor het uiterlijk vertoon van schijnheiligen en valse profeten... Slechts in kinderboeken verloochent de wolf werkelijk zijn ware natuur: In *Hokus Pokus Wolf* van Laurence Bourgui-

gnon⁽²⁾ bijvoorbeeld sluit Grote Wolf een hechte vriendschap met een konijn. Wanneer deze laatste in het hutje van de wolf een groot gezin sticht geniet ook Grote Wolf voor het eerst in zijn leven van het gezinsleven...

De domme wolf versus de listige vos

Wanneer de wolf samen met de vos optreedt, liggen zijn kaarten doorgaans minder gunstig, want in die constellatie delft hij steeds het onderspit: de sluwe vos triomfeert altijd over de domme wolf. Een vos springt om zijn leven te redden in een emmer, die naar de bodem van een waterput daalt. Hij overtuigt de wolf ervan om in de andere emmer te springen daar er zich op de bodem een bol kaas (de reflectie van de maan) zou bevinden. Wanneer de wolf in de emmer afdaald, komt de vos in de andere omhoog en uit de put (AaTh 32).⁽³⁾ In het verwante verteltype AaTh 34 houden een wolf en een vos de weerspiegeling van de maan in het water voor een kaas. De vos laat de wolf met een touw van de brug zakken. Wanneer de wolf in het water valt verdwijnt de kaas... Op advies van de vos vraagt de wolf de merrie naar de prijs van haar veulen. Zij antwoordt dat die onder de hoef van haar achterpoot staat. De sluwe vos veinst dat hij niet lezen kan, maar de wolf

Uittreksel uit de *Fabels van La Fontaine. Over leven, liefde en dood, bijeengelezen en ingeleid door Jan van den Berg*, Leuven, Davidsfonds-Clauwaert, 1994, p. 28.

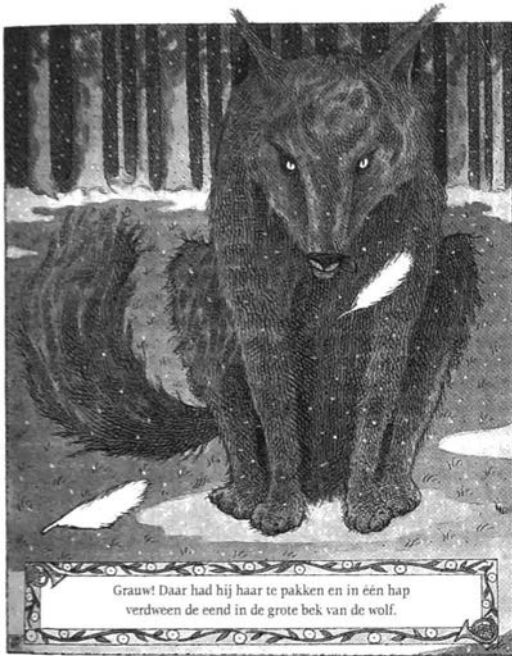
pocht op zijn geleerdheid. Als hij dan de prijs aflezen wil trapt de merrie hem tegen het hoofd (AaTh 47B). De wolf en de vos gaan op kraamvisite bij de aap. De vos prijkt de lelijke jongen en wordt vorstelrijk onthaald. De wolf daarentegen zegt openlijk dat ze lelijk zijn en wordt afgetuigd (AaTh 68**). Wanneer een vos in een Vlaamse variante (4) van AaTh 66**: *The Fox caught in the Bakehouse* bij het stelen van gebakken peren betrapt wordt kan hij ternauwernood ontsnappen doordat hij beweert dat er zich achter de oven een vluchtgat bevindt. Hij hoopt dat de boer in de val loopt: “De boer zal naar dat gat gaan kijken, en terwijl hij loopt ge langs voren weg.” Wanneer de wolf dezelfde list toepast moet hij het in de plaats van de vos ontgelden. Zelfs de gebroeders Grimm namen in hun beroemde verzameling sprookjes (!) drie van dergelijke dierenverhalen op, waarin de veelvraat of praalhans wolf verschalkt wordt door de vos, die op een schaamteloze manier op de inspanningen van de wolf teert en hem voortdurend in levensgevaar brengt (KHM 72, 73, 74; AaTh 157, 41, 37+ 4). Leedvermaak is hier troef.

Twee korte vossensprookjes (KHM 38) thematiseren de seksuele verlangens van een weduwe. Mevrouw vos wordt na de dood van haar echtgenoot door talrijke aanbidders, waaronder ook de wolf, bezocht. Maar aangezien de dame slechts hertrouwen wil met een hele viriele vrijer, namelijk met een die negen staarten (!) heeft, of – zoals het in het tweede sprookje naar een kinderlijk lezerspubliek toe minder expliciet uitgedrukt wordt – met een, die een rode broek en een spits muiltje heeft, kunnen ze, met de wolf op kop, niet echt concurreren met de jonge bronstige vos... De poetsen, die Reynaert de vos met zijn oom, de wolf Isegrim, uithaalt in de middeleeuwse dierenepen, die naar deze beide protagonisten genoemd werden, zijn doorgaans nog iets spits. Zo leerde neef Reynaert in *Van den vos Reynaerde* (midden 13 de eeuw) zijn oom Isengrijn met zijn staart als hengel op het ijs vissen (vers 1507; AaTh 2). Door het felle winterweer vriest zijn staart vast. In het Middellatijnse dierenepos *Ysengrinus* (voor 1150), dat aan de

Gentenaar Nivardus toegeschreven wordt, is het slachtoffer van Reynaert oorspronkelijk zijn tante Eerswint, de vrouw van Isegrim. Wanneer haar staart vastvriest, maakt Reynaert van haar immobiliteit misbruik en verkracht haar (AaTh 36). Isegrim die net voorbijkomt verjaagt de vos en weet zijn vrouw te bevrijden, wat haar wel een stuk van haar staart kost. De vis- en verkrachtingsscène vindt men nog vrij uitvoerig in *Reinaerts Historie* (5), een bewerking én voortzetting van het Middelnederlandse dierenepos uit de veertiende eeuw. Het verhaal van de mannelijke staartvisser werd in gans Europa een geliefd diersprookje. In de Vlaamse vertelcultuur is het slachtoffer doorgaans een beer, waardoor het verhaal nog een etiologisch karakter krijgt en verklaart hoe het komt dat de beer zo een klein staartje heeft. (6)

De boosaardige sprookjeswolf

Vooral de vos versus wolf-verhalen sluiten in feite nauw aan bij de thematiek die de diersprookjes ten gronde ligt, namelijk dat een klein, zwak dier zijn fysiek sterkere tegenstander door zijn moed, zijn scherpzinnigheid en zijn ongehoorzaamheid overwinnen kan. Ook het bekendste diersprookje met de wolf in een hoofdrol, namelijk *De wolf en de zeven geitjes* (KHM 5; AaTh 123) draagt precies deze boodschap uit. Bovendien eindigt dit verhaal met een naar kinderen toe geruststellende reddingsoperatie: de buik van de wolf wordt door moedergeit, het toonbeeld van het zorgzame moedertje en bedrijvig huisvrouw-tje, opengesneden en de geitjes worden er springlevend, zonder ook maar één schrammetje, uitgehaald. Moeder geit is niet alleen behendig met de schaar, maar ook met de naald: nadat de buik van de wolf met keien gevuld was naaide de oude hem zo vlug weer dicht dat de wolf er niets van merkte en niet eens bewoog! Ditzelfde happy-end plakten de gebroeders Grimm doodleuk aan hun Roodkapjeverhaal. Ze voerden wel een professionele killer in, een jager, die ook nog handig met een schaar blijkt te zijn en eenzelfde (reddings)operatie op de buik van de wolf toepast. Maar de gebroeders Grimm

Grauw! Daar had hij haar te pakken en in één hap verdween de eend in de grote bek van de wolf.

Uit *Peter en de wolf*, bewerkt en getekend door Ian Beck (met Nederlandse tekst van Jacques Vriens), Houten, Van Holkema & Warendorf, 1995.

pleitten hem echter vrij van de andere, net iets té typisch vrouwelijke taak: de wolvenbuik wordt nog wel met stenen gevuld, maar er wordt niet meer expliciet vermeld dat hij ook nog dichtgenaaid wordt. De jagers in het muzieksprookje van Sergej Prokovjev *Peter en de wolf* (1936) komen niet meer op de idee de eend uit de maag van de wolf te redden. Ian Beck (7) maakte van dit sprookje vrij recent nog een prentenboek en verzachtte in de slotillustratie het gruwelijke lot van dit dier, die door de wolf in één hap verslonden wordt: de kinderen zien - vrij grotesk - een smetteloos witte en ongehavende eend, die nog in de knusse maag van de wolf kwaakt! De Engelsman James Orchard Halliwell-Philips, die in de negentiende eeuw door zijn bewerking *Three Little Pigs* het volkssprookje *De drie kleine biggetjes* (AaTh 124) een vaste plaats in de kinderlectuur bezorgde, liet slechts het derde biggetje op rij, het prototype van het bezonnen burgermannetje, overleven. In een Vlaamse variatie van het sprookje verloopt het einde als volgt: "De wolf liep de ladder op, en Boer IJzer nam 'nen ketel

kokend water van het vuur, en zette hem onder aan de ladder. De wolf strompelde door zijne haastigheid, viel in den ketel en verbrandde zich heerlijk. Boer IJzer haalde er hem uit, sneed zijnen buik open, en zie nu eens! Boer Bezemen en Boer Blären kwamen er levend uitgekropen..." (8)

Wordt de held/in doorgaans op wonderbaarlijke wijze gered, dan wordt – zoals de aangehaalde voorbeelden het reeds aantonen – zijn (haar) tegenspeler steeds op gruwelijke wijze gestraft. Alleen dan is het sprookjesgeluk volmaakt! Pol de Mont en Alfons de Cock publiceerden een zeer eigenzinnige variatie van het bekende sprookje van Hans en Grietje (AaTh 327) uit de streek van Aalst en Welle, met de wolf als bewoner van een suikerhuisje. Telkens wanneer de kinderen aan zijn huisje lekten riep hij met grove stem: "Wie komt er aan mijn suikerhuizeken?" En de kinderen antwoordden: " 't Is de Wind! 't Is de Wind, dat aardige kind!" Wanneer de wolf het bedrog ontdekt achtervolgt hij de kinderen. Ook hij wil zich door de eendjes naar de overkant laten brengen: "Maar als ze halfweg met hem waren, lieten ze hem in 't water vallen, – en hij verdrong." (9) De meest voorkomende eliminatiemethoden zijn dood door verdrinking (al dan niet veroorzaakt door een loodzware buik) en dood door verbranding (ook bij andere demonische wezens zoals heksen en tovenaars toegepast). Maar in een moderne wereld kan de wolf zich niet handhaven tegen zelfbewuste dames uit de hoogste klassen, die hun eigen geheime wapens hanteren. De Duitse auteur Otto Gmelin schreef in de jaren zeventig een Roodkapjeversie die het beeld en rollenpatroon grondig herzielt, want Roodkapje bevrijdt zichzelf en haar grootmoeder met behulp van een mes uit de benarde situatie. En Roald Dahl laat in zijn *Gruwelijke Rijmen* (10) Roodkapje zowaar een revolver uit haar sliepje trekken:

Ze richt hem op het grote beest
en beng, beng... die is er geweest!
Een week of wat later, ik weet 't nog goed,
heb ik in het bos Roodkapje ontmoet.
Ik herkende haar bijna niet, dat snap je,
zo 'zonder haar cape en zonder rood kapje.

‘Hallo!’ riep ze vrolijk. ‘Zie je wel mijn prachtige bontjas van WOLVEVEL!’

Ook de wolf uit *De drie kleine biggetjes* wordt bij Dahl op een gelijkaardige manier door Roodkapje uit de weg geruimd:

Weer trekt ‘t meisje in een wijpe
de revolver uit haar slipje
en schiet de wolf, ongelogen
precies tussen zijn gele ogen.

Zelfs de oorspronkelijke held uit het verhaal, het derde biggetje in het bakstenen huisje, heeft niet echt reden om te juichen, aangezien het onbegrensde sprookjesgeluk jammer genoeg ook niet meer voor hem weggelegd is:

O Big, weet, dat je op moet passen
voor dames uit de hoogste klassen.
Niet alleen loopt Roodkapje nu rond
in TWEE jassen van wolfebont,
ook draagt zij vaak, het spijt me zeer,
een weekendtas van VARKENSLEER.

ROALD DAHL'S GRUWELIJKE RIJMEN

met tekeningen van
QUENTIN BLAKE

Uitgave Baarn, Fontein, vierde druk, 1995.

Uit: Eugene Trivizas en Helen Oxenbury, *Drie kleine wolfjes en het vreselijk valse varken*, Bloemendaal, Gottmer & Becht, tweede druk, 1994.

Nog twee andere kinderboekauteurs brachten vrij recent verrassende actualisaties van het laatstgenoemde klassieke sprookje uit. *Drie kleine wolfjes en het vreselijk valse varken* van Eugene Trivizas⁽¹⁾ bijvoorbeeld tornt reeds in de titel door de dubbele verkleinvorm “kleine wolfjes” en het beklemtoonde “vreselijk valse” overduidelijk aan de klassieke verdeling van goed en kwaad, van sympathie en antipathie in de dierenwereld. Het varken wordt de boosdoener en de wolfjes worden de slachtoffers. De drie wolfjes blijven het gehele verhaal samen: eendracht maakt macht. De modernisering bestaat hierin dat vooral de attributen een meer aangepaste dimensie kregen. De huizen die de wolfjes bouwen zijn niet langer uit stro, hout en baksteen, maar uit steen, uit beton en ten slotte uit gewapend beton opgetrokken. Het vernietigingsinstrument van het varken is ‘geen krachtige adem, maar wel een moker, een drillboor en tenslotte dynamiet. En dan wordt er — geheel afwijkend van het oorspronkelijke sprookje — een vierde huis, een bloemenhuis opgetrokken. Wanneer het varken dit huis omver wil blazen, wordt hij bedwelmd door een adembenevende geur... De wrede afstraffing van de tegenspeler van de held wordt uit deze bewerking geweerd — een verlaat resultaat van de verhitte discussies die in de jaren zestig door pedagogen over de zin en de onzin van de

wreedheden in de sprookjes gevoerd werden. De actualisering eindigt in harmonie, vriendschap en eeuwigdurend geluk "... en zo leefden ze met zijn vieren nog lang en gelukkig." In *Tok, tok! Wie is daar?* (Jonathan Allen) (12) kondigt de wolf op een plakkaat slecht wolvennieuws aan: de drie kleine biggetjes profileren zich nu als zeer listige wezentjes die de wolf met zijn eigen wapens verslaan. Om zich een toegang tot het huis van de varkentjes te verschaffen, verkleedt de wolf zich achtereenvolgens in een gek oud vrouwtje, een politieagent, een huilende baby en ... ten slotte in een groot harig varken. Maar de sluwe biggetjes zelf hebben zich met een masker en een jas in ... een grote boze wolf vermomd met lange scherpe tanden en een gemene blik in zijn ogen en verjagen zo hun aartsvijand. Het prentenboek *Maar opeens* van Colin McNaughton (13) buit het klassieke spanningspotentieel uit dat in het basisgegeven "hongerige wolf lust wel een varkentje" vervat ligt. Op de cover is een parmantig zelfzeker biggetje afgebeeld met achter zich de dreigende schaduw van een wolf. Het hele verhaal door gaat een wolf telkens weer in een hinderlaag liggen voor een mals biggetje. Het roze doetje is echter onvoorspelbaar en de wolf wordt ten slotte 'total loss' afgevoerd naar het 'wolvenziekenhuis'. Ook in *Doelpunt!* (14) van dezelfde auteur draait de op de loer liggende wolf telkens weer op voor de ravages die het varkentje Olivier met zijn doelspel aanricht.

Varkentjes, ganzenkuikentjes en geitjes worden door de toehoorders steeds als mensenkinderen ervaren. De drie biggetjes trekken uit de geborgenheid van het ouderlijke huis weg en proberen een eigen huis en een zelfstandig leven op te bouwen — dit is de weg die elk kind naar de volwassenheid afleggen moet. Een kleine, maar zeer populaire groep van toversprookjes wil kinderen waarschuwen voor de gevaren die in de grote onbekende wereld schuilen. Centraal staat de ontsnapping van de held en/ of heldin uit de klauwen van een mensenetend bovennatuurlijk wezen (reus, heks) of dier. Hoewel deze sprookjes tot de zogenaamde wondersprookjes behoren die normaliter een happy-end

hebben, eindigen ze met de ondergang van de held/ heldin. Daarom worden ze waarschuwingverhalen of afschrikkings sprookjes genoemd. In Europa onderscheidt men drie typen van dergelijke sprookjes met name het Germaanse type: *Smoutebolleke* (Scandinavië, Noord-Duitsland, Vlaanderen), het Romaanse type: *Roodkapje* (Frankrijk, Italië, Frans Tirol) en het Slavische type: *Frau Trude* (Duitsland, Tsjechië, Rusland). Roodkapje ontmoet op haar weg naar het huisje van haar grootmoeder een gevaarlijke wolf. Een dergelijke spannende confrontatie met een wolf is op zichzelf geen ongewoon gegeven in de orale vertelcultuur. Soms komt alleen maar de dreiging voor: de geïsoleerde held of heldin kruipt in een boom om zich tegen een wild dier te beschermen. In de Vlaamse verteltraditie was het verhaal van *Balten (Triene) giet*, een contaminatie van drie verteltypen AaTh 152A+ AaTh 121 + AaTh 1875 vrij populair: een wolf, die in een hutje binnendringt waar twee broers wonen, krijgt een hete ketel pap over zich heen gekieperd nadat de ene broer de andere met "Balten giet" daartoe opvoert. (AaTh 152A) Veel later wil diezelfde wolf zich in het bos wreken, wanneer hij er die bewuste broer alleen aantreft. Deze klimt in paniek op een boom. De wolf trommelt al zijn kompanen op en samen vormen ze een wolfsladder (AaTh 121). Wanneer de dreiging zeer reëel wordt roept de broer "Balten giet". De

Postkaart "Scherenschnitt" (Privéverzameling).

bewuste wolf, die de onderste schakel van de wolfsladder vormt, vreest voor een nieuwe lading pap en springt weg, waardoor de hele ladder tot grote hilariteit van de jongen naar beneden tuimelt. Dit verhaal wordt dikwijls nog met een ander verteltype gecontamineerd, dat van een wonderlijke reddingsoperatie door het vastklampen aan de wolvenstaart gewag maakt (AaTh 1875). De jongen wordt op zijn weg naar huis nog door dieven beroofd en in een ton opgesloten. Gelukkig kan hij zich door het spuiगत aan de staart van de getraumatiseerde wolf vastklampen, die toevallig voor de ton halt houdt. Met de schreeuw “Balten giet” hitst hij grauwpels op, die weer eens in paniek wegent. De ton valt door het heen en weer geslingerd en gebotst worden uit elkaar en zo kan de jongen zich uit zijn hachelijke situatie bevrijden...

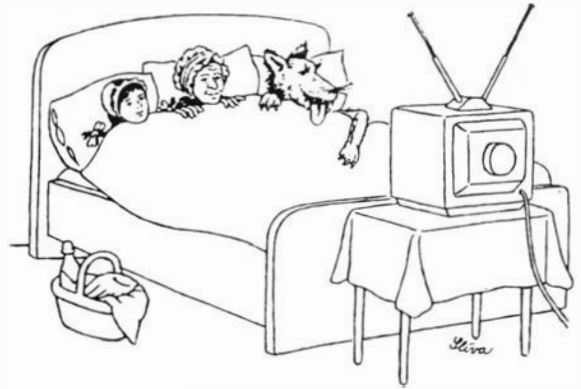
Wie enigszins vertrouwd is met de complexe overleveringsgeschiedenis van het verhaal van *Roodkapje* (AaTh 333) weet dat de wolf in dit sprookje nauwelijks iets met zijn wilde woudcollega's te maken heeft. In de varianten opgetekend uit mondelinge overleveringen ontmoet Roodkapje naast wolven ook weerwolven, monsters, menseneters, wilde mannen en wilde vrouwen. In hun rol als tegenspelers van de held zijn ze allemaal boosaardig – het is een gemeenschappelijke karaktertrek, geen typische eigenschap van de wolf alleen. Vooral Marianne Rumpf⁽¹⁵⁾, die een monumentale dissertatie en vele gespecialiseerde studies aan *Roodkapje* wijdde, verdedigde de stelling dat het in dit sprookje oorspronkelijk om een weerwolf ging. Het sprookje zou namelijk ontstaan zijn in de tijd dat er veel weerwolfprocessen plaatsvonden en de meeste varianten zouden precies in die streken gecirculeerd hebben, waar veel processen werden gevoerd. Weerwolven hebben – net zoals de vele andere vertegenwoordigers van het numineuze schemer- en nachtvolkje (heksen, tovenaars, reuzen, elfen, tovenaars, levende lijken, dwergen, draken enz.) – hun vaste plaats in een ander subgenre van de volksliteratuur, met name in de sagen. Typerend voor deze sagen is dat de weerwolf evenals de heksachtige kat (zijn vrouwelijke pendant) als man of

vrouw uit de buurt herkend wordt, bijvoorbeeld aan de verwondingen die hij of zij tijdens hun nachtelijk avontuur in dierlijke gedaante opliep. Slechts door het verbranden van de wolvenhuid kan het slachtoffer van zijn duivelse vervloeking gered worden.⁽¹⁶⁾ In de sprookjes daarentegen worden de numineuze wezens slechts in hun functie t.o.v. de held belicht en spelen a priori een ondergeschikte rol. De verlichte hofdichter Charles Perrault uit de zeventiende eeuw (1697) bewerkte het volksverhaal van *Roodkapje* met een knipoog naar zijn hoofds publiek. In de gerijmde moraal op het einde van zijn bewerking gaf hij duidelijk aan waarvoor de wolf bij hem stond:

Het jonge volk in 't algemeen
 en jonge meisjes in 't bijzonder,
 lief en mooi, dienen te weten
 niet aan elk hun oor te lenen,
 't Is tenslotte heus geen wonder
 hoeveel de wolf er heeft gegeten.
 Ik zeg dé wolf, want niet elk beest
 is altijd van dezelfde aard;
 men vindt er heel nette bij,
 niet boos, maar aardig en bedeesd,
 die vriendelijk, zachtjes en bedaard
 de juffers volgen, totdat zij
 hun huis, hun kamer binnengaan;
 pas op voor wolven: van de zachte
 kan men het grootst gevaar verwachten!

Bij Perrault is Roodkapje een graag gezien meisje dat door de wolf verslonden wordt, waarbij deze laatste als de personificatie van de mannelijke seksualiteit wordt voorgesteld. In een schoollied dat de kinderen ten tijde van de gebroeders Grimm zongen, luidt de burgerlijke gedragscode voor kinderen, en vooral voor meisjes, als volgt: “Vlijt en gehoorzaamheid zijn de plichten waaraan goede burgers moeten trachten te voldoen/ Ingetogen kuisheid en zachte driften zijn het mooiste sieraad van deze meisjes en deze vormen de vaste basis van de waardigheid van vrouwen.” Nu ligt het voor de hand dat de gebroeders Grimm grote kopzorgen hadden met de roodgekaptte vrouwelijke heldin uit het sprookje van Perrault, die zich uitkleedde.

naakt bij de wolf in bed kroop en nieuwsgierig naar wat er zich onder het bedlaken bevond vroeg, naar de armen en de benen. Ze vonden heel wat ingrepen noodzakelijk vooraleer ze het sprookje in hun verzameling kindersprookjes voor de burgerjeugd konden inlijven. Hun Roodkapje gaat niet langer uit de kleren en stelt nog slechts onschuldige vragen over wat er zich boven het bedlaken bevindt. Perraults niet mis te verstane seksuele moraal op het einde werd om- of veeleer rechtgebogen tot een pedagogische maxime. De grimmse versie van *Roodkapje* dient om een algemene gedragscode (beleefd- en gehoorzaamzijn) te propageren. En hoe vormde broer Wilhelm de geile wolf van Perrault, die naakt in het bed van de grootmoeder lag, om tot een aanvaardbare verschijning voor de burgerlijke kinderkamer? Hij maakte van hem een echte wolf, maar was daar zeker niet consequent in, want hij blijft kennelijk zijn voorkeur voor vrouwelijk naakt behouden – hij moet grootmoeder nog vlug uitgekleeft hebben, om dan na de smulpartij haar nachtkleren aan te trekken! Hij wordt zelfs tot een grotesk karikatuur van burgerlijk fatsoen aangezien hij zich nog de waardigheid van een getrouwde vrouw toemeet, want hij zet grootmoeders ‘Haube’, haar muts op zijn kop. In het pop-up boek *Roodkapje* van Jan Lewis (¹⁷) heeft de grootmoeder helemaal geen tijd om hallo te zeggen, want de wolf verslindt haar in één hap. Met een pittig detail dat zelfs haar breiwerk mee naar binnengaat. Een breiwerk waar het oude nota bene ook in de maag van de wolf nog verder aan werkt... Roald Dahl deelt het volgende scenario mee:

Karikatuur uit UThER (Hans-Jörg) red. *Märchen in unserer Zeit. Zu Erscheinungsformen eines populären Erzählgenres*. München, 1990, p. 14

Grootmoe's kleren, moet je weten,
die hij natuurlijk niet op had gegeten,
heeft hij opgeraapt en aangetrokken;
haar jas, haar muts en ook haar sokken.
Hij kamde en krulde zelfs zijn haar.
In grootmoe's stoel zat Wolf toen klaar.
(...)

Na dat karkas, vol bot en haar,
dacht hij, smaakt zij (Roodkapje, nota van de
auteur) als kaviaar.

Het al te gruwelijke eind van Perrault, – de wolf verslindt Roodkapje – wat slechts symbolisch voor de seksuele daad stond, werd eveneens verzacht, met de bekende reddingsoperatie uit de buik van de wolf. In cartoons worden de zeden van dit wilde dier door een boek of televisie verzacht: Roodkapje en de wolf liggen dan samen knus in het bed en lezen een spannend verhaaltje (een sprookje over wolven) of kijken naar de een of andere talkshow. En ze leefden nog lang en gelukkig!

NOTEN

1. FRAZER (J.G.). *De gouden tak. Over mythen, magie en religie*. Vertaald door A. J. van Braam. Amsterdam/Antwerpen, 1996 (derde druk), p. 562-565.

2. BOURGUIGNON (L.). *Hokus Pokus Wolf*. Buki — Van Buuren Kinderboeken, 2000.

3. In *Reinaerts Historie* zou Reinaert — volgens het relaas van Eerswint, zijn tante en vrouw van de wolf – haar in de emmer gelokt hebben: (...) Wat heb je me niet een keer vastgezet in die put waar die twee emmers hingen die met een katrol op en neer gingen naarmate je wilde. Jij zat hoogst ongemakkelijk in de ene, beneden in het water. Ik kwam naar je toe en hoorde je klagen. Ik vroeg je hoe je daar zo gekomen was en je zei: “Ik heb zoveel vissen gegeten hier in de put dat mijn pens haast barst!” “Hoe kom ik daar, vertel me dät eens?” Toen zei jij: “Tante, spring in de emmer die

daar hangt, dan ben je gauw hier." Dat deed ik en toen ging ik naar beneden, maar jij kwam. (...) "Zo gaat het in de wereld" zei jij vervolgens, "De een gaat naar boven en de ander naar beneden." (...) "Tenslotte is iedereen op zijn eigen voordeel uit, wie dat vergeet moet wel een dwaas zijn!" Geciteerd naar: *Over De Vos Reinaert door Willem (die Madoc maakte) gevolgd door Reinaerts geschiedenis waarin zijn latere lotgevallen zijn opgetekend*. Utrecht/ Antwerpen 1979, p. 288-289. Verder geciteerd als *Reinaert/ Reinaerts Historie*.

4. CORNELISSEN (J.) en VERVLIET (J.B.). *Vlaamsche volksvertelsels en kindersprookjes*. Brussel s.a. (tweede herziene druk) (3 dln), deel 3, p. 9. Verder geciteerd als *Cornelissen/ Vervliet*.

5. *Reinaert/ Reinaerts Historie*, p. 286-287.

6. DE MEYERE (V.). *De Vlaamse vertelselschat*. Antwerpen 1925-1933 (4 dln), IV, p. 26-27; bij *Cornelissen/ Vervliet 3* is een variatie met een mannelijke wolf opgenomen "Hoe de vos den wolf leerde vissen", p. 7-8.

7. BECK (I.). *Peter en de wolf*. Van Holkema en Warendorf, cop. 1995.

8. DE MONT (P.) en DE COCK (A.). *Dit zijn Vlaamsche vertelsels uit den volksmond*. Gent, 1898, p. 111-112.

9. DE MONT (P.) en DE COCK (A.). *Op. cit.* p. 88-89

10. DAHL (R.). *Gruwelijke Rijmen*. De Fontein, 1982.

11. TRIVIZAZ (E.). *Drie kleine wolfjes en het vreselijk valse varken*. Gottmer/ Becht, 1994 (2de druk).

12. ALLEN (J.). *Tok, tok! Wie is daar?* Casterman, 1997.

13. MCNAUGHTON (C.). *Maar opeens ...* Zirkoon, 1994.

14. MCNAUGHTON (C.). *Doelpunt!* Zirkoon, 1998.

15. RUMPF (M.). *Rotkäppchen. Eine vergleichende Untersuchung*. Göttingen 1951; RUMPF (M.). Ursprung und Entstehung von Warn- und Schreckmärchen. *Folklore Fellows Communications 160*, Helsinki, 1955, p. 3-16.

16. Zie o.m. STALPAERT (H.). *Westvlaams Sagenboek*. Blankenberge, 1969, p. 116; VAN DEN BERG (M.). *Volksverhalen uit Antwerpen*. Utrecht/ Antwerpen, 1981, p. 132-133.

17. LEWIS (J.). *Roodkapje*. Casterman, 1996.

Lijst van afkortingen

- AaTh Verhaalttype volgens Aarne, A/ Thompson, S.: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Second Revision, Helsinki 1961 (FFC 184).
- KHM Brüder Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*. Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder Grimm. Mit einem Anhang sämtlicher, nicht in allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen herausgegeben von Heinz Rölleke. Stuttgart 1984 (3dln).
- Mot Thompson, S.: *Motif-Index of Folk-Literature*. Kopenhagen 1955-1958 (6 dln).
- Wienert Wienert, W.: *Die Typen der griechisch-römischen Fabel*. Mit einer Einleitung über das Wesen der Fabel. Helsinki 1925 (FFC 56).

Beknopte bibliografie

- CLERKX (L.E.). De werkelijkheid achter Roodkapje en de wolf. *Volkscultuur. Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen*, VI, 1989, 4, p. 22-46.
- ESTERL (A.) en SOLMS (W.). *Tiere und Tiergestaltige im Märchen*. Regensburg 1991.
- HULSENS (E.). Roodkapje: van volksvertelling tot kinderliteratuur. *Volkscultuur. Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen*. VI, 1989, 4, p. 47-54.
- LOX (H.). Dieren in sprookjes. *Werkblad voor Nederlandse Didactiek*. 24, 1996, 4, p. 22-40.
- LOX (H.). Van volksvertellingen tot kinderliteratuur. De gebroeders Grimm en de actuele kindersprookjes in Vlaanderen. *Studia Germanica Gandensia*. 37, 1995, p. 11-50.
- PLAS (P.). *De wolf in Servokroatische en Russische spreekwoorden. Een semantisch en folkloristisch onderzoek*. Gent, 1995 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG)
- SCHENDA (R.). *Das ABC der Tiere. Märchen, Mythen und Geschichten*. München, 1995.

BEDELAARS BIJ DE GENTSE OF EKKERGEMSE OMMEGANG

Willy L. Braekman

Een in zijn tijd bekend en gevierd Gents dichter uit de eerste helft van de achttiende eeuw was Jacobus Hije (1667-1749). Deze geboren en getogen Gentenaar die op de Begijnen-gracht woonde en er als kuiper voor zijn groot gezin de kost verdiende, heeft een belangrijke rol gespeeld bij de heropricting van de rederijkerskamer *De Fontaine* in 1701. Hij was in dit eerbiedwaardig gezelschap een van de actiefste leden. Hij nam deel aan verscheidene door de kamer uitgeschreven dichtwedstrijden en schreef ook een paar toneelstukken die niet zonder succes in het Gangsken werden opgevoerd. Het grootste deel van zijn werk is nooit in druk verschenen, maar is gelukkig tot ons gekomen in een wellicht door hemzelf aangelegd verzamelhandschrift. (1) De titel ervan geeft een goed idee van de zeer gemengde inhoud: *Rymdichten, Jubileen, Solemniteiten, Lofdichten van voorname personen, Triomphen, Kluchtspreekens, Liedekens*.

In tegenstelling tot wat men zou verwachten, zijn in deze autografische bundel de gedichten die in een duidelijk Gentse context fungeren (b.v. gelegenheidsverzen) of Gentse evenementen tot onderwerp hebben, weinig talrijk te noemen. Toch zijn het juist die welke voor ons nu het meest genietbaar zijn en natuurlijk ook om historische redenen onze aandacht verdienen.

Een voorbeeld is de hiernavolgende beschrijving van de bedelaars die ter gelegenheid van de Ommegang van Ekkergem naar Gent kwamen afgezakt en zich langs het parcours opstelden.

De Gentse Ommegang

Heel opmerkelijk is de naam die deze rasechte Gentenaar de bekende Gentse Ommegang

geeft. Hij noemt hem "Den Ackergheemschen Ommeganck", een naam die alleen bij Hije voorkomt, refererend aan het Heilig Bloedkapelletje dat op deze Gentse wijk gebouwd werd. Dit kapelletje herinnerde aan de heiligschennis die in 1353 met de gewijde hosties uit de augustijnerkerk gepleegd was. De hosties werden toen gestolen, op Ekkergem begraven en daar kort nadien door herders bloedend teruggevonden. Dit verhaal is welbekend en het verband met de daaruit ontstane jaarlijkse processie eveneens. De geschiedenis van de Gentse Ommegang is herhaaldelijk bestudeerd, het uitvoerigst in een bijdrage van Marcel Daem, waarnaar we hier voor verdere informatieverwijzen. (2)

De augustijnen hadden dus door het Ekkergemse mirakel een duidelijke band met het H. Bloed. Als herinnering daaraan ontstond op de H. Bloeddag (3) de jaarlijkse processie van devotie van hun kloosterkerk naar Ekkergem waar, eveneens als herinnering aan het voorval, een H. Bloedkapelletje was gebouwd. Een tweede verband met het H. Bloed is de broederschap van het H. Sacrament "ter eeren van het precieuse Bloet-Christi" die in de Augustijnerkerk gesticht werd ter verering van de H. Hosties van het bekende Duitse bedevaartsoord Wilsenaken. De H. Hostien verdwenen bij de beeldenstorm uit de kerk, maar acht jaar later, in 1587, werd de broederschap nieuw leven ingeblazen. Beide connecties, de Ekkergemse en de Wilsenakense, bij de augustijnen zullen de Gentse Ommegang mede bepaald hebben. Toch mag men het verband met Ekkergem en dus met het mirakel en de H. Bloedkapel wel sterk op de voorgrond plaatsen. In 1621 werd dit kapelletje herbouwd, wat dan het begin zou zijn geweest van de processie van recre-

atie. Deze laatste had in de namiddag plaats, de processie van devotie in de voormiddag van dezelfde H. Bloeddag. (4) In de voormiddag stond de godsvrucht en de ingetogenheid centraal; bij de veel meer werelds georiënteerde namiddagstoet zetten vermaak en recreatie de toon.

De eigenlijke ommegang, d.i. de processie met de recreatie, had niet elk jaar plaats, soms nl. in de tweede helft van de zeventiende eeuw, werd die negen, ja zelfs zestien opeenvolgende jaren niet gehouden.

Interessante, in de secundaire literatuur nog niet benutte informatie in dit verband vinden men in de Memorieboeken van Gent. Zo lezen we in één ervan (5) dat op 8 juni 1669 de pater prior van de augustijnen zich tot het stadsbestuur wendt "nopende het gaen van hemlieden ommeganck". De schepenen hebben "goedt ghevonden den selven ommeganck desen jaere te laeten gaen" en zijn bereid "tot secours vande oncosten van diere" vierhonderd gulden als subsidie te verlenen. In 1671 geven ze eenzelfde som, (6) maar ze verbinden er een paar voorwaarden aan, nl. "dat sy [= de paters augustijnen] eenen nieuwen wagh van triumphe ende andere nieuwe beesten sullen doen maecken, ende dat den voors. ommeganck ten uijtgaene sijnen wegh sal nemen recht uijt lancxt de Gheltmunte".

In de daaropvolgende jaren is de ommegang niet uitgegaan en het duurt zestien jaar, tot in 1687, vooraleer de paters weer bij het stadsmagistraat komen aankloppen om een subsidie te krijgen: (7) "Den 10 febr. 1687 is ghesolveert te laeten gaen den aenstaenden H. Bloetdagh ..". De stad betaalt zestienhonderd gulden en doet daar op 5 mei nog eens drie à vierhonderd gulden bovenop. Op 29 mei neemt de stad het besluit "ghedeputeerde te senden aen sijn Exellentie om te spreken over het gaen vanden Augustijnen ommeganck" en hem uit te nodigen om die persoonlijk met zijn aanwezigheid te vereren.

Het jaar 1687 is een zeer belangrijk jaar geweest in de geschiedenis van de omme-

gang. Het was toen honderd jaar geleden dat de broederschap van het H. Bloed van Wilsenaken bij de augustijnen werd hernieuwd. Dit eeuwfeest werd dan ook met grote luister gevierd. De triomfwagens, de reuzen en de reuzendieren werden voor die gelegenheid vernieuwd. Drie feestprogramma's werden gedrukt, één ervan met een afbeelding van de ommegang. (8) Toch is het merkwaardig dat van een verwijzing naar de honderd jaar vroeger heropgerichte broederschap daarbij geen spoor te bekennen valt.

De ommegang had in 1687 plaats op "den Sondagh onder d'Octave van 't H. Sacraments-Feeste" (9) die in dat jaar viel op 1 juni. In een ander Memorieboek wordt er meer dan gewone aandacht aan besteed. (10) De groepen die er deel van uitmaken worden opgesomd en ook wordt melding gemaakt van een dodelijk ongeluk dat toen gebeurd is:

Op den 1 Junii heeft den triumphanten ommeganck ghegaen van de P.P. Augustynen, die in 16 jaeren niet ghegaen en hadde, bestaende in 9 schoone triumphe waeghens, met 7 schoone beesten en 6 voghels, de guarde vanden Coninck van Polen, de 12 Roomsche Keysers, de guarde vanden Coninck van Spangnien, ende het welke uijt nemende schoon om sien was, ses reuse kinders met den reuse ende reusinne, die allemael in het nieuw ghemact waeren.

Ende eenen vande 12 keysers, willende salueren met eene van syn pistoolen voor de deure van myn heer Vander Meersch op de Burghstraete, niet wetende dat de selve ghelaeden was, is onvoorsiens afghelooopen, ende heeft den sone van myn heer Vander Meersch ontrent den mond gheschoten, soo dat hy doot ter plaetse bleef, soo datter noyt vreught en is, ofte de droefheyt staet voor de deure.

De moraal op het einde, herinnert eraan dat – naar algemeen wordt aangenomen – de auteur van dit Memorieboek de augustijnerpater J. Baptist D'Obercourt is geweest.

Het jaar nadien had de ommevang opnieuw plaats. Weer werd een programmaboekje gedrukt, ⁽¹¹⁾ en naar een dan al oude traditie deden de paters nog maar eens een beroep op de stadskas: ⁽¹²⁾ op 14 april wordt besloten de stoet te laten uitgaan "in syn cierlijkste" en daartoe de gewone som van vierhonderd guldens ⁽¹³⁾ bij te dragen, "midts maeckende eene nieuwe slede".

In 1688 begon de zg. Negenjarige Oorlog tot aan de Vrede van Rijswijk in 1697. Gedurende die periode wordt geen ommevang gehouden. In 1698 gaat de ommevang wel weer uit, en in dat jaar staat hij in het teken van de vrede. Niet minder dan vier verschillende programmabrochures werden bij die gelegenheid in omloop gebracht. ⁽¹⁴⁾

De processie van recreatie ging voor het laatst uit in 1722, terwijl de processie van devotie zich handhaafde tot op het einde van het Ancien Régime.

Jacobus Hije vermeldt niet welke van beide processies hij bedoelt wanneer hij "den Ackergemschen Ommeganck" beschrijft. Vanwege de aanwezigheid van bedelaars zou wel de processie van devotie kunnen bedoeld zijn. Het jaar wordt niet aangegeven en kan niet met zekerheid achterhaald worden.

Jacobus Hije en de bedelaars

Bij de ommevang werd Hije bijzonder getroffen door de vele bedelaars die langs het parcours op de vrijgevigheid van de toeschouwers een beroep deden. Sommige van de

door hem genoemde soorten doen denken aan de "Fielen" en "Rabauwen", die wel uit Nederlandse bronnen zijn bekend, ⁽¹⁵⁾ maar beter in het buitenland bestudeerd zijn ⁽¹⁶⁾ o.m. wegens een daar grotere hoeveelheid bronnenmateriaal.

Hijes tekst van 52 vv. is dan ook een welkome aanvulling, ook al bevat zijn beschrijving geen overvloed van gedetailleerde informatie. Wel horen we dat verscheidene soorten bedelaars zich langs het parcours hadden opgesteld. Vooreerst zijn er de echte of vermeende zieken: met wonden en korsten overladen lijders aan huidziekten, zij die wegens hun razernij gekneveld en gebonden zijn, zij die door de steen geplaagd of door een beroerte getroffen zijn of aan kanker lijden.

Verder zijn er de gebrekkelijken. Drie bedelaars klagen luidkeels dat ze samen maar één goed been hebben, een vrouw zit er met drie kinderen van wie het ene doof, het andere lam en het derde blind is. Een andere bedelaar beweert stom geboren te zijn, nog een andere heeft een bult zowel op de borst als op de rug. Een Waal op krukken kan Hije niet overtuigen van de echtheid van zijn gebrek. De Walen hadden blijkbaar een slechte reputatie, maar toch lijkt Hije hen niettegenstaande alles enig krediet te geven: vele mensen lijden immers aan verborgen gebreken en in alle standen gaan mensen gebukt onder gebreken of kwalen die ze zorgvuldig verborgen proberen te houden.

Maar laten we Hije zelf aan het woord.

Den Ackergemschen Ommeganck soo als de bedelaers daer sitten.

Ick gonck nu lesten op den Aeckerghemschen ommeganck,
't Was al tribulatie en miserie datmer sanck,
Hier eenen als lasarus, vol rappen ende wonden,
Daer eenen die sat ghekneveldt en ghebonden,
Ghijns riepen sij: 'wij drij hebben maer één goet been!'
Voorts gaende vont icker die quelden van den steen,
En maecten groot misbaer, niet sonder groote reden,

Doen was ick qualick voort het hoecxken om ghetreden
 Of 't gonck weer op een nieu: 'ick arm ghebrekelick mensch,
 Van popelesy gheraect, eij, gheeft mij mijnen wensch!' 10
 Nogh eenen stap of twee, men kreter en men janckter,
 Want daer sat eene vrou die welck hadden den kancker,
 Nogh hebbende bij haer drij kinders vol ellent,
 't Een was doof, 't ander lam, het derde blent.
 Soo 'k dit met droefheijt sagh; 'k sagh een al klijnken komen, 15
 End' als ick hem toesprack soo was het eenen stommen,
 Die stom gheboren was, dies leerden mij den noot
 Dat hij al bellen moest gaen bedelen sijn broot.
 Ja, dacht ick, wat is d'aerd met lijden niet vervult.
 'k En hadde schier ghedacht, daer komt een ghiilt gebult 20
 Van achter tot de neck, en vooren tot de kinnen,
 Daer men wel berghen sou een meuken brespenninghen innen,
 Mijn leven sagh ick noijt een sulck aerm ghesicht
 De beenen buijghden hem van sijnen bulds ghewicht.
 'Monsieur, een charite', riep een, "k heb broot nogh gelte!" 25
 En dat was eenen Wael met krucken op een stelte,
 Maer soo ick speuren kon, 't was krucke sonder noot,
 Want gheen alst 't Waelevolck tot bedelen soo snoot.
 Sij kuijmen al soo wel daer ander staen en kijcken,
 Dat sij gaen met den buijt en dobbel proije strijcken, 30
 Dogh dat en raect mij niet, want alleman niet weet,
 Wat menigh mensche draeght verborgen onder 't kleet,
 Nogh niemant komt sijn quael uut klaegen op de straeten,
 Dat m'ondersoecken moght, hoe hoogh sij sijn in staeten,
 Bij princen, koninghen in palleijs, hof en huijs, 35
 Ick wed men vijnden sou oock eenigh lijdenkruijs,
 Want soo gauw als de mensch van moeder is gheboren,
 Is door d'erfsonde hem het lijden aengesworen,
 En dat ghetuijght hij wel als hij er weerelt komt,
 Hij krijt, hij janckt oft hij voor 't lijden waer verschromt 40
 Enz.

Hierna volgen nog twaalf verzen van algemene aard. Ze voegen geen verdere informatie toe die op bedelaars betrekking heeft en werd daarom hier weggelaten.

Annotatie bij de tekst van Hije

2.tribulatie: beproeving, tegenspoed, ellende; sanck: zag (eind –g komt in het Gents veel voor als –k, b.v. *Donckerstege* wordt –steke. 3.lasarus: eigenlijk melaats, maar ook lijder aan huidziekten in het algemeen; rappen: wondkorsten, schurft. 5.Ghijns: ginds. 6.quelden van: leden aan; steen: steentje in gal of nieren. 8.quaelick: nauwelijks.]

10.popelesy: apoplexie, beroerte, ook vallende ziekte; mijnen wensch: wat hij wenst is natuurlijk een aalmoes. 12.kancker: invretende wonde. 15.Klijnken: met een bel klingelen om de aan-

daecht te trekken (cf. *bellen* in v. 18). 17.*den noot*: de noodzaak voor hem. 21.*ghilt*: *ghilt*, gilde, d.i. 'vent, kerel'. Mij niet van elders bekend. 23.*meuken*: inhoudsmaat voor droge waren; *brespenninghen*: naam van een munt, ook drinkgeld. 24.*ghesicht*: hs. *ghesticht*. 25.*charite*: Fr. *charité*, aalmoes; broot: hs. *broort*. 26.*stelte*: ofwel verhoog aangebracht onder de voet bij wie het ene been korter is dan het andere; ofwel: een houten been. 28.Na *Want* staat in hs. nog 't; *snoot*: boogaardig, gewiekst. 29.*kuijmen*: bet. onzeker (corrupt?), ageren? 34.*hoe .. staeten*: hoe hoog ze zich ook op de sociale ladder bevinden. 38.*aenghesworen*: meegegeven, toebedeeld. 40.*verschromt*: beschroomd, bang.]

NOTEN

1. U. Gent, hs. 2421, fol. 49v-50r.
2. DAEM (M.). *Gentse Ommegangstreuzen en -dieren in de 17de eeuw*. OvZ, 67, 1992, p. 87-98 en 155-178 met verdere bibliografie.
3. Werd in Gent gevierd op de eerste zondag na H. Sakramentsdag.
4. Dit was ook het geval in de Antwerpse Ommegang die trouwens van inhoud grote gelijkenis vertoont met de Gentse, en die J. Hije ook heeft beschreven: BRAEKMAN (W.L.). *De Antwerpse Ommegang : een Triomflied* (17de E.) en de Jubileumstoet van 1728. *Volkskunde* (in voorbereiding).
5. U. Gent, hs. 3815, fol. 17v.
6. *Idem*, fol. 18v.
7. *Idem*, fol. 25r.
8. DAEM (M.). *Op. cit.* p. 65-68 en 155-165.
9. Zie DAEM (M.). *Op. cit.* p. 158.
10. U. Gent, hs. G 6182, p. 368.
11. Zie DAEM (M.). *Op. cit.*, p. 165-166.
12. U. Gent, hs. 3815, fol. 25v.
13. De grootte van de financiële tussenkomst was vastgelegd in het "Reglement .. tot beter directie van de Stadt van Ghendt van den 10 december 1672". Aangehaald door M. Daem, OvZ 67 (1992), 94. Zoals we zagen, werd ditzelfde bedrag reeds in 1669 toegekend.
14. DAEM (M.). *Op. cit.*, p. 169-173.
15. *Der Fielen Rabauwen oft der Schalcken Vocabulaer* (Antwerpen, 1563); heruitgave (samen met andere bronnen) door DE MEYERE (V.) en BAEKELMANS (L.). *Het Boek der Rabauwen en Naaktridders*. Antwerpen, 1914; BRAEKMAN (W.L.). *Organisatie en Beroepsgeheimen van Bedelaars: een heel bijzondere 'Ordonnantie'*. *Volkskunde* 96 (1995), p. 1-19 (voor het grootste gedeelte overgenomen uit de picareske roman van ALEMEN (Mateo). *Het Leven van Guzman d'Alfarache*).
16. GEREMEK (B.). *Het Kaïnsteken*. Baarn, 1992 en SCHUBERT (E.). *Fahrendes Volk im Mittelalter*. Bielefeld, 1995.

SLAVE TO THE WAGE? HET DIENSTPERSONEEL OP HET PLATTELAND IN VLAANDEREN (16de-18de EEUW) (*)

Thijs Lambrecht

1. Inleiding

Eén van de historische bestsellers van de afgelopen jaren in België is het boek van D. De Keyser 'Madame est servie' (1999) over het leven van knechten en meiden die gingen 'dienen' op een kasteel of in de stad. Op basis van orale bronnen bracht de auteur het leven van deze beroepsgroep, dat zich grotendeels binnen de muren van een kasteel of burgerswoning afspeelde, terug tot leven. De herontdekking van huishoudelijke arbeid is ook internationaal gezien aan een opmars toe. In het kader van de zogenaamde 'genderstudies' werd vooral in de Angelsaksische wereld de laatste jaren heel wat baanbrekend onderzoek verricht. ⁽¹⁾ De meeste studies beperken zich echter tot de stedelijke maatschappij. ⁽²⁾ Studies over de levensomstandigheden van dienstboden, tewerkgesteld in agrarische huishoudens, zijn veel dunner gezaaid. ⁽³⁾ Eén van de belangrijkste oorzaken is ongetwijfeld het gebrek aan geschikte bronnen. Archivalia die rechtsreeks en exclusief inlichtingen bevatten over de levensomstandigheden van het dienstpersoneel zijn vrij schaars. Dienstboden zelf hebben immers zeer weinig bronnen nagelaten. De Franse historicus J.-P. Gutton drukte het op volgende manier uit: '*Comment auraient-ils pu laisser une multitude de documents puisque la plupart d'entre eux vivaient, chez des maîtres analphabètes et, bien sûr, étaient analphabètes eux-mêmes*'. ⁽⁴⁾ De schaarse gegevens waarover we beschikken lijken dit beeld te bevestigen. Op het bedrijf van Joannes Moens te Herzele bijvoorbeeld was slechts 1 van de 62 knechten in staat om zijn handtekening onder de afrekening van het loon te plaatsen. ⁽⁵⁾ Egodocumenten zoals het handboekje en kroniekje van de rondtrekken-

de landbouwersknecht Pieter Jacobus Verkindere zijn uitzonderingen die de regel bevestigen. Het unieke karakter van dit document zette Guido Gezelle er dan ook toe aan dit 'zeer zeldzaam dagboekje' integraal te publiceren. ⁽⁶⁾ Materiële sporen van hun aanwezigheid treft men soms nog aan onder de vorm van inscripties in muren en balken van stallingen.

De historicus beschikt echter over andere bronnen die het mogelijk maken een beeld te schetsen van deze beroepsgroep. Vanaf het einde van de achttiende eeuw zijn er de tellingen die werden uitgevaardigd door de Franse autoriteiten. Over de demografische karakteristieken van het dienstpersoneel zijn we sindsdien goed ingelicht. In het Ancien Régime schommelde het aandeel van het dienstpersoneel in Vlaanderen tussen 5 en 10%. ⁽⁷⁾ Dit percentage was sterk afhankelijk van de regionale economische en agrarische kenmerken. In gebieden met veel grote bedrijven (bijvoorbeeld polders) was de personeelsbezetting het grootst, proto-industriële regio's daarentegen (bijvoorbeeld Binnen-Vlaanderen) werden gekenmerkt door lage percentages. Ook de aard van de landbouw zelf speelde hierin een rol. In gebieden met veel veeteelt trof men meer vrouwelijk dienstpersoneel aan dan in gebieden waarin akkerbouw dominant was. In de akkerbouw gaf men, wegens het seizoensgebonden karakter van de activiteiten, de voorkeur aan dagloners. ⁽⁸⁾ Het dienstbodenschap was een '*transitional occupation*'. Men werd knecht of meid kort na of tijdens de puberteit en stopte meestal kort vóór het huwelijk. De meerderheid van de dienstboden waren dus relatief jonge mensen. ⁽⁹⁾ Jongens verlieten meestal vroeger dan meisjes het ouderlijke

huis om ergens als koewachter in dienst te treden. Binnen de groep van inwonende knechten en meiden hadden jongens trouwens de overhand (circa 60%).⁽¹⁰⁾

Bovenstaande gegevens vertellen echter weinig over de levensomstandigheden van knechten en meiden. Indirect is het wel mogelijk een tipje van de sluier te lichten. Hun werkgevers hielden soms handboeken of 'memorieboeken' bij waarin ze systematisch een aantal gegevens met betrekking tot hun bedrijf noteerden.⁽¹¹⁾ Voor deze bijdrage baseerden we ons hoofdzakelijk op de handboeken van landbouwer Gillis Coucke. Hij baatte tijdens de achttiende eeuw de hoeve Ter Hoyen (circa 50 ha) uit in Markegem (nabij Tielt). Tussen 1736 en 1781 pende deze landbouwer twee registers vol met gegevens over zijn bedrijf. Een belangrijk onderdeel daarvan vormen de aantekeningen over het dienstpersoneel. De gegevens die we uit de handboeken selecteerden vormen dan ook de rode draad in dit artikel. Aanvullend werd verder ook gebruik gemaakt van het handboekje van Joos de Crane (Waarmaarde) uit de eerste helft van de zestiende eeuw.⁽¹²⁾ Het doel van dit artikel is, om aan de hand van bovenstaande bronnen, een beeld te schetsen van de levensomstandigheden van de dienstboden vanaf het moment ze op de hoeve kwamen wonen tot ze de hoeve terug verliet en een nieuwe fase in hun leven een aanvang nam.

2. Aanwerving

Het moment waarop het dienstpersoneel werd aangenomen had een sterk streekgebonden karakter.⁽¹³⁾ In Vlaanderen namen veel arbeidscontracten een aanvang op 1 mei. De keuze voor deze datum had zowel een symbolisch als pragmatisch karakter. De rituelen die plaatsvonden rond deze periode symboliseerden meestal de terugkeer naar de zomer.⁽¹⁴⁾ Daarnaast was het ook een periode waarin de agrarische activiteit op de hoeve sterk toenam om in de maanden juli tot september een hoogtepunt te bereiken.⁽¹⁵⁾ Hoewel de effectieve indiensttreding in de maand mei moet gesitueerd worden, gebeurde de aanwerving heel wat vroeger. Doorgaans werden vanaf januari de eerste contacten gelegd met potentiële arbeidskrachten. In enkele zeldzame gevallen was er reeds een jaar vóór de indiensttreding een akkoord bereikt.⁽¹⁶⁾ Maanden op voorhand wist de landbouwer dus hoe zijn groep inwonende arbeidskrachten zou samengesteld zijn.⁽¹⁷⁾ De aanwerving van dienstpersoneel door de werkgever was een duidelijk sexegebonden materie (cfr. tabel 1).

De resultaten bevestigen het klassieke patroon. Mannelijk personeel werd hoofdzakelijk door de boer aangeworven. Dit was vooral het geval bij paardenknechten, één van de belangrijkste werknemers van het bedrijf. Meiden en koewachters werden door de boe-

Tabel 1. Aanwerving van vast inwonend dienstpersoneel op Ter Hoyen (%).

	Boer	Boerin	Beide	Anderen
Meiden	3.2	<u>83.9</u>	9.7	3.2
Knechten	<u>73</u>	27	/	/
Herders	<u>100</u>	/	/	/
Paardenknechten	<u>80</u>	20	/	/
Koewachters	20	<u>80</u>	/	/
Wevers	/	<u>100</u>	/	/

rin gerecrueteerd. Voor de meiden is dit niet echt verwonderlijk. Zij waren vooral actief in de woon- en leefruimte en stonden onder het directe gezag van de vrouw des huizes. De arbeid van koewachters was complementair aan de arbeid van meiden. Vrouwelijke werkkrachten waren verantwoordelijk voor het melken van de koeien dus moesten er duidelijke afspraken bestaan over het tijdstip waarop de koewachters de runderen terug naar de hoeve begeleidden. Bijgevolg werden de werkzaamheden van de koewachter met name gesuperviseerd door de boerin. Dit was ook het geval voor de wevers. Een deel van hun productie was immers bestemd voor de huiselijke economie. Of deze gescheiden gezagssferen overeenstemmen met de tweedeling huiselijke en marktgerichte productie is op basis van het doorgenomen bronnenmateriaal niet met zekerheid uit te maken. ⁽¹⁸⁾

De plaats waar arbeidskrachten werden aangeworven was geen éénduidig gegeven. Koewachters of minderjarige knechten werden gerecrueteerd in het bijzijn van hun ouders of een ander familielid. ⁽¹⁹⁾ Bij volwassenen verliep dit proces op een andere manier. De plaatsen waar de arbeidsovereenkomst mondeling werd bezegeld waren divers. Meestal betrof het een herberg of een andere drankgelegenheden die fungeerde als ontmoetingsplaats tussen werkzoekenden en werkgevers. ⁽²⁰⁾ Anderen begaven zich rechtstreeks naar de hoeve om zich als knecht of meid aan te melden. Meestal gebeurde de aanwerving in het bijzijn van een derde persoon. Waarschijnlijk betrof het hier de vorige werkgever of een andere persoon die garant kon staan voor de kwaliteiten van de kandidaat. ⁽²¹⁾ Deze manier van aanwerving was hoogstwaarschijnlijk algemeen verspreid op het platteland. In de loop van de achttiende eeuw kregen landbouwers meer en meer af te rekenen met vagebonden die zich als knecht aanboden. Eénmaal in dienst stalen ze kledij, juwelen en geld en verdwenen met de noorderzon. ⁽²²⁾ Omdat de misdaad plaatsvond binnen een vertrouwensrelatie werd in de

achttiende eeuw tegen dit soort vermogensdelicten, de zogenaamde 'vol domestique' of 'domestique diefte', zeer repressief opgetreden. De doodstraf was de meest voorkomende strafmaatregel bij dit soort delicten. ⁽²³⁾ Bij de aanwerving moest de landbouwer er dan ook zeker van zijn dat de knecht of meid volledig te vertrouwen was. De meerderheid van de dienstboden werd daarom ook gerecrueteerd binnen de gemeenschap zelf. Op het bedrijf Ter Hoyen was ongeveer 75% van de dienstboden afkomstig uit Markegem zelf en de omliggende dorpen. Bij de aanwerving konden ook familiebanden een rol spelen. Zo waren er op de Markegemse hoeve tijdens de bestudeerde periode meerdere dienstboden met eenzelfde achternaam, wat op zich al verwantschapsbanden laat vermoeden.

De arbeidsovereenkomst tussen werkgever en werknemer werd bezegeld met de 'godspenning'. Door deze vergoeding in ontvangst te nemen verbond de dienstbode er zich toe op het overeengekomen tijdstip in dienst te treden en de volledige arbeidsperiode aan het afgesproken loon te volbrengen. De 'godspenning' was een louter symbolische vergoeding en bedroeg nooit meer dan 4% van het jaarloon. Het was een wijdverspreid gebruik dat we ook in andere West-Europese landen aantreffen: 'denier à Dieu' in Frankrijk, 'hands- of godspenning' in Nederland, 'fastening, earnest, hiring of God's penny' in Groot-Brittannië en de 'Gottespfenning' in Duitsland. ⁽²⁴⁾ Dit gebruik leende zich ook tot misbruiken. Dienstboden bezochten soms meerdere werkgevers en ontvingen telkens de 'godspenning'. Nadien koos men de landbouwer die het hoogste loon garandeerde. Ook aan de kant van de werkgevers waren er landbouwers die de nagekomen verbintenissen niet respecteerden. Het reglement van de kasselrij Kortrijk uit 1703 voorzag hiervoor specifieke geldelijke boetes. ⁽²⁵⁾ De 'godspenning' werd in principe maar één keer aan dezelfde persoon gegeven, namelijk bij de eerste indiensttreding. Wanneer knechten of

meiden niet in staat waren de overeenkomst na te leven, werd de 'godspenning' teruggeschonken en de mondelinge overeenkomst als nietig beschouwd. Dit gebeurde bijvoorbeeld in het geval van ziekte. ⁽²⁶⁾

3. Lonen

De lonen van het dienstpersoneel waren samengesteld uit verschillende componenten. De aard van de vergoedingen werd mede bepaald door de specifieke arbeid die door de inwonende knecht of meid werd uitgevoerd. Naast het feitelijke loon ontvingen de dienstboden vergoedingen in natura. Meestal betrof het één of meerdere hemden naast een paar klompen of schoenen. Bij vrouwelijke dienstboden kwam daar nog een schort of (hals)kleed bij. Soms werden naast het loon ook vergoedingen in natura aan de familieleden van de dienstboden toegestaan. Dit was hoofdzakelijk het geval bij minderjarige koewachters. Op het verlanglijstje stonden broodgranen, aardappelen en varkensvlees. Ook industriële grondstoffen, zoals bijvoorbeeld vlas, vonden hun weg naar de familieleden van de dienstbode. Een bijzondere vergoeding was voorbehouden voor de 'bouwer' of paardenknecht. Hij kreeg 'twee à drie hondert lants te ackeren voor syn vader'. Zowel vader en zoon waren dus voor hun levensonderhoud afhankelijk van de werkgever, hoewel er slechts één tewerkgesteld was. Het waren echter vooral de herders die bijkomende voordelen in natura ontvingen. In mei kregen ze een 'vlies' of schapenvacht. Daarnaast mochten ze ook gratis een aantal schapen voor eigen rekening met de kudde van hun werkgever meedrijven. ⁽²⁷⁾ De toekenning van dit privilege aan de herder was ook voor de landbouwer een goede zaak. Het verplichtte de herder a.h.w. om de beste zorgen aan de dieren te wijden. Besmettelijke ziekten of slechte graasweiden waren immers ook nadelig voor zijn eigen dieren (en inkomsten). Een laatste extra-vergoeding was dan weer tijdsgebonden. Het 'drinckghelt' of de 'oughstfeeste' werd gegeven naar aanleiding

van het beëindigen van de oogstwerkzaamheden. Meestal betrof het een financiële vergoeding. Minderjarigen kregen in plaats van geld een muts cadeau.

Het feitelijke loon van knechten en meiden was afhankelijk van de taken die werden uitgeoefend en van de leeftijd (en ervaring). Op Ter Hoyen konden zes categorieën van dienstboden onderscheiden worden: meiden, knechten, herders, koewachters, paardenknechten en wevers. Op het bedrijf in Markegem waren er altijd twee meiden aanwezig. Huishoudelijke taken zoals schoonmaken, koken, wassen enz. vormden het hoofdbestanddeel van hun takenpakket. Daarnaast waren ze ook verantwoordelijk voor het melken van de koeien en het verwerken van de melk tot afgeleide producten. Hoogstwaarschijnlijk werd één meid, althans gedeeltelijk, tijdens de oogstmaanden ingezet als landarbeidster om de nood aan supplementaire arbeid binnen het bedrijf op te vangen. Kenmerkend voor het takenpakket van de vrouwelijke dienstboden is het sterk gedifferentieerd karakter. Anderzijds was het ook zo dat deze veelheid aan opdrachten zich bijna dagelijks herhaalden. ⁽²⁸⁾ In het handboek van de landbouwer werd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de 'maerte' en de 'kleyne maerte', een differentiatie die verder ook blijkt uit de loonverschillen tussen beide categorieën van meiden. Het verschil tussen het loon van de best en minst betaalde meid bedroeg in de periode 1730-1735 ongeveer 54%, in 1770-1775 was dit teruggelopen tot 39%. Tussen de lonen van beide dienstmeiden bestonden dus aanzienlijke verschillen. De schaarse gegevens waarover we beschikken laten uitschijnen dat deze situatie zich ook op andere bedrijven stelde. Op een gelijkaardig bedrijf in Oostkamp bedroeg het verschil tussen het hoogste en laagste meidenloon in 1748 ongeveer 58%. ⁽²⁹⁾ In Herzele werden analoge verhoudingen genoteerd (54%). ⁽³⁰⁾ In de loop van de achttiende groeiden de lonen van meiden naar elkaar toe.

De maatschappelijke hiërarchie volgens een negentiende-eeuws 'mannekenblad' van de uitgeverij Brepols. De 'dinstknect' (sic) en 'dienstmeyt' bevinden zich onderaan de maatschappelijke ladder (Privéverzameling).

(³¹) De lonen van de mannen waren nog meer gedifferentieerd ten gevolge van het groter aantal verschillende functies. Onderaan de ladder vinden we de koewachter terug. Het was meestal een jonge knaap van 8 à 10 jaar die de koeien naar de weiden bracht, bewaakte en 's avonds terug naar de stallen begeleidde. (³²) Over de leeftijd van deze koewachters op Ter Hoyen zijn in de handboeken geen gegevens opgenomen. Het feit dat ze in het bijzijn van hun ouders werden aangeworven laat vermoeden dat het vrij jonge kinderen waren. (³³) Tussen de knechten, die werden aangeworven om 'te doen alle sorten van werck', bestonden ook aanzienlijke loonverschillen. De lonen van de minstbetaalde knechten schommelden circa 1770 tussen 18 en 30 gulden. De beter betaalde knechten verdienden zo'n 36 à 48 gulden per jaar. Wat aan de basis ligt van deze uiteenlopende renumeries kon op basis van de handboeken niet achterhaald worden. Anciënniteit op de hoeve speelde geen rol. Een zekere Jacobus vande Walle was 20 jaar als knecht actief en verdiende nooit meer dan 30 gulden. Pieter Landuyt was slechts twee jaar aanwezig op het bedrijf en verdiende 36 gulden, of zo'n 20% meer. De traditionele vertrouwensman van de landbouwer was de paardenknecht. Hij was verantwoordelijk voor alle arbeid die met dierlijke trekkracht moest uitgevoerd worden: ploegen, eggen, transport enz. Op Ter Hoyen waren er in 1758 vier paarden aanwezig. Waarschijnlijk werd hij nu en dan bijgestaan door een knecht om de werkdruk te verlichten. Hij sliep meestal in de stallen bij de paarden die, voor de mechanisering van de landbouw, vaak het kostbaarste bezit van de hoeve waren. Naast een loon van 42 à 48 gulden ontving deze 'bouver' nog een kleine vergoeding bij het beëindigen van de zaaiperiode en een percentage op de verkoop van veulens die door hem werden opgeleid. (³⁴) Hoewel de schapenteelt in de streek van Kortrijk slechts van ondergeschikt belang was, trof men in sommige gemeenten nog een bedrijf aan waar ze werden gehouden.

Ter Hoyen was het enige bedrijf in Markegem waar zich schapen bevonden. De omvang van de kudde halveerde wel in de loop van de achttiende eeuw. (³⁵) De herder was een buitenbeentje binnen de groep van inwonende dienstboden. Het was een beroepsklasse waartegen soms erg argwanend werd opgekeken. (³⁶) De houding van de plattelanders ten aanzien van de herders vond zijn weerslag in wilde verhalen en bijgeloof. In Markegem liepen ze over de tong als heidenen en bokkrijders en gingen ze 's nachts met geesten om. (³⁷) Deze volkse verhalen ten spijt waren ze wel veruit de best betaalde dienstboden met een jaarloon van 65 à 80 gulden per jaar. Sommige herders verbleven niet op het bedrijf zelf, maar woonden samen met een andere herder of weduenaar. (³⁸) Hun loon werd dan ook niet op het einde van de arbeidsovereenkomst vereffend, maar in maandelijks schijven uitbetaald.

4. Bestedingen

De dienstboden op Ter Hoyen konden, indien ze dit wensten, een voorschot op hun loon krijgen. (³⁹) De landbouwer noteerde in zijn handboek meestal waarvoor de bedragen bestemd waren. (⁴⁰) Door deze gegevens systematisch te bewerken krijgen we een unieke kijk op het bestedingspatroon van de dienstboden op het platteland. De gegevens in tabel 2 hebben betrekking op de uitgaven van tien meiden en negen knechten, werkzaam op Ter Hoyen tussen 1758 en 1777. (⁴¹)

Zoals te verwachten zijn de uitgaven voor voeding miniem. Voeding was immers in het loon begrepen. Het weinige voedsel dat door hen werd gekocht was meestal bestemd voor familieleden. Levensmiddelen die door het dienstpersoneel zelf werden geconsumeerd waren eerder schaars. Een koewachter kocht van zijn werkgever een wit brood om hem van de pokken te genezen. (⁴²) Zowel bij de vrouwen als de mannen werd het grootste deel van het loon opgeslorpt door kledij en schteisel. Hoewel in het loon ook een aantal

Tabel 2. Bestedingspatroon van vrouwelijke en mannelijke dienstboden op Ter Hoyen, 1752-1777.

Categorie	Vrouwen	Mannen
Voeding	0.2 %	0.03 %
Kledij	84 %	50.5 %
Luxegoederen	0.1 %	1.3 %
Geld	9.9 %	38.4 %
Genotsmiddelen	0 %	0.8 %
Medische kosten	0.5 %	0.07 %
Varia	1.6 %	2.6 %
Onbepaald	3.7 %	6 %

kledingstukken waren begrepen, kon dit de behoeften van de knechten en meiden niet echt vervullen. Een groot deel van de fondsen bestemd voor kledij waren bestemd voor de aankoop en het herstel van schoeisel. Vrouwen kochten in grote mate linnen, hoogstwaarschijnlijk bestemd voor de komende bruidsschat. De categorieën luxegoederen moeten breed geïnterpreteerd worden. Vrouwelijke dienstboden kochten soms oorbellen, ringen, zilveren kruisjes, spiegels, enz.. Bij hun mannelijke collega's vielen vooral zijden halsdoeken in de smaak. Deze goederen werden meestal gekocht aan rondtrekkende leurders (*savoyaers*). Het aandeel van deze bestedingen in het uitgavenpatroon was eerder gering. Onder de noemer genotsmiddelen werden ook alcoholische dranken en rookwaren ondergebracht. Het personeel kocht vooral brandewijn en jenever. Bier kwam slechts in mindere mate voor. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het feit dat bier duurder was dan jenever en brandewijn. (43) Nadat het verbod op korenbranderij in 1713 werd opgeheven kende de jenevercultuur in de Zuidelijke Nederlanden een snelle verspreiding. In de 18de eeuw was het dé volksdrank bij uitstek, met alle nefaste sociale gevolgen van dien. (44) Brandewijn werd vooral gedronken op *derthienavont*, de avond voor het Driekoningenfeest. (45) Nagenoeg alle personeelsleden, mannen en vrouwen, kochten voor deze avond brandewijn. Hoogstwaarschijnlijk werd dit feest dan samen in groep gevierd. (46) Driekoningen

was tijdens de 18de eeuw een verplichte kerkelijke feestdag waarop geen arbeid mocht verricht worden. (47) Het dienstponeel kon het zich dus permitteren om op die avondsamen de bloemetjes buiten te zetten. Mannelijke dienstboden besteedden ook een miniem deel van hun loon aan rookwaren. De tabak werd altijd gekocht in Harelbeke. De hoeveelheden waren vrij klein. Twee dienstboden kochten elk één pond tabak of zo'n 464 gram. (48) Het gemiddeld tabaksverbruik in de Zuidelijke Nederlanden bedroeg tijdens de tweede helft van de 18de eeuw zo'n 800 gram per persoon per jaar. (49) Een knecht op Ter Hoyen kocht tijdens de jaren veertig zelfs thee en saffraan om zelf te consumeren. (50) Het betrof hier twee producten die men tijdens de 18de eeuw vooral in stedelijke milieus aantrof en niet direct bij knechten op het platteland zou verwachten. (51) Hoogstwaarschijnlijk kwam het dienstponeel via hun werkgever Gillis Coucke in contact met deze koloniale waren. Gillis Coucke was immers één van de rijkste inwoners van Markegem en kon zich dus wel enige luxe veroorloven. Een deel van de voorschotten die in geldelijke speciën werden opgevraagd, waren hoogstwaarschijnlijk eveneens bestemd voor genotsmiddelen. De percentages die hier naar voren worden geschoven moeten m.a.w. beschouwd worden als absolute minima.

Geregeld vroegen de dienstboden een voorschot op hun loon in de vorm van geld. Waaraan het geld werd gespendeerd, is niet

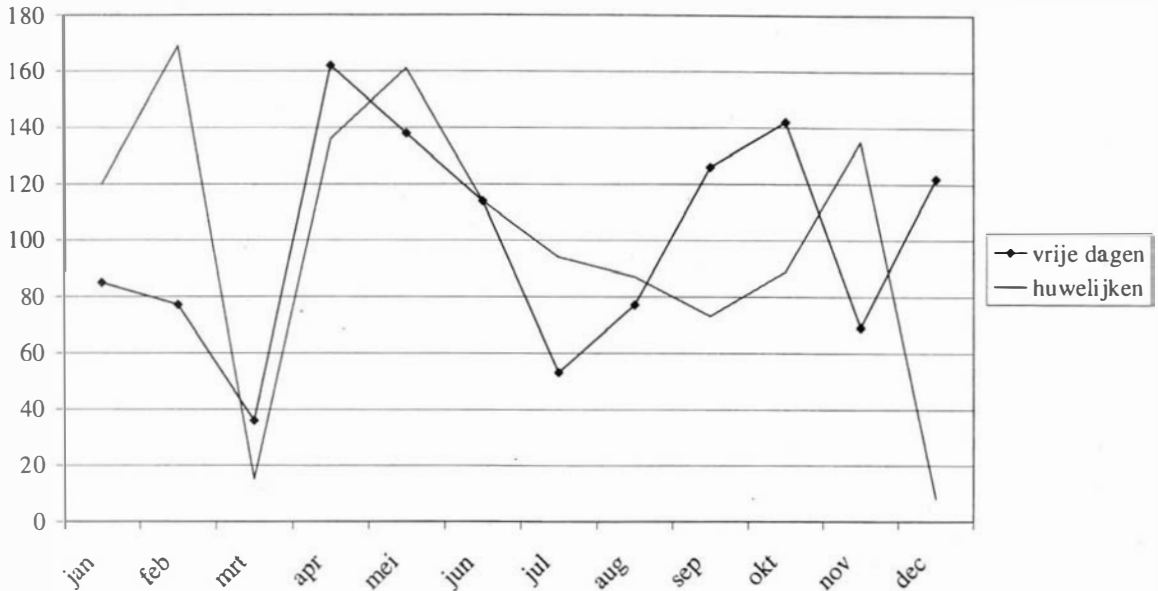
altijd duidelijk. Waarschijnlijk werd het grootste deel gebruikt om de vrije tijd te financieren. In enkele gevallen noteerde Gillis Coucke wel waarom de dienstboden een geldelijk voorschot op hun loon vroegen. Hieruit bleek alvast dat het geld vooral bedoeld was om de bloemetjes buiten te zetten. ⁽⁵²⁾ Vooral de jaarlijkse kermissen van Tielt, Markegem, Kortrijk, Izegem en Kruishoutem scoorden goed bij zowel het vrouwelijk als het mannelijk dienstpersoneel. Het bedrag dat een dienstbode uitgaf op een uitstapje schommelde tussen 5 en 10 stuiver, niet meer dan een dagloon (exclusief voeding) dus. ⁽⁵³⁾ Het feit dat vrouwelijke dienstboden procentueel gezien minder geld besteedden aan dergelijke activiteiten kan er op wijzen dat zij meer gebonden waren aan de hoeve dan hun mannelijke collega's. De taken die de vrouwelijke personeelsleden uitvoerden (bijvoorbeeld de voedselbereiding, melken van de koeien enz.) herhaalden zich dagelijks zodat hun permanente aanwezigheid op de hoeve meer vereist was dan die van hun mannelijke collega's. ⁽⁵⁴⁾ Dit kan bijgevolg geresulteerd hebben in minder vrije tijd dan bij mannelijke dienstboden. Het voorschot dat de dienstboden ontvingen op hun loon was niet altijd bedoeld voor hen zelf. Een meid bijvoorbeeld betaalde met een deel van haar loon de begrafenisplechtigheid van haar vader. Rosa vande Castele vroeg een voorschot op haar loon om een aantal missen voor haar overleden stiefvader te laten celebreren in de kerk van Markegem. ⁽⁵⁵⁾ Anderen stonden een deel van hun loon af aan familieleden. ⁽⁵⁶⁾ Het loon van (vooral) jonge dienstboden was in sommige gevallen een aanvulling op het gezinsinkomen. ⁽⁵⁷⁾ Lonen van koewachters bijvoorbeeld werden meestal uitbetaald aan de ouders. Ondanks het feit dat de dienstboden niet meer thuis woonden, vloeiden een deel van hun verdiensten terug naar de ouders. In de meeste West-Europese landen was het immers zo dat tijdens de eerste jaren van het dienstbodenschap een deel van het loon bestemd was

voor de familie, pas in een later stadium konden men sparen voor de eigen toekomst en zicht onttrekken aan deze 'family wage economy'. ⁽⁵⁸⁾

Herbergbezoek was de meest voorkomende ontspanningsvorm in deze periode. ⁽⁵⁹⁾ Herbergen werden vooral bezocht op zondagen en heiligendagen, wat volgens de wereldlijke autoriteiten herhaaldelijk aanleiding gaf tot 'schandaleuse wulpsheijt, dronkenschap, theijssen ende spelen'. ⁽⁶⁰⁾ Ook de kerkelijke overheid kloeg meerdere malen het herbergbezoek aan. ⁽⁶¹⁾ Het aantal drankgelegenheden kende in deze periode een opmerkelijke stijging. ⁽⁶²⁾ Ook het dienstpersoneel op Ter Hoyen bezocht regelmatig drankgelegenheden. Dit blijkt o.m. uit het feit dat Gillis Coucke meermaals de schulden van zijn personeel bij de caféuitbaters vereffende. ⁽⁶³⁾ Dienstboden genoten dus m.a.w. een aanzienlijke vrijheid op Ter Hoyen. Van eventuele excessen zoals de Vlaamse kasselrijbesturen suggereerden, werden geen sporen teruggevonden. Algemeen wordt aangenomen dat de werkdruk steeg tijdens de 18de eeuw. Het opdrijven van de productiviteit gebeurde o.a. door het terugdringen van vrijetijdsactiviteiten. ⁽⁶⁴⁾ Hoogstwaarschijnlijk steeg ook de arbeidsinzet per dienstbode op Ter Hoyen in de loop van de 18de eeuw. In 1751 werd het aantal heiligendagen (waarop geen arbeid mocht worden verricht) verminderd met 18. ⁽⁶⁵⁾ Dit bood meteen de kans aan de werkgevers hun personeel meer te laten werken. Uit de gegevens in de handboeken kon echter niet afgeleid worden of dit ook effectief gebeurde.

De gegevens uit het handboek van Joos de Crane laten wel toe na te gaan wanneer knechten en meiden de hoeve verlieten om zich te ontspannen. Uit zowel de kwantitatieve als kwalitatieve gegevens blijkt dat het ritme van de vrije tijd in grote mate werd bepaald door de agrarische werkzaamheden en de kerkelijke heiligendagen. De Zwitserse historicus Urs Altermatt spreekt in dit opzicht

Grafiek 1. Index van vrijetijdsbesteding op West-Vlaamse hoeve (1521-1543) en seizoensschommelingen in de huwelijken te Anzegem (1667-1796).

van het 'agro-liturgische jaar': de wisselwerking tussen de ritmes van de natuur (landbouw) en de religieuze feestdagen bepaalden in grote mate de cyclus van de pre-industriële plattelandsmaatschappij. ⁽⁶⁶⁾ De oogstperiode bijvoorbeeld was verbonden met het feest van Maria-Ten-Hemel-Opneming. Aan de hand van de notities van Joos de Crane werd een index van vrijetijdsbesteding berekend. ⁽⁶⁷⁾ De resultaten zitten vervat in grafiek 1. Uit de grafiek kan duidelijk de toegenomen arbeidsdruk tijdens de zomermaanden waargenomen worden. ⁽⁶⁸⁾ De maanden juli en augustus kenmerken zich door lage indices. Hoge waarden worden bereikt in de maanden april, mei en juni. In deze periode nam ook het aantal huwelijken een hoge vlucht. ⁽⁶⁹⁾ Bruiloften en de daaraan verbonden feesten behoorden tot het vaste scala vrijetijdsactiviteiten op het platteland. In deze periode vallen ook een aantal kerkelijke feestdagen waarin alle arbeid verboden was (Pasen, Pinksteren, geboortedag Joannes de Doper, de vele O.L.V.-feesten enz.). Daarnaast waren er nog de traditionele meifeesten en de aantrekkingskracht van de jaarmarkt

van Pasen in Kortrijk. ⁽⁷⁰⁾ Ook na het einde van de oogstperiode was er terug tijd om zicht te onspannen. Tijdens de vastenmaand maart waren er door de kerkelijke voorschriften omtrent soberheid minder mogelijkheden tot feesten.

De notities van Joos de Crane over de vrijetijdsactiviteiten van zijn knechten en meiden laten verder toe een aantal kwalitatieve conclusies te trekken. De invloed van de kerkelijke feestdagen op de ontspanningsvormen komt o.m. tot uiting in de pelgrimstochten en bedevaarten die sommige knechten en meiden ondernamen. ⁽⁷¹⁾ Daarnaast hadden ook de jaarmarkten en foren een grote aantrekkingskracht. Voor de regio Zuid-West-Vlaanderen vermelden we vooral (jaar)markten van Oudenaarde, Ronse en Kortrijk. Deze drie marktcentra moesten het qua populariteit bij de dienstboden uit Waarmaarde echter afleggen tegen de jaarmarkt van Moen. Deze viel samen met het feest van Sint-Elooi, één van de meest populaire heiligen in deze regio. ⁽⁷²⁾ De verplaatsingen naar dorpskermissen e.d. waren eerder beperkt in afstand. De

geringe mobiliteit verplichtte de bevolking a.h.w. om naar ontspanningsmogelijkheden te zoeken binnen de eigen regio. ⁽⁷³⁾ Een laatste categorie feesten waren de huwelijken en dopen. Het optreden als doopgetuige of 'heffen van een kient' en bijwonen van huwelijken of 'ter brulat gane' van knechten en meiden wijst er op dat de emotionele band met de familieleden tijdens de dienstperiode in stand werd gehouden. Sommige dienstboden maakten van hun vrije dagen gebruik om hun familieleden te bezoeken. ⁽⁷⁴⁾

Een deel van de uitgaven was bestemd voor medische verzorging. Het inroepen van een geschoold medicus was geen sinecure. Geschoolde medici waren over het algemeen zeldzaam op het platteland en vrij duur. ⁽⁷⁵⁾ Markegem beschikte tijdens de 18de eeuw niet over een geneesheer, in het naburige Wakken waren er in 1762 wel twee dokters. ⁽⁷⁶⁾ In geval van ziekte was de Markegemse bevolking dus aangewezen op de verzorgingscapaciteit van buurgemeente Wakken. Het dienstpersoneel op Ter Hoyen ging altijd te rade bij de Wakkense geneesheer Lowy(ns). ⁽⁷⁷⁾ Hoogstwaarschijnlijk betrof het dokter N. Obyn. Het feit dat men juist deze geneesheer opzocht zegt toch wel iets over de kwaliteit van de medische zorgen. Hij was immers één van de weinige universitair geschoolde medici in de kasselrij Kortrijk. ⁽⁷⁸⁾ Deze genees-

heer behandelde ook de gezinsleden van Gillis Coucke. De handboeken bevatten zeer weinig gegevens over de aard van de ziekteverschijnselen, hun oorsprong of de behandeling. Knecht Carel Bruneel ging in 1771 de Wakkense geneesheer opzoeken voor een aderlating. ⁽⁷⁹⁾ Het betrof echter niet altijd een ziekte of kwetsuur; ook uitputtingsverschijnselen naar aanleiding van de drukke oogstperiode kwamen soms voor. ⁽⁸⁰⁾ In 1765 betaalde Gillis Coucke de geneesheer voor 'visiten ende leverynghen van medecijnen en salven'. In hoeverre ze bestemd waren voor het personeel viel niet uit te maken. Van arbeidsongevallen werden geen sporen teruggevonden. Uit de handboeken waren ook de prijzen van de medische consultaties af te leiden. Volgens C. Vandenbroeke bedroeg de kostprijs van één enkele medische consultatie tijdens de 18de eeuw ongeveer 70 à 80% van het dagloon van een volwassen mannelijke arbeider. ⁽⁸¹⁾ De onderstaande gegevens uit de handboeken lijken dit te bevestigen.

Volgens C. Bruneel namen grote landbouwers de medische kosten van hun personeelsleden voor hun rekening. ⁽⁸²⁾ Op Ter Hoyen was dit zeker niet het geval. Ofwel kreeg de dienstbode in kwestie een voorschot op het loon om een geneesheer op te zoeken, ofwel betaalde Gillis Coucke de medische kosten rechtstreeks aan de geneesheer. In het laatste

Tabel 3. Kostprijs van één medische consultatie, 1749-1771.

Jaar	Kostprijs	Dagloon (*)	% van het loon
1749	7	10	70
1751	7	10	70
1753	7	10	70
1754	8	10	80
1771	10,5	10	105
1771	7	10	70
		<i>Gemiddelde</i>	77,5

(*) dagloon volwassen mannelijke arbeider exclusief voeding in stajver

geval werd het verschuldigde bedrag later afgetrokken van het loon van de dienstbode.

Tenslotte waren er een aantal uitgaven die niet onder één bepaalde noemer konden samengebracht worden (categorie varia). Het betrof o.a. messen, pruiken, paternosters enz. In deze categorie werden ook koffers opgenomen. Koffers werden opvallend veel gekocht door het dienstpersoneel. ⁽⁸³⁾ In de aankoop van de koffers was ook een zeker patroon te herkennen. Het dienstjaar volgend op de aankoop van een koffer was de dienstbode in kwestie niet meer in dienst op Ter Hoyen. Het waren vooral vrouwelijke personeelsleden die koffers kochten. Eén meid kocht zelfs een ladenkast in het dienstjaar vóór ze de hoeve verliet. ⁽⁸⁴⁾ Deze koffers gekocht door vrouwelijke dienstboden waren waarschijnlijk linnenkoffers waarin ze hun kledij en linnen (als onderdeel van de bruidsschat) konden opbergen. ⁽⁸⁵⁾ Gillis Coucke gaf aan zijn zoon Pieter Franciscus ter gelegenheid van zijn huwelijk o.m. een koffer cadeau. Hoogstwaarschijnlijk investeerden de meiden tijdens hun dienstperiode reeds in linnen, kledij, schoeisel en een koffer als onderdeel van hun toekomstige bruidsschat. Messen werden vooral door mannelijke dienstboden gekocht en maakten tijdens het Ancien Régime deel uit van hun standaarduitrusting. In dit opzicht kunnen we wijzen op een merkwaardig parallellisme: perioden met veel feestdagen (april-mei) kenmerkten zich ook door veel moorden waarin hoofdzakelijk steekwapens zoals dolken en messen werden gebruikt. ⁽⁸⁶⁾ Sociabiliteit was blijkbaar ook een potentiële bron van conflict.

5. Werken om te sparen ?

De promotiekansen van dienstboden waren eerder beperkt. Het waren vooral de jongere mensen die na één jaar dienst op een loonsverhoging konden rekenen. De beter betaalde dienstboden kregen zelden een loonsverhoging. ⁽⁸⁷⁾ De beperkte promotiekansen zullen mede de grote mobiliteit van het dienstperso-

neel bepaald hebben. Op het einde van de dienstperiode werd het restant van het loon uitbetaald. Een aanzienlijk deel werd tijdens de dienstperiode reeds uitgegeven. Vrouwelijke dienstboden hielden na één jaar gemiddeld -5.5% van hun beginloon over. ⁽⁸⁸⁾ Ze gaven dus meer uit dan ze verdienden ! Het verschil werd dan overgeheveld naar het volgende dienstjaar. Meiden die na één jaar de hoeve verlieten spinnen garen om hun schuld af te betalen. Soms werd de schuld pas een jaar na het verlaten van de hoeve afgelost. Mannen hielden na één jaar dienst ongeveer 38% van hun loon over. ⁽⁸⁹⁾ Dit bevestigt nogmaals het vermoeden dat meiden een groot deel van hun loon reeds investeerden in hun toekomstige bruidsschat. ⁽⁹⁰⁾ Dienstboden die langere tijd in dienst waren konden natuurlijk wel een kapitaaltje bijeen sparen. Om een bedrijfje van 1 à 2 ha te kunnen pachten omstreeks 1775 moest een mannelijke dienstbode ongeveer 2 à 3 jaar in dienst gaan en niet meer dan 60% van zijn loon uitgeven.

Na het uitbetalen van het loon verlieten de dienstboden de hoeve. Ongeveer één derde onder hen wisselden jaarlijks van werkgever. Voor de meerderheid van de dienstboden was de dienstarbeid immers beperkt tot een korte fase in hun levenscyclus. Aan de andere kant waren er ook dienstboden die meer dan 50 jaar op dezelfde hoeve verbleven. ⁽⁹¹⁾ Voor personen die niet huwden was het één van de beste opties. ⁽⁹²⁾ Waarom men het bedrijf verliet is niet altijd duidelijk. Voor velen was het huwelijk een logisch eindpunt van de dienstperiode. ⁽⁹³⁾ Anderen gingen op zoek naar een nieuwe werkgever om zich verder te bekwaamen in hun kennis over landbouwwerkzaamheden. Het in dienst gaan was immers ook een informele vorm van 'apprenticeship'. De geografische mobiliteit was eerder beperkt. De meeste opeenvolgende migratiebewegingen van knechten en meiden bedroegen minder dan 15 km. ⁽⁹⁴⁾ Vroegtijdig vertrek van de hoeve werd soms veroorzaakt door ziekte. ⁽⁹⁵⁾ Het kwam ook voor dat dienstboden zonder

een reden op te geven met stille trom het bedrijf verlieten. Landbouwer Jacob Haghebaert noteerde bij het plotse vertrek van één van zijn knechten: 'Pieter Costenobel is deure gegaen sonder iet te zeggen en deure gebleven'. Hij voegd er fijntjes aan toe: 'houde het voor een affront'.⁽⁹⁶⁾ Het vroegtijdig vertrek van de dienstboden, zonder uitzicht op een nieuwe arbeidsplaats, had soms verstrekende gevolgen. Men stond in sommige gevallen letterlijk op straat, voeding en onderdak vielen van de ene dag op de andere weg. Het enige alternatief bestond er dan in terug te keren naar de ouderlijke woonst. Naast bovenstaande factoren kon ook de dood het contract tussen knecht en landbouwer vroegtijdig verbreken. Een knecht van Jacob Haghebaert verdronk bijvoorbeeld in de IJzer. De landbouwer liet op zijn kosten na de begrafenis nog tien gelezen missen houden 'tot lavenisse van syne siele en wenscht dat het Godt believe hem te laten rusten in vrede'.⁽⁹⁷⁾ De werkgever was duidelijk begaan met het welzijn van zijn knecht in het hiernamaals. Soms bleef er na het beëindigen van de dienstperiode een band tussen werkgever en werknemer. Gillis Coucke trad bijvoorbeeld op als dooppeter voor één van de kinderen van zijn ex-dienstmeid. Economische afhankelijkheid maakte plaats voor rituele verwantschap. Deze twee voorbeelden

tonen aan dat het best mogelijk was dat knechten en meiden goed opschoten met hun meester. Ook buitenlandse agronomen die Vlaanderen bezochten merkten de goede verhouding tussen beide partijen op. Volgens Radcliff behandelde de landbouwer zijn dienstpersoneel met respect. Soms aten ze bijvoorbeeld aan dezelfde tafel.⁽⁹⁸⁾

6. Besluit

In deze bijdrage werd geprobeerd een kleine bijdrage te leveren tot de studie van de levensomstandigheden van het dienstpersoneel op het platteland. De resultaten van deze terreinverkenning zijn fragmentarisch en statisch. Voorlopig beschikken we nog niet over genoeg gegevens en vergelijkingsmateriaal om op de vele vragen die zich nog stellen een eenduidig antwoord te formuleren. Er is echter wel gebleken dat de geschriften van landbouwers een geschikte bron kunnen zijn om deze beroepsgroep te bestuderen, al gebeurde het op een indirecte manier. Het opsporen en bestuderen van dit type bron werd in Vlaanderen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland en Engeland, lange tijd verwaarloosd. Toch kunnen deze bronnen een waardevolle bijdrage leveren tot de geschiedenis van de landbouw in het algemeen en het leven op het platteland in het verleden meer in het bijzonder.

NOTEN

* Dank aan Prof. Dr. C. Vandenbroeke (U.G.) en Prof. Dr. E. Vanhoute (U.G.) voor hun kritische opmerkingen en suggesties.

1. SHARPE (P.) [ed.]. *Women's work. The English experience 1650-1914*. London, 1998, 368 p. bevat enkele belangrijke bijdragen op dit vlak.

2. Een recent voorbeeld is MELDRUM (T.). *Domestic service and gender. Life and work in the London household*. Harlow, 2000, 220 p. De verhandeling van SCHELSTRAETE (C.). *Een tijdelijke slavernij? Levensomstandigheden van het dienstpersoneel in Vlaanderen, 1700-1850*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1983, 326 p. heeft grotendeels betrekking op personeel in dienst van adel en burgerij.

3. KUSSMAUL (A.). *Servants in husbandry in early modern England*. Cambridge, 1981, 233 p. is één van de weinige studies die het thema uitvoerig hebben behandeld. Deze publicatie kan model staan voor iedereen die onderzoek naar deze problematiek verricht.

4. GUTTON (J.-P.). *Domestiques et serviteurs dans la France de l'Ancien Régime*. Paris, 1981, p. 101.

5. BOVYN (M.). Het 'Handboek' van Joannes Moens (Herzele, 1725-1755). In: *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, 18, 1969-1971, p. 56.

6. GEZELLE (G.). Het dagboekskken van den boerenknecht Pieter-Jacob Verkindere, 1699-1772. In: *Biekerf*, 9, 1898, p. 376-382.

7. VANDENBROEKE (C.). *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*. Leuven, 1985, p. 145.

8. KNOTTER (A.). Problemen van de family-economy. Gezinsarbeid en arbeidsmarkt in pre-industrieel Europa. In: BAUD (M.) en ENGELEN (T.) [red.]. *Samen wonen, samen werken ? Vijf essays over de geschiedenis van arbeid en gezin*. Hilversum, 1994, p. 55; ID. Problems of the family economy: peasant economy, domestic production and labour markets in pre-industrial Europe. In: PRAK (M.) [ed.]. *Early modern capitalism. Economic and social change in Europe, 1400-1800*. London – New York, 2000, p. 145-147.

9. Ongeveer de helft van de dienstboden in Oost- en West-Vlaanderen zijn terug te vinden in de leeftijdsklassen van 15 tot 24 jaar op het einde van de achttiende eeuw. Zie JASPERS (L.) en STEVENS (C.). *Arbeid en tewerkstelling in Oost-Vlaanderen op het einde van het Ancien Régime. Een socio-professionele en demografische analyse*. Gent, 1985, p. 136; GYSSELS (C.) en VAN DER STRAETEN (L.). *Bevolking, arbeid en tewerkstelling in West-Vlaanderen (1796-1815)*. Gent, 1986, p. 153.

10. SCHELSTRAETE. o. c., p. 22-24; SCHELSTRAETE (C.), KINTAERT (H.) en DE RUYCK (D.). *Het einde van de onveranderlijkheid. Arbeid, bezit en woonomstandigheden in het Land van Nevele tijdens de 17^e en de 18^e eeuw*. Nevele, 1986, p. 39-42.

11. Over dit soort bronnen en hun mogelijkheden zie SLICHER VAN BATH (B.H.). Accounts and diaries of farmers before 1800 as sources for agricultural history. In: *A.A.G.-Bijdragen*, 8, 1962, p. 5-33; KUPERUS (J.A.). Boekhoudingen op Nederlandse landbouwbedrijven vóór 1900. In: *Ceres en Clio: zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*. Wageningen, 1964, p. 79-110; COLLINS (E.J.T.). Historical farm records. In: *Archives. The Journal of the British Records Association*, 7, 1966, p. 143-149; ROTHENBERG (W.). Farm accounts books: problems and possibilities. In: *Agricultural History*, 58, 1984, p. 106-112; TURNER (M.E.), BECKETT (J.V.) en AFTON (B.). Taking stock: farmers, farm records and agricultural output in England, 1700-1850. In: *The Agricultural History Review*, 44, 1996, p. 21-34.

12. Rijksarchief Kortrijk, *Oud Stadsarchief Kortrijk*, voorlopig nr. 5798. Verwijzingen naar het handboek van Joos de Crane gebeuren voortaan als HBJC gevolgd door de exacte folio. De handboeken van Gillis Coucke, bewaard in een privé-verzameling, werden exhaustief bestudeerd in LAMBRECHT (T.). *Landbouwershandboeken en sociaal-economische geschiedenis. Een terreinverkenning. Casus: Ter Hoyen (Markegem) tijdens de 18de eeuw*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1999, 2 delen. Verwijzingen naar de handboeken van Gillis Coucke gebeuren voortaan als HBGC gevolgd door het deel in Romeinse cijfers en de desbetreffende pagina. Deze verhandeling zal in de loop van 2001 in boekvorm verschijnen.

13. GUTTON. *Op. cit.*, p. 103.

14. DEREÏNSBERG-DÜRINGSFELD (C.). *Calendrier belge. Fêtes religieuses et civiles, usages, croyances et pratiques populaires des belges anciens et modernes*. Bruxelles, 1860, deel I, p. 278.

15. Zie de grafiek bij VANDENBROEKE (C.), Le problème de la durée du travail aux Temps Modernes. In: LEBOUTTE (R.) [éd.]. *Proto-industrialization. Recent research and new perspectives. Mélanges en souvenir de Franklin Mendels*. Genève, 1996, p. 240.

16. Bijvoorbeeld HBGC, II, p. 63: 'inde maent maerte ghehuert [...] voor een jaer te beginnen met meye 1770'; IBID., p. 66: 'ghehuert inde maent february 1769 om te dienen een jaer te beginnen met meye 1770.'

17. CAUNCE (S.). Farm servants and the development of capitalism in English agriculture. In: *The Agricultural History Review*, 45, 1997, p. 57.

18. In Engeland waren vrouwen wel betrokken bij de boekhouding en verkoop van agrarische produkten. Zie BRADLEY (H.). *Men's work, women's work. A sociological history of the sexual division of labour in employment*. Cambridge, 1989, p. 77.

19. Bijvoorbeeld HBGC, II, p. 105: 'ter presentie van syn moeder'. IBID., p. 111: 'ter presentie van haere moeij^e ende oom pieter dumon'. Zie ook GUTTON. *Op. cit.*, p. 107-108.

20. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 162: 'tot roosebeke inden herberghe den Calbergh'; IBID., II, p. 63: 'my anboden inde weyten'. De identificatie van deze toponiemen als drankgelegenheden gebeurde aan de hand van ARICKX (V.). Herbergen in de kasselrij Kortrijk in 1779. In: *De Leiegouw*, 7, 1965, p. 5-30.

21. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 149: 'geheurt ten huysse van guillielmus de brabantier bailliu van beveren'; IBID., II, p. 182: 'ghehuert [...] van onse molenaer'; IBID., p. 117: 'ten huysse van de weduwe frans(cois) nieuwhuysse tot st baefs'.

22. VANDEPUTTE (J.). *De criminaliteit in het Kortrijkse, 1750-1795*. Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1981, p. 42-43.

23. De ordonnantie van 5 september 1767 bestrafte diefstal door dienstpersoneel met de dood (ophanging). Zie DE NEEF (M.). Een onderzoek naar het criminele gedrag in Lokeren, 1750-1798. In: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 101, 1998, p. 54. In de jaren 70 van de 18de eeuw werden twee dienst-knechten op die manier in Gent terechtgesteld. Voor hun terechtstelling werden ze in de stad rondgevoerd getooid met het opschrift 'domestiquen dief'. De documenten met betrekking tot hun veroordeling werden uitgegeven en verspreid. Dienstknechten en -meiden waren dan ook een dankbaar onderwerp voor veel moraliserende traktaten. In Gent verschenen in de achttiende eeuw *De godvruchtige Dienstmaegd* (1791) en *Den godvruchtigen dienstknecht* (z.d.). Zie VANDERHAEGHEN (F.). *Bibliographie gantoise*. Gand, 1865, deel VI, p. 175; 224; SCHELSTRAETE. *Op. cit.*, p. 172-173. Ook in de agronomische literatuur werd erop gewezen betrouwbare knechten en meiden aan te werven.

24. LANSSENS (T.). Godspinning en lijfkoop. *Annales de la Société Historique, Archéologique et Littéraire de la ville d'Ypres et de l'ancienne West-Flandre*, 2, 1863, p. 254-255; GUTTON, *Op. cit.*, p. 113-114; KUSSMAUL, *Op. cit.*, p. 31-32; GOOREN (H.) en HEGER (H.). *Per mud of bij de week gewonnen: de ontwikkeling van de belonings-systemen in de Groningse landbouw, 1800-1914*. Groningen, 1993, p. 25-27.

25. *Placcaert-Boeck van Vlaenderen*. Gendt, z.d., deel IV, p. 407-408 (artikel XXXIX-XLIII).

26. VANDEVELDE (S.). Over het landbouwbedrijf van Jan Buckinx te Spauwen (1623-'45). In: *Limburg*, 38, 1959, p. 50.

27. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 47: 'te meye een vlies'; *IBID.*, p. 162: 'ende het houden van ses schaepen ende een geyten jonck'. Deze vorm van vergoeding kende zowel in tijd als ruimte een grote verspreiding. Zie LINDEMANS (P.). *Geschiedenis van de landbouw in België*. Antwerpen, 1952, deel 1, p. 411; COORNAERT (M.). De boekhouding van een Heistse boer uit de XVIIIe-XIXe eeuw. In: *Rond de Poldertorens*, 5, 1963, p. 30.

28. GOOREN en HEGER. *Op. cit.*, p. 182; BRADLEY. *Op. cit.*, p. 78.

29. Berekend aan de hand van de gegevens in DE WULF-HEUS (R.). De volkstelling te Oostkamp in het jaar 1748. In: *Het Brugs Ommeland*, 1976, p. 111.

30. Berekend aan de hand van de gegevens in BOVYN. *Op. cit.*, p. 56-57.

31. Zelfde tendensen bij DAELEMANS (F.). Wages of servants of the 'Cense-du-Sart' in Ernage (Brabant). In: SCHOLLIERS (P.) [ed.]. *Real wages in 19th and 20th century Europe: historical and comparative perspectives*. Oxford, 1989, p. 49.

32. Om de tijd door te brengen tijdens de lange eenzame dagen brachten de koewachters soms tekeningen aan op de koeien of zongen ze liedjes. Zie bijvoorbeeld CAFMEYER (M.). Toen de koewachters nog riepen. In: *Biekerf*, 52, 1951, p. 159-161 en mededeling van de grootvader van de auteur van dit artikel.

33. Cfr. supra.

34. Bijvoorbeeld HBGC, II, p. 74: 'drynckgelt voor de saeytydt ende van vercoopen een peert memorye'.

35. Rijksarchief Gent, *Raad van Vlaanderen*, nr. 32104 geeft voor Markegem 258 schapen op in 1700. In 1789 graasden er nog 100 op de Markegemse weiden (Rijksarchief Brugge, *Leidedepartement*, nr. 1576). In kleinere dorpen was er meestal maar één landbouwer die schapen hield. Deze landbouwer mocht zijn schapen ook laten grazen op de gronden van de andere leden van de dorpsgemeenschap. In ruil daarvoor mochten de inwoners van het dorp gratis hun koeien laten bevruchten door de stier van de schapenhouder. Dit gebruik wordt beschreven door een afstammeling van de auteur van de handboeken die als kind een tijdlang op Ter Hoyen woonde. Zie COUCKE (G.). Jeugdherinneringen uit vervlogen tijden. In: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 22, 1946-1948, p. 303; VAN AELBROECK (J.L.). *Werkdadige landbouwkonst der Vlamingen*. Gent, 1823, p. 105. Dergelijke ruilsystemen en vormen van 'community based solidarity' zullen in mijn doctoraat uitvoerig behandeld worden.

36. GUTTON. *Op. cit.*, p. 110.

37. Parochiaal Archief Markegem, *Historische notities*, nr. 94.

38. MORICEAU (J.). *Les fermiers de l'Île de France. L'ascension d'un patronat agricole (XVe-XVIIIe siècle)*. Paris, 1994, p. 327.

39. Deze passus werd reeds gedeeltelijk eerder gepubliceerd in LAMBRECHT (T.). Het bestedingspatroon van het agrarisch dienstpersoneel tijdens de 18de eeuw. Enkele voorlopige beschouwingen. In: DEVOLDERE (W.) [red.]. *Vriendenboek Valère Arickx*. Roeselare, 2000, p. 155-160.

40. Ook in het zestiende-eeuwse handboek van Joos de Crane komen dergelijk notities voor.

41. De percentages duiden enkel op bepaalde tendensen in het uitgavenpatroon. Ze pretenderen geen accurate weer-gave te zijn van het consumptiepatroon van deze beroepsgroep.

42. HBGC, II, p. 70: 'Item als hij de pocken hadde over een wit broot tot 0-0-7-0.

43. VANDENBROEKE (C.). *Agriculture et alimentation*. Gent-Leuven, 1975, p. 557.

44. CLOET (M.) [red.]. *Het bisdom Gent. Vier eeuwen geschiedenis*. Gent, 1991, p. 217.
45. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 112: 'item brandewyn op derthienavont 0-0-2-6'.
46. Van specifieke volkskundige gebruiken (Bijvoorbeeld het verkiezen van een koning) werden in de handboeken geen gegevens teruggevonden.
47. DE RAM (P.F.X.). *Synodicon Belgicum, sive acta omnium ecclesiarum belgii, a celebrato concilio tridentina usqua ad concordatum anni 1801*. Liège, 1996, deel 4, p. 402
48. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 150: 'Item heeft myne sone philippus verschoten tot haerlebeke over een pondt tobaceck tot 0-0-6-0'.
49. VANDENBROEKE. *Agriculture*, p. 456.
50. HBGC, I, p. 101: 'Item in ghelde brandewyn, tee en safferaen'. De prijzen van deze produkten bleven niet bewaard.
51. VANDENBROEKE, *Op. cit.*, p. 569; 575; DEGRYSE (K.), Thee-, koffie- en cacaoverbruik tijdens de vroege 18e eeuw in de Zuidelijke Nederlanden: enkele gegevens uit het archief van het Land van Aalst. In: *Actief in archief. Huldeboek Hilda Coppejans-Desmedt*. Antwerpen, 1989, p. 75-80.
52. Bijvoorbeeld Handboek Gillis Coucke, deel 2, p. 76: 'Item in ghelde als hij naer iseghem feeste gonck tot 0-0-10-0'.
53. Het dagloon van een volwassen mannelijke arbeider op Ter Hoyen bedroeg 6 stuiver (inclusief voeding) en 10 stuiver zonder voeding en drank. Zie LAMBRECHT. *Op. cit.*, deel 2, p. 220.
54. GOOREN en HEGER. *Op. cit.*, p. 182.
55. HBGC, I, p. 223: 'item op den selven dito betaelt aen den deservitor over missen voor haer styfvaeder met het recomanderen van dien tot 0-3-0-0'.
56. Bijvoorbeeld HBGC, II, p. 113: 'Item op den 25 july 1772 ghegeven in ghelde om aen sijn suster te gheven een croonstuck comt tot 0-10-6-0'; IBIID, p. 225: 'item op den 12 meye 1764 ghegeven aen haer moeder Joanne de mey tot 0-10-6-0'.
57. Volgens SCHELLEKENS (J.). Poverty and family size in two eighteenth-century Dutch villages. In: *Continuity and Change*, 10, 1995, p. 210 was het aandeel van het loon jonge dienstboden in het huishoudelijk inkomen zeer gering.
58. SECCOMBE (W.). *A millenium of family change. Feudalism to capitalism in north-western Europe*. London-New York, 1992, p. 199; KNOTTER. *Op. cit.*, p. 35-71.
59. SOLY (H.). Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen. In: *Spiegel Historiae*, 1983, p. 569-577; Bijvoorbeeld HJDC, folio 27 v°: 'It(em) gheven pieteren as gheij ghent met henke drienken in de vlieghe 6 s;,'.
60. Volgens een rekwest opgesteld door de kasselrijen van Vlaanderen en gepubliceerd in HUBERT (E.). L'édit de Joseph II sur les kermesses (11 février 1786). In: *Université de Liège. Ouverture solennelle des cours (18 octobre 1921)*. Liège, 1921, p. 35-49.
61. BRYN (J.), De Acta Capitulum van de dekenij Tielt, 1714-1786. In: *De Leiegouw*, 4, 1962, p. 67.
62. ARICKX, *Op. cit.*, p. 18.
63. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 81: 'Item syn ghelaeghe betaelt in de vierschaere'; IBID., II, p. 79: 'Item noch betaelt door de selve voorenstaende (= dochter Gillis Coucke) opden 17e(n) dito over syn teere inden weyten by Syn order tot 0-0-11-0'; HBJC, folio 52 v°: 'den vierden dach van mej soe betate ic voer roeger minen knaep te inghel messgaert van ghelaghe vi d.'.
64. SCHOLLIERS (E.). Werktijden en arbeidsomstandigheden in de pre-industriële periode. In: SCHOLLIERS (E.) en SCHOLLIERS (P.) [eds.]. *Durée de travail et diminution du temps de travail*. Bruxelles, 1983, p. 11-17; THOMPSON (E.P.), Time, work-discipline and industrial capitalism. In: *Customs in common*. London, 1991, p. 352-403; DE VRIES (J.). The labor market. In: *Economic and Social History in the Netherlands*, 4, 1992, p. 62; VANDENBROEKE. Le problème, p. 237-242.
65. P.F.X. DE RAM, *Op. cit.*, deel 4, p. 402-405.
66. ALTERMATT (U.). *Katholizismus und Moderne. Zur Social- und Mentalitätsgeschichte der Schweizer Katholiken im 19. und 20. Jahrhundert*. Zürich, 1989, p. 268. Zie ook NISSEN (P.). Percepties van sacraliteit. Over religieuze volkscultuur. In: DEKKER (T.), ROODENBURG (H.) en ROOIJAKKERS (G.) [red.]. *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, 2000, p. 245.
67. Iedere keer als Joos de Crane één van zijn knechten of meiden geld gaf om de hoeve te verlaten voor een activiteit die we kunnen beschouwen als een vorm van vrijetijdsbesteding (bijvoorbeeld bruiloft, kermis, processie, doopfeest, jaarmarkt enz.) werd aan de hand van de datum (ofwel exacte datum ofwel naam van de heiligendag) nagegaan in welke maand deze activiteit plaatsvond. Het gemiddelde van de twaalf maanden werd gelijkgesteld aan index 100.

Daarna werden de maandelijkse schommelingen berekend. Deze index geeft dus niet het aantal vrije dagen per jaar weer, maar geeft wel een indicatie van de periodiciteit van het aantal kermissen en andere feesten die dienstboden bijwoonden op het platteland in Zuid-West-Vlaanderen.

68. Afhankelijk van de duur van de oogstperiode verdubbelde tot vernegenvoudigde de vraag naar arbeid. Zie GRANTHAM (G.W.). Divisions of labour: agricultural productivity and occupational specialization in pre-industrial France. In: *The Economic History Review*, 66, 1993, p. 484.

69. De gegevens m.b.t. de seizoensschommelingen van de huwelijken in Avelgem werden geput uit WANTE (L.). Historisch-demografisch onderzoek van Anzegem, 1667-1797. In: CLOET (M.) en VANDENBROEKE (C.) [red.]. *Tien bijdragen tot de lokale en regionale demografie in Vlaanderen*. Brussel, 1989, p. 108. Deze gemeente werd gekozen omwille van de geografische nabijheid met Waarmaarde.

70. Zie in dit verband ook het stimulerende artikel van VAN POPPEL (F.). Seasonality of work, religion and popular customs: the seasonality of marriage in the nineteenth- and twentieth-century Netherlands. In: *Continuity and Change*, 10, 1995, p. 215-256.

71. Bijvoorbeeld HBJC, folio 59 v°: 'noc gheven mienke as sou was te eenaeme te pelermaesen iiii s.' en 'noc gheven mienke as sou waes te beseler te pelgher maesen iiii s.' beseler = Beselare ?.

72. Bijvoorbeeld HBJC, folio 50 r°: 'noc gheven omer up sente loes dach te moen iii lb. xvi s.'. Tijdens de jaarmarkt werden ook de paarden van de boeren uit de streek gezegend en was er een processie. Zie ARICKX (V.). De oude jaarmarkt van Moen. In *Biekorf*, 91, 1991, p. 337-345.

73. Eén zeldzame keer viel de heiligendag en de lokaliteit waar men naar toe trok samen: HBJC, folio 45 r°: 'It(em) gheven jaken up sente laureis dach omme te gane te sente laureis v s.'.

74. Bijvoorbeeld HBJC, folio 36 r°: 'It(em) gheven loeij as heij waes taunaerde met siender moeder'. IBID., folio 37 r°: 'It(em) gheven sieren as hij was met siender suster te dornike iii lb. par.'.

75. DAELEMANS (F.), Pouvoir d'achat, alimentation et santé dans les Pays-Bas méridionaux sous l'Ancien Régime. In: JANSSEN-SIEBEN (R.) en DAELEMANS (F.) [red.], *Alimentation et médecine*. Bruxelles, 1993, p. 236-237.

76. ARICKX (V.). Vroedvrouwen uit de kasselrij Kortrijk in de leer te Gent, 1780-1793. In: *Biekorf*, 93, 1993, p. 237-238.

77. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 179: 'Item betaelt aen meester lowy tot wacken op den 2 8ber 1753 tot 0-1-2-0'.

78. ARICKX. *Op. cit.*, p. 218: In de kasselrij Kortrijk waren er in 1762 maar vier universitair geschoolde geneesheren (2 in Tielt, 1 in Deinze en 1 in Wakken).

79. Bijvoorbeeld HBGC, II, p. 71: 'Item opden 21 dito in ghelde als hij naer wacken gonck om hem te doen laeten tot 0-1-2-0'.

80. HBGC, I, p. 156: 'ghesonden om den meester lowy tot wacken den welcken declaererende niet sieck te sijn maer datter te veel werck was in den oust nochtans heeft haer bloet ghelaten'.

81. VANDENBROEKE (C.), De medische consumptie sinds de 16e eeuw. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 34, 1980, p. 154-156.

82. BRUNEEL (C.), Le livre de comptes d'un chirurgien rural en Brabant (1758-1788). In: *Bijdragen tot de geschiedenis*, 62, 1979, p. 259.

83. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 219: 'item ghegeven in ghelde om een coffer te betaelen tot 1-0-0-0'.

84. HBGC, I, p. 219: 'item op den 23^e(n) 9ber 1775 betaelt aen mynen sonen Josep tot wacken over een comode tot 0-10-2-0'.

85. DIBBITS (H.C.). Between society and family values: the linen cupboard in early-modern households. In: SCHUURMAN (A.) en SPIERENBRUG (P.). *Private domain, public inquiry. Families and lifestyles in the Netherlands and Europe, 1550-to the present*. Hilversum, 1996, p. 125-145.

86. MUCHEMBLED (R.). La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècle. Turnhout, 1989, p. 33-39; 27-31; 273-320.

87. Zelfde conclusies bij COLLENTEUR (G.A.) en PAPING (R.F.J.). De arbeidsmarkt voor inwonend boerenpersoneel in het Groningse kleigebied, 1830-1920. In: *NEHA-Jaarboek*, 60, 1997, p. 123-124.

88. Dit betekende dus dat zich als meid verhuren niet rendabel was. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de ouders een mond minder moesten voeden. Voor de meiden was in dienst gaan blijkbaar ook een manier om zeer goedkoop geld te lenen.

89. Gemiddelden berekend op basis van LAMBRECHT. *Op. cit.*, deel 2, p. 251.

90. MAZA (S.C.). *Domestic service in eighteenth century France*. Princeton, 1978, p. 134.

91. Talrijke voorbeelden uit Oost- en West-Vlaanderen zijn terug te vinden in *Exposition agricole des Flandres. Liste des travailleurs agricoles auxquels est accordé la décoration de deuxième classe institué par l'Arrête Royal du 1er mars 1848*. Bruxelles, 1850, p. 7-11.
92. CAUNCE. *Op. cit.*, p. 54.
93. BOVYN. *Op. cit.*, p. 56 citeert het voorbeeld van een meid die aan haar werkgever geld vroeg voor 'vijf ellen lijnwaert tot maecken van een bruijgoms hemde'.
94. KUSSMAUL. *Op. cit.*, p. 226-228.
95. Bijvoorbeeld HBGC, I, p. 137: 'gherekent met Jean francois cleer mijnen cnaepe welcken sieckelyk is gheworden opden 15en oust ende van hier vertroocken opden 24en oust'.
96. OPDEBRINCK (J.). Uit een familieboek. In: *Biekorf*, 11, 1907, p. 73.
97. OPDEBRINCK. *Op. cit.*, p. 73.
98. RADCLIFF (T.). *A report on the agriculture of Eastern and Western Flanders*. London , 1819, p. 255.

EMIEL GELDOP, DE LAATSTE TRADITIONELE BOOGPEZENMAKER IN BELGIË ⁽¹⁾

Beatrix Baillieul

1. Inleiding

Het oudste schietwapen is de handboog, een eenvoudig tuig dat de mens aanvankelijk vooral gebruikte om te jagen en oorlog te voeren, later ook om zich te vermaken. Tot omstreeks 1950 onderging de handboog technisch weinig veranderingen.

De klassieke houten boog met de pees uit hennep had een eeuwenlange traditie maar kreeg vanaf dan zware concurrentie van de uit kunststof vervaardigde Amerikaanse boog. De uiteinden van deze handboog zijn verbonden met een enkele synthetische pees voor de gewone boog of met verschillende kabels voor de katrolboog. Het katrolsysteem, nu algemeen in gebruik, maakt het opspannen gemakkelijker en biedt de mogelijkheid om grotere krachten te trekken en langer stil te staan. Hierdoor kan de schutter een zuiverder schot lossen. Zowel de handboog als de bijbehorende pees worden in ons land geassembleerd en zijn in de handel verkrijgbaar.

Emiel Geldof is de enige in België die naast het vervaardigen van synthetische pezen ook nog de techniek beheerst om pezen uit hennep voor de klassieke houten boog te maken. Emiel is nu 95 jaar en zette pas sinds enkele jaren zijn beroepsactiviteiten van boogpezenmaker op een laag pitje. Hij kijkt echter met heel veel heimwee terug op een lang en succesvol leven van hard werken, voortdurend experimenteren en intens genieten van de handboogsport.

2. De jeugd en het eerste beroepsleven van Emiel

Emiel Adolf Maria Geldof ⁽²⁾ zag het levenslicht te Wetteren op 2 december 1905 als enig kind van Bruno Gustaaf, meestergast in een

Emiel Geldof (*1905).

textielfabriek en van Valeria Verheyen, huisvrouwster. ⁽³⁾

Emiel volgde eerst basisonderwijs in het dorpsschooltje van zijn geboorteplaats en kwam daarna naar het Laurentinstituut, de stedelijke lagere hoofdschool voor jongens in de Onderstraat te Gent. Na drie jaar studie behaalde hij op zestienjarige leeftijd aan de vak- en ambachtsschool Sint-Antonius in de Holstraat het diploma mechanica. In de nijverheidsschool aan de Lindelei volgde hij een avondopleiding voor technicus in machinebouw, een kennis die hem later in zijn eigen bedrijf goed van pas kwam. Op zondagen volgde hij een talencursus om zijn Frans bij te schaven. Ook dit was nuttig want na zijn studies ging hij werken in de kopergieterij *Robinets des Fonderies du Cuivre* in Brussel. Om gezondheidsredenen verliet hij dit atelier om in Charleroi in een bedrijf van het leger ijzer te bewerken. Na zijn legerdienst in 1925-1926 draaide hij gedurende zes maanden in het spoorwegarsenaal te Gentbrugge wielen voor treinstellen.

3. De kennismaking met het pezenweven

Emiel woonde nog steeds bij zijn ouders in de Molenbeekstraat 9 te Wetteren toen hij Gabriella Eugenia Gevaert leerde kennen. Zij was afkomstig uit Melle en gaf praktijklessen borduren in de Visitatieschool te Sint-Amandsberg bij Gent. Via haar kwam hij in contact met het pezenweven en werd zijn beroepsleven danig door mekaar geschud. Toen hij op 14 oktober 1926 met haar huwde stond hij, evenals zijn schoonvader Albertus Gevaert, in de huwelijksakte als boogpezenmaker geregistreerd.

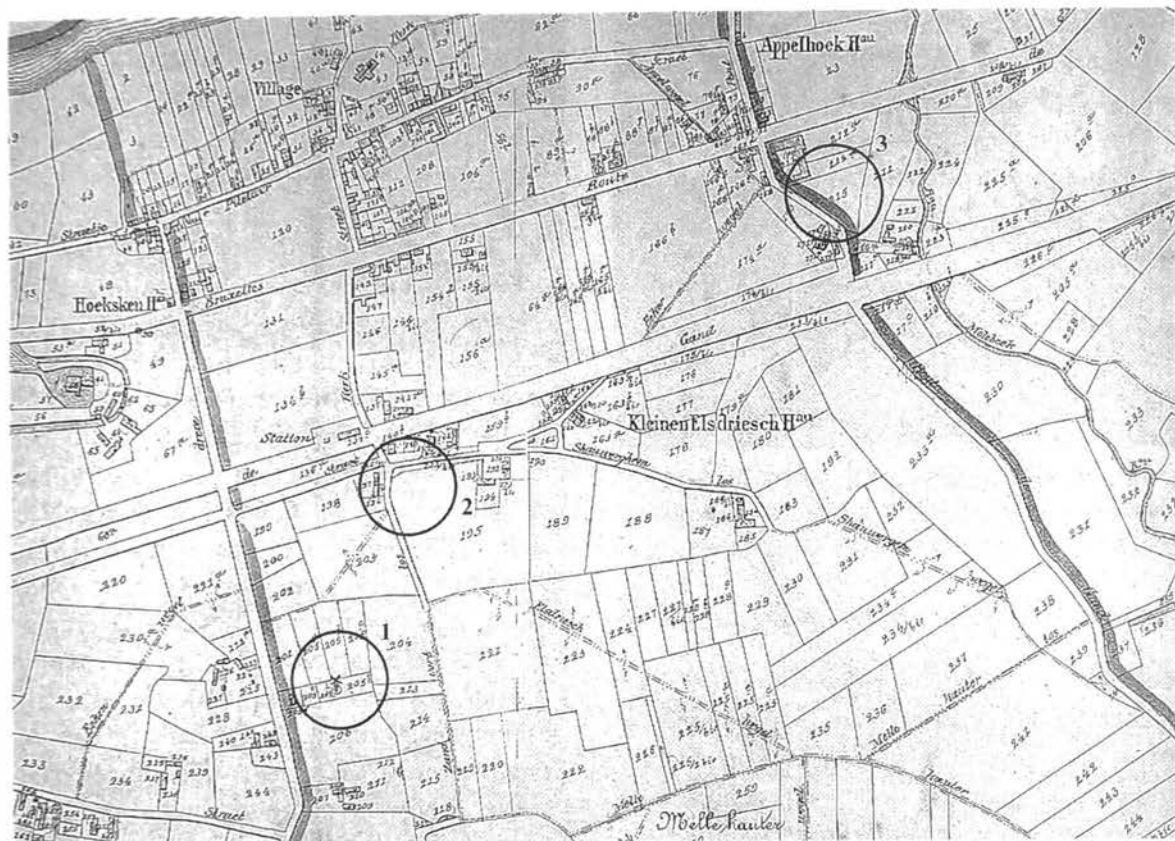
Emiel ging inwonen bij zijn schoonouders in de Schauwegemstraat 4 (aan het station) te Melle waar zijn schoonmoeder Emma Lefevre de herberg 't Schuttershof uitbaatte. In deze herberg was een liggende wipmaatschappij gevestigd. Even verder, in de Lindestraat, draaide toen nog de stenen korenwindmolen van de familie De Coene

waar regelmatig met de handboog op de staande wip geschoten werd. ⁽⁴⁾ Hiervoor hees men een staak op een van de vier wieken van de molen. De romp van deze molen bestaat nu nog altijd maar is volledig ingebouwd en moeilijk zichtbaar vanaf de straat. Uit een lijst van herbergen in Melle blijkt dat er in 1930 nog drie andere drankgelegenheden de naam *Het Schuttershof* droegen: het eerste café was gelegen in de Driesstraat 6 (vanaf 1920), het tweede in de Roskamstraat 31, nu Heusdenbaan (voor 1919) en het derde in de Pontstraat 12 (voor 1919). ⁽⁵⁾ Bovendien was deze laatste herberg ook het lokaal van de plaatselijke schuttersmaatschappij Sint-Sebastiaan.

Het handboogschieten leek zeer populair in Melle. Vandaar ook het succes van verschillende plaatselijke bedrijven die voor de aanmaak van handbogen en toebehoren instonden. Zo bevond zich eveneens vlakbij het station het atelier van de boogpijlenmakers Gysselinck. ⁽⁶⁾

MELLE.—Moulin De Coene

Het grondgebied Melle op de kaart van P.C. Popp, ca 1860, schaal: 1/5 000. De molen in de Lindestraat (1) is duidelijk zichtbaar, de huizen van Victor De Potter aan de Geraardsbergsesteenweg (2) en van de familie Gevaert in de Schauweghemstraat (3) zijn nog niet gebouwd.

4. De oprichting van een boogpezenmakerij

Bij nader onderzoek bleek schoonmoeder Emma Lefevre de spilfiguur in het bedrijf te zijn. Haar ouders baatten *De Koorenbloem* uit, een herberg in de Driesstraat 2 te Melle, gelegen op 100 m. van de molen in de Lindestraat. (?) Emma was reeds vanaf haar 12 jaar werkzaam in de keuken en het atelier van Victor Isidoor De Potter (Oudenaarde 31 juli 1836-Melle 10 oktober 1908), fabrikant en handelaar in hennep en vlas. (8) Hij was de zoon van Amandus (Elsegem 27 december 1807- Melle 1 maart 1894) en Silvia Vandenhende (Lessen ca 1810-Oudenaarde 22 februari 1855) die het procédé om boogpezen te maken overnamen van een zekere Müller. De familie-overlevering wil dat deze Müller in 1779 een atelier opstartte gespecialiseerd in het maken van

Emma Lefevre (1876-1974) leerde pezen maken in het atelier van Victor De Potter.

De nog bewaarde woning van Victor De Potter aan de Geraardbergsesteenweg in 2001. Dit huis dateert uit het laatste kwart van de 19de eeuw.

pezen voor handbogen. Hoewel Emiel Geldof meent dat de oorsprong van de firma in Diest of in Oudenaarde te vinden is, kon dit niet uitgemaakt worden door een gebrek aan basisgegevens voor verder onderzoek.

Victor De Potter was afkomstig uit Oudenaarde en woonde vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw aan de Geraardsbergsesteenweg 1 te Melle tegenover de brouwerij Huyghe. Hij had er ook een atelier voor het maken van pezen. Daar werkte Emma Lefevre totdat ze op 22 januari 1904 huwde met Albert Gevaert en hem, vermoedelijk clandestien, de kennis van het boogpezenmaken overdroeg. Toen De Potter in 1908 overleed zette zijn weduwe Leonie Marie Josephine De Ceulenaere (Elsene 9 augustus 1840-Melle 3 december 1918) de zaak verder. Vermits het huwelijk kinderloos was gebleven schonk Leonie uiteindelijk het pezenmakersalaam aan Emma. Dit was de start van een eigen bedrijf.

Hoewel Albert Gevaert slechts onrechtstreeks in het bedrijf kwam is het interessant even stil te staan bij zijn roots. Hij werd geboren als zoon van molenmaker Henricus Gevaert. Zijn moeder was een kantwerkster. Petrus Gevaert, de grootvader van Albert, was te Bevere olieslager. Naamgenoten, met grote

waarschijnlijkheid ook familieleden, legden in de tweede helft van de 19de eeuw te Bevere de basis van een gigantisch imperium in de mechanische textielsector dat later in Oudenaarde een indrukwekkende bloeiende. (?)

Dit ging echter aan Henricus Gevaert voorbij: op 16 januari 1865 verliet hij Bevere om zich in Melle te vestigen. De reden hiervoor is niet achterhaald: hij oefende in Melle hetzelfde beroep uit als in Bevere en huwde pas vijf jaar later. Gezien hij molenmaker was is het niet uitgesloten dat hij betrokken was bij het herbouwen van de molen van Petrus De Coene (1837-1910) in de Lindestraat in 1871. In 1878 werd zijn zoon Albert Gevaert geboren, bij zijn eigen huwelijk in 1904 geregistreerd als textielarbeider. Pas in 1916 wordt hij voor het eerst in een officiële akte als pezenmaker vermeld. In de herberg aan de Schauwegemstraat, waar het jonge paar Gevaert-Lefevre na hun huwelijk ging wonen, was hij ook barbier.

5. De firma Gevaert - Geldof

Boven het café werd met het door Emma Lefevre verworven alaam een pezenmakersatelier opgestart. Hier bewerkten tien meisjes de hennep om de pezen te vlechten, een zware en arbeidsintensieve bezigheid.

Door de komst van Emiel in de zaak veranderde er veel. Emiel was handig, opmerkzaam en inventief. Hij legde zich toe op de techniek van het pezenweven en vervolmaakte het familiecept door een reeks uitvindingen waarop hij het patent verwierf. Hierdoor werd personeel overbodig en kon de zaak perfect gerund worden door vier personen. Dit had echter zware gevolgen voor zijn carrière bij de spoorwegen waar hij mooie vooruitzichten had in 1926. Hij gaf een plaats van meestergast op om, samen met zijn vrouw, voltijds te gaan werken in het bedrijf van zijn schoonouders. In de beginperiode werden ongeveer 10 dozijn pezen per dag afgewerkt. 80 % hiervan was bestemd voor de buitenlandse markt: de Verenigde Staten, Groot-

De originele gevelplaat van de boogpezenfabriek Gevaert-Lefevre en Geldof-Gevaert aan de Zwijnaardesteenweg 363 (nu 211).

Brittannië, Frankrijk en Nederland; slechts 20% vond een weg naar de Belgische schutters.

Op 22 september 1928 verhuisden de gezinnen Gevaert-Lefevre en Geldof-Gevaert naar Gent aan de Zwijnaardsesteenweg 211 waar Emiel tot voor kort woonde. Polydoor De Veirman nam de herberg in Melle over en wellicht stamt de nieuwe naam *In het Koetje* uit die tijd. De tuin achter het huis in Gent werd tot werkplaats omgevormd en bleef tot nu hermetisch gesloten voor iedere buitenstaander.

Zodoende bleef het maken van de pezen voor handbogen (Emiel spreekt in alle bescheidenheid van de beste van de wereld) een familiegeheim. Het enige nog bewaarde kasboek van het bedrijf dat een overzicht biedt van alle kopers van henneppezen gaat over de periode 6 augustus 1926 - 3 november 1928. ⁽¹⁰⁾ Hieruit blijkt duidelijk dat de firma overal in het land leverde. De belangrijkste afnemer was Jules Doizon uit Hornu in de Borinage, ongetwijfeld de grootste bogenmaker in België tot de Amerikaanse concurrentie hem op de knieën kreeg. Maar ook Ivon Delavie uit Jemappes, Julien Dhondt uit Kuurne, Pierre De Maeyer uit Meise en pijlenmaker Maurice Braeckeveld uit Ingelmunster komen meerdere keren op de lijst voor. In Nederland en Frankrijk waren deze Vlaamse

pezen evenzeer geliefd. Bertein uit Hondshoote (Noord-Frankrijk) en Engelen uit Heeze (Nederland) zijn in de lijst regelmatig voorkomende klanten. (zie bijlage) Tot in de jaren 1960 bleef het succes van de traditionele boog bestaan. Naarmate de vraag naar manueel vervaardigde handbogen, pijlen en pezen uit hennep afnam, stierven de familiebedrijfjes geleidelijk aan uit. De concurrentie van de Amerikaanse handboog bleek voor vele van hen onoverkomelijk. Sommigen zoals Braeckeveld en Geldof schakelden over op de nieuwe, synthetische materialen zodat hun bedrijven een langer leven beschoren waren.

6. Natuurlijke en synthetische pezen

Oorspronkelijk was hennep de grondstof om boogpezen te vervaardigen. Deze plant werd in het verleden ingevoerd uit Bologna in Italië maar werd er hoe langer hoe minder verbouwd ten voordele van andere, meer winstgevende beplantingen (sinaasappelplantages). De firma Gevaert-Geldof bevoorradde zich jarenlang bij kemphandelaar Van Gottem in Lokeren, later opgevolgd door Windey uit Sint-Amandsberg bij Gent. Na aankomst in het werkhuis onderging de hennep heel wat bewerkingen. Een deel was handwerk want de bastvezels kwamen ruw toe. Ze werden manueel gehegeld of ontbast, gewassen, gebleekt, opnieuw gewassen en gedroogd. Dan werd het kemp onder water gescheiden, gevlochten en gerold. Om de pees waterdicht te maken werd ze met vislijm of konijnenvet ingestreken. De natuurlijke vezel werd dan op verschillende dikten afgewerkt volgens het gewicht van de boog (lichtste: 10 kg, tot 70 kg). Aan één uiteinde werd een oog geplaatst. Het andere uiteinde werd dan aan de boog gepast zodat de pees op maat afgewerkt kon worden.

De Gentse pezen vonden een ruime afzetmarkt in Amerika waar de handboog als jachtwapen nu nog altijd bijzonder populair is. Op 20 februari 1940, juist voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, plaatste

Fabrique de Cordes d'Arc
Boogpezen Fabriek

Albert Gevaert-Lefevre
Emile Geldof-Gevaert

A. G.
Marque de Fabrique

Chaussée de Zwynaarde, 363, Zwijnaarde steenweg
G A N D — G E N T
B E L G I Q U E

PRIX COURANT - PRIJSLIJST

(SANS ENGAGEMENT · ZONDER VERBINTENIS)

Compteur de Poids 661.17 Registre du commerce de Gand 1346
Handelsregister van Gent

		La Douzaine — Het Dozijn	
		Witte	Gekleurde
Bercoux	8-10		
	10-12		
	12-14 K ^o		
	14-16		
Doelpezen	14-16		
	16-18		
Pèche Horizontale Lig. Pees	18-20		
	20-24 K ^o		
Pèche	25-30		
	30-35 K ^o		
	35-40		
Wipperpezen	40-45		
	45-50 K ^o		
	50-55		
	55-60		
	60-65 K ^o		
	65-70		

Tous paiements se font contre remboursement. — Alle betalingen geschieden tegen terugbetaling.
Port et taxe à charge du client. — Port en taxa ten laste van des klant.
Le tribunal de Commerce de Gand est seul compétent pour tout litige. — Het handelstribunaal van Gent is uitsluitend bevoegd voor alle geschillen.

Printerie & Imprimerie De Kruisbeek, Gand — Tel. 133.87

Prijzlijst van de boogpezenfabriek met aanduiding van de verschillende soorten pezen.

L.E. Stemmler in Queens Village – Long Island te New York bij Geldof nog een grote bestelling pezen. Ze werden datzelfde jaar verstuurd en pas na de oorlog betaald. Door de hoge waarde van de dollar op dat moment kreeg Geldof driemaal de prijs die hij gevraagd had. Dat was de moeite van het wachten wel waard!

Dat de Vlaamse pezen uit hennep ook na de oorlog in de Verenigde Staten zeer geliefd bleven bewijst een tekst uit een plaatselijk tijdschrift van 1952 waarin onder de titel 'Flemish strings are back again' de terugkeer van de Vlaamse pezen met enthousiasme werd onthaald na een jarenlange onderbreking wegens de oorlog. (1)

Emiel is momenteel de enige in ons land die nog henneppezen kan maken maar die het al dertig jaar niet meer doet omdat die bedrijvigheid te arbeidsintensief is. Om 1 pees te maken is 6 à 7 uur nodig vermits handwerk

nooit volledig kan worden uitgesloten. Hierdoor zou de prijs van het afgewerkte product veel te hoog zijn. Raphaël Baert uit Lokeren was een van de laatste boogpezenmakers die ook na de jaren 1970 henneppezen bleef maken. De man is echter reeds enkele jaren overleden.

Toen de houten boog na de tweede wereldoorlog door de synthetische Amerikaanse boog verdrongen werd, geraakte de henneppees steeds meer op de achtergrond ten voordele van deze vervaardigd uit dacron, een moderne polyestervezel. In 1951 kwamen de eerste dacronpezen uit Amerika toe en begon Emiel met dit nieuwe materiaal te experimenteren om een eigen pees van nog betere kwaliteit te ontwikkelen. Zo ontstond de uiterst sterke dyneemapees die verkocht werd onder het gedeponeerd merk A.G.(Albert Gevaert en Emiel Adolf Geldof) 306.509.

Het synthetisch garen (nu DSM) dat vroeger uit Amerika ingevoerd werd, komt nu uit Nederland. Pezen uit kunstmatige vezels waren vooral in trek bij de doelschutters en

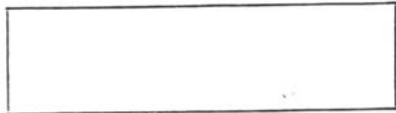
DYNEEMA
SK-60

BOOGPEES
CORDE FOUR ARC

GENUINE FLEMISH
ENDLESS
BOWSTRING
A.G.

TRADE MARK IN
BELGIUM N° 306.509
BELGIUM CRAFTSMAN SHIP
H.R. GENT 1346

GEFELICITEERD !!! U HEBT U DE BESTE AANGESCHAFT.
ONZE A.G. BOOGPEES
FELICITATIONS !!! VOUS AVEZ CHOISI LA MEILLEURE
NOTRE CORDE D'ARC A.G.
CONGRATULATIONS !!! YOU HAVE BOUGHT THE BEST.
OWN A.G. BOWSTRING

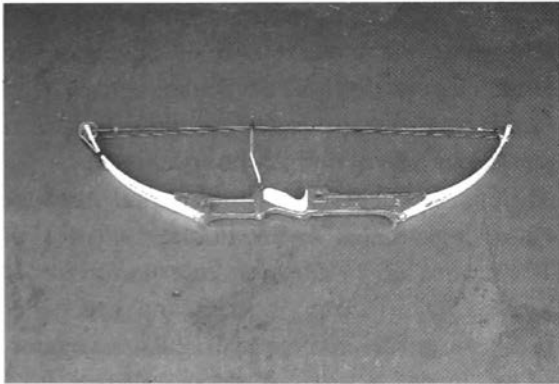
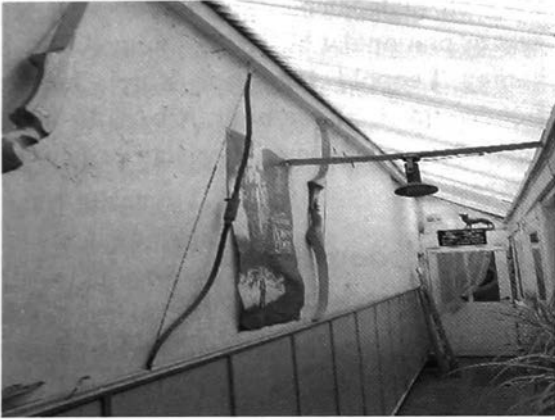

Reklamekaart van de firma Gevaert-Geldof.

BOOGPEZENFABRIEK
FABRIQUE DE CORDES D'ARC
BOWSTRINGS MANUFACTURES

ZWIJNAARDESTEENWEG 211,
9000 GENT TEL. 091-22.07 41 BELGIUM

Traditionele en moderne handbogen met pezen uit het atelier Geldof.

vertrokken vanuit Gent naar Groot-Brittanië en Amerika.

Op 1 januari 1976 stopte Geldof met de fabricatie van pezen. Hij gaf echter de geheimen van de fabricatie door aan zijn neef die het bedrijf op beperkte schaal voort zette. Vermits zijn neef de techniek om henneppezen te maken nooit aanleerde, verlieten nog enkel synthetische pezen het atelier. Deze werden tijdelijk onder licentie gemaakt bij de BVBA Braeckeveldt Greenhorn in Harelbeke nog steeds onder het handelsmerk AG. Toen op 1 april 1999 Hendrik Braeckeveldt zijn bedrijf stopzette, nam de firma Artemis Archery uit Kalmhout de bogenfabriek uit Harelbeke en de verdere verkoop van de pezen van Geldof over.

8. Het schuttersleven van Emiel

Toen Emiel zich in Gent vestigde wilden hij en zijn schoonvader, beiden behorend tot de middenstand, lid worden van de Sint-

Sebastiaansgilde. Deze hoofdgilde, zeer elitair door de aanwezigheid van universitaires zoals dokters, tandartsen, apothekers enz., weigerde echter hun kandidatuur. Pas jaren later werd Emiel lid van de in de 19de eeuw opgerichte maatschappij De Ware Vrienden van Sint-Sebastiaan (¹²) en hij bewees dat hij een goed schutter was. Toch kon hij nooit een koningstitel bemachtigen. Wel verloor hij in 1935 nipt het wereldkampioenschap op doel in Praag. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij bij de Weerstand (vanaf 1944 in Engeland) en werd hij in de schouder getroffen door een splinterbom. Sindsdien kan hij de handboog niet meer hanteren. Hij bleef echter De Ware Vrienden, sinds enige tijd tot gilde uitgeroepen, in zijn hart dragen en verkocht er verder zijn boogpezen.

9. Emiel als verzamelaar

Emiel was de eerste radiopiraat (jaren 1920-1922) van Europa (eerste radio in Engeland na de Eerste Wereldoorlog voor 15 BEF = veel voor die tijd) en bracht een mooie collectie radio's bij elkaar. Hij is ook nog steeds een verwoed verzamelaar van alles wat de handboog aangaat: beelden en schilderijen van Sint-Sebastiaan, porselein en bestek van

Gelegenheidsbord Albert Gevaert en Emma Lefevre 50 jaar gehuwd.

handboogmaatschappijen en gilden over het gehele land. Zijn werk bracht hem met veel maatschappijen in contact en doordat het hem geen windeieren had gelegd, groeide deze prachtige collectie uit tot een klein museum. Hij kreeg de nodige decoraties voor zijn verdiensten voor het vaderland: de gouden palm Leopoldsorde, oorlogsvrijwilliger 1944 - een medaille die hem door de regent prins Karel uitgereikt werd - lid van de weerstand 1940-

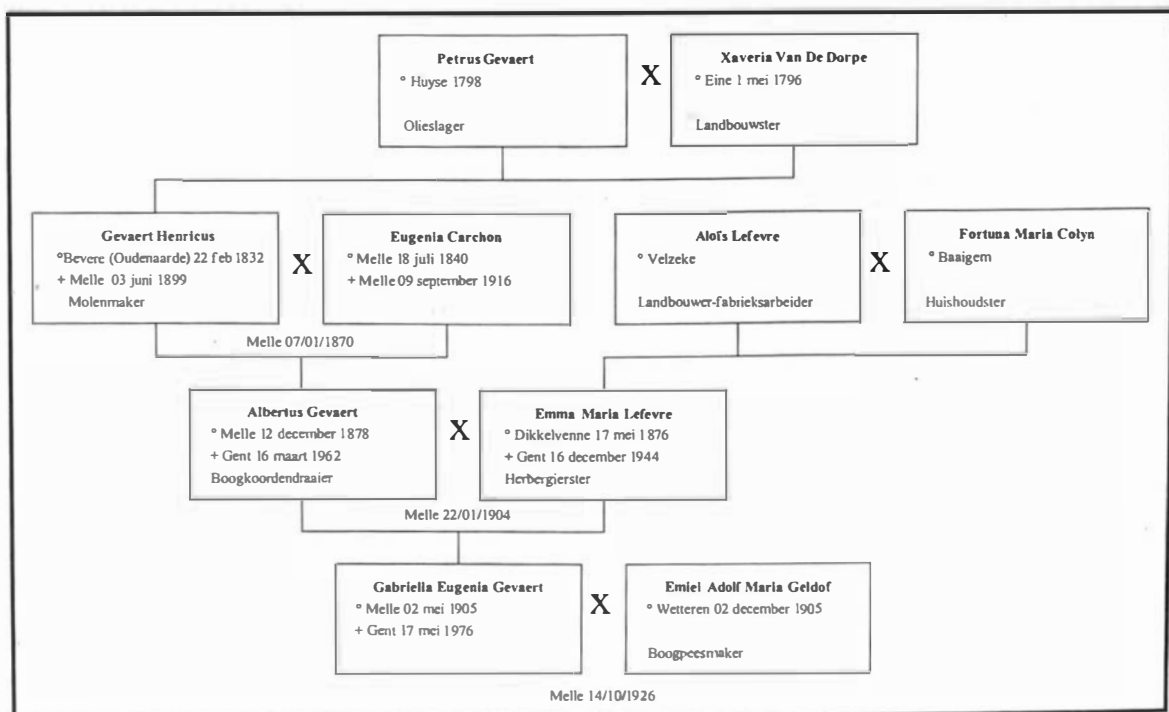
1945 en oudgediende koning Albert I. Hij gaat er prat op dat hij zowel koning Albert I, koning Leopold III, prins Karel, koning Boudewijn I als koning Albert II heeft gekend en onder sommige in actieve dienst is geweest.

10. Handboogschieten, een olympische discipline

Het boogschieten is sinds 1900 (Parijs) een olympische discipline. (13) Toen werd er zowel op de wip (met en zonder muilt) als op doel (33 en 50m in twee disciplines) geschoten. Vanaf 1904 waren ook de dames op de velden aanwezig. Met de Spelen van 1920 in Antwerpen kwam er echter voorlopig een einde aan het olympisch boogschieten. Tijdens het eerste internationaal tornooi handboogschieten in het Poolse Lwówek in 1931 werd de *Fédération Internationale de Tir à l'Arc* (FITA) opgericht en kreeg het georganiseerde schieten de juiste ruggensteun. In dat jaar begon de jarenlange strijd voor een olympische erkenning. Pas tijdens

Museumcollectie E. Geldof.

Stamboom Gevaert-Lefevre

de Spelen van 1972 in München was het zover en kwamen de boogschutters opnieuw in het strijdperk. De achttienjarige Amerikaan John Williams was er de grote ster en sindsdien steeg de belangstelling voor de boog-sport gestaag.

In België volgden de boog- en pezenmakers de evolutie op de voet: in 1982 was Hendrik Braeckeveldt uit Harelbeke in Europa de enige producent van de olympische of

Amerikaanse boog. Zijn bedrijf *Green Horn* werd in 1966 opgericht en bood toen werk aan vijf mensen die zich toegedden op de fabricatie van bogen. In die periode bestonden er nog 58 boog- en pezenmakers. Braeckeveldt stopte in 1999 wegens een dalend rendement in zijn bedrijf en problemen bij de opvolging; de concurrentie van de Verenigde Staten van Amerika bleek uiteindelijk ook voor hem te groot.

NOTEN

1. Het canvas van de tekst is samengesteld aan de hand van een aantal recente interviews met Emile Geldof en Robert Detremmerie en met de hulp van videobanden waarop een reportage over Geldof samengesteld voor het VTM-programma Domino met Gerty Christoffels en voor het VRT programma Afrit negen met Inge Vlogaert op 08/12/1997.

2. Het museum van de Koninklijke Heem- en Geschiedkundige Kring 'Jan Broeckaert' vzw van Wetteren bezit een houten stempel met de vermelding 'Geldof – tonnelier à Wetteren' waaruit blijkt dat leden van de familie Geldof te Wetteren als kuipers werkzaam waren. Jammer genoeg leverde de reeks doodsprentjes uit de collectie van het museum geen verdere gegevens over de familie Geldof die ons van nut kunnen zijn. Dank toch aan voorzitter Erik Van der Haegen voor zijn inspanningen.

3. De bevolkingsregisters van Melle werden zeer zorgvuldig nagekeken door Jan Olsen van het Gemeentelijk Museum, Archief en documentatiecentrum Melle, Brusselsesteenweg 393-395

4. Deze molen werd in 1847 opgericht. De eerste eigenaar was Charles Louis De Coene, landbouwer te Melle. In 1871 verbouwde zijn zoon de molen. In 1909 nam Eugene Emiel De Coene de molen van zijn vader over. Vanaf 1930 volgde de stopzetting van de maalderij. De kap en het gevucht werden in 1941 verwijderd en de molen door de Duitse bezetters omgevormd tot een observatiepost. Sinds de oorlog doet de molen nog enkel als bergplaats dienst. Slechts een gedeelte ervan resteert in de tuin van het huidige 'Molenhof', een afdeling van het Orthopedisch Centrum Sint-Gregorius/ Gentbrugge, geopend op 3 februari 1995. *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Architectuur. Deel 12n 2. Provincie Oost-Vlaanderen. Arrondissement Gent. Kantons Destelbergen-Oosterzele.* Turnhout, 1989, p. 289-290

5. *Gemeente Melle, grootte der herbergen* opgemaakt op 6 augustus 1930 door politie-inspecteur Charles Eryvynck

6. B.V.N., De pijlmaker (bijna) zo oud als de mens, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 28, (1979), 4, p.103-106 en BAILLIEUL (Beatrix). De pijlmakerij Gyselinck, een voormalig bedrijf uit Melle. *De Gonde*, 22, (1994), 2, p. 5-11.

7. *Gemeente Melle, grootte der herbergen*, 1922 en 1930

8. Bevolkingsregisters Melle 1900-1910, boek 1, f° 65, nr. 547 en 1910-1920, boek 7, f° 1236

9. In het stadsarchief van Oudenaarde werden enkele schaarse gegevens teruggevonden over de familie Gevaert in Oudenaarde en Bevere. We werden er begeleid door de archivaris Eli Verhaeghe en zijn staf.

10. Verzameling E. Geldof

11. C.C.P. Flemish Strings are back again, *The Archers' Magazine* (Philadelphia), 5, 1952, p. 17.

12. BAILLIEUL (Beatrix). De koninklijke handboogmaatschappij 'De Ware Vrienden van Sint-Sebastiaan'. *Balista, informatieblad-Oude Koninglyke Gilde Sint-Rochus te Gent*, 1, 1986, 3, p. 3-6.

13. VAN EE (Alwin). *Handboogschieten*. Utrecht-Antwerpen 1987 naar: K. HEIM & K.M. WENDLANDT, *Pfeil und Bogen*, 1986.

BIJLAGE

Alb. Gevaert - Lefevre

E. Geldof

Kasboek 6-8-1926 3 - 11-1928

Melle (tot 22 september 1928)

06/08/1926	Louis Van der Steen	Opdorp
06/08/1926	Ivon Delavie	Jemappes
07/08/1926	Julien Dhondt	Cuerne
14/08/1926	Jules Doizon	Hornu
14/08/1926	Jules Doizon	Hornu
20/08/1926	De Ridder	Haasdonk (Waes)
20/08/1926	Ivon Delavie	Jemappes
27/08/1926	Bertein	Hondschoote (N. Fr.)
02/09/1926	Jules Doizon	Hornu
11/09/1926	Jules Doizon	Hornu
17/09/1926	A. Treulens	Brussel
18/09/1926	L.Demarbaix	Baudour
24/09/1926	Jules Doizon	Hornu
01/10/1926	Jules Doizon	Hornu
14/10/1926	Jules Doizon	Hornu
21/10/1926	Julien Dhondt - boogmaker	Cuerne/ St.-Catherine
22/10/1926	Aug. Treul(t)ens	Boussu
27/10/1926	Ivon Delavie	Jemappes
29/10/1926	Jules Doizon	Hornu
30/10/1926	Louis Van der Steen	Opdorp
05/11/1926	Jules Carlier	Houding-Goegnies
06/11/1926	A. De Jonghe	Sevenecken
10/11/1926	Pierre De Maeyer	Meysse
19/11/1926	Jules Doizon	Hornu
19/11/1926	Yvon Delavie	Jemappes
23/11/1926	Gustaaf Lambert	Assebrouck
27/11/1926	Maurice Braeckeveld - pijlmaker	Ingelmunster
01/12/1926	Florent Baete	Zwijndrecht
01/12/1926	A. Thybaut	Aalst
08/12/1926	Jules Doizon	Hornu
08/12/1926	Yvon Delavie	Jemappes
31/12/1926	Cyr. Vandeputte	Mouscron
14/01/1927	Jules Doizon	Hornu
15/01/1927	Frans Van Loo	Moerbeke-Waes
17/01/1927	Julien Dhondt	Cuerne
22/01/1927	L.Delmotte	Lessines
22/01/1927	Maurice Braeckeveld - pijlmaker	Ingelmunster
03/02/1927	Jules Doizon	Hornu
03/02/1927	Emile De Busscher - pijlmaker	Ertvelde
—/—/1927	G. Peerboom	Brussel
03/03/1927	L. Van Kerkhove - boogmaker	O.-Eeclo
17/03/1927	Imbrechts	Mechelen
18/03/1927	M. Bertein	Hondschoote (N. Fr.)

23/03/1927	L. Van den Steen - boog- en pijlmaker	Opdorp
25/03/1927	G. Lambert	Assebrouck
27/03/1927	Petrus Van de Velde	Laarne
01/04/1927	W. Engelen	Heeze (Ned.)
02/04/1927	Verhaeghen	Iseghem
02/04/1927	Th. Lenssens	Oosterzele
04/04/1927	M. Bertein	Hondschoote (N. Fr.)
05/04/1927	A. Van Bever	Oosterzele
06/04/1927	Jules Tamiset	Trivières
14/04/1927	Julien Boeykens - boogmaker	Oudenaarde
—/04/1927	Pierre De Maeyer	Meysse
19/04/1927	Jules Doizon	Hornu
30/04/1927	A. De Ridder	Haasdonk
—/—/1927	Jules Doizon	Hornu
12/05/1927	Alouis Van Loo	Moerebeke-Waes
07/05/1927	C. Van Mie-verburg	Rumbeke
14/05/1927	Florent Baeté	Zwijndrecht
—/05/1927	A. Thybaert	Aalst
—/05/1927	Julien Dhond	Cuerne
30/05/1927	M. Leclerq	Avelgem
03/06/1927	Pr. Haeck	Gent
04/06/1927	Louis Van den Steen	Opdorp
10/06/1927	Jules Doizon	Hornu
11/06/1927	Braekveldt	Ingelmunster
14/06/1927	M. Bertein	Hondschoote N. Fr.
18/06/1927	W. Engelen	Heeze (NDL)
22/06/1927	Jules Doizon	Hornu
24/06/1927	Jules Bamiset	Trivieres
29/06/1927	Jules Doizon	Hornu
01/07/1927	M. Bertein	Hondschoote N. Fr.
09/07/1927	Yvon Delavie	Jemappes
09/07/1927	Adhemar Dieu	Flenu les Mons
09/07/1927	Alph. Butaye - handelaar	Stavele
16/07/1927	Jules Doizon	Hornu
28/07/1927	Yvon Delavie - boogmaker	Jemappes
30/07/1927	Jules Doizon	Hornu
30/07/1927	Louis Van den Steen - boog- pijlmaker	Opdorp
02/08/1927	César Drieghe	Destelbergen
03/08/1927	W. Engelen	Heeze (NDL)
06/08/1927	A. Treutens - boogmaker	Boussu
—/08/1927	Jules Doizon	Hornu
19/08/1927	Yvon Delavie	Jemappes
20/08/1927	Imbrechts	Mechelen
26/08/1927	S. De Mayer	Meysse
03/09/1927	J. Dhondt	Cuerne
08/09/1927	D. Cuypers	Aarschot
08/09/1927	A. Van Loo	Moerbeke-Waes
14/09/1927	C.A. Van de Ven	Terwest (Holland)
21/09/1927	Jules Doizon	Hornu

30/09/1927	Henri Cocquyt - pijlmaker	Merendré
30/09/1927	Jules Doizon	Hornu
07/09/1927	Pierre De Meyer	Meysse
14/10/1927	Lampaert	Balegem dorp
14/10/1927	L. Van den Steen	Opdorp
21/10/1927	Jules Doizon	Hornu
—/10/1927	G. Lambert	Assebroek
27/10/1927	Emile Rau	Brugge
12/11/1927	G. Peerboom	Ganshooren
19/11/1927	Jules Carlier	Houding
29/11/1927	A. Treulens	Boussu
26/11/1927	Yvon Delavie	Jemappes
01/12/1927	Julien Dhondt	Cuerne
11/12/1927	Jules Tamiset	Trivieres
10/12/1927	L. Van den Steen	Opdorp
21/10/1927	Jules Doizon	Hornu
29/12/1927	Jules Doizon	Hornu
31/12/1927	De Ridder	Haesdonk-Waes
31/12/1927	J. Albrechts	Moerbeke-Waes
31/12/1927	Adhemar Dieu	Flenu
31/12/1927	Hector De Loof	Michiels
09/02/1928	Wullemans	Hazebroek (Fr)
15/02/1928	Thybaert	Aalst
24/02/1928	Imbrechts	Mechelen
28/02/1928	M. Bertein	Hondschoote
28/02/1928	Madame Leclercq	Avelgem
07/03/1928	G. Peerboom	Ganshooren
21/03/1928	W. Engelen	Heeze
05/04/1928	L. Van den Steen	Opdorp
05/04/1928	M. Bertein	Hondschoote
06/04/1928	Jules Doizon	Hornu
13/04/1928	Julien Dhondt	Kuurne
14/04/1928	Pierre De Mayer	Meisse
20/04/1928	Jules Doizon	Hornu
21/04/1928	Aloïs Van Loo - pijlmaker	Moerbeke-Waes
02/05/1928	Jules Doizon	Hornu
04/05/1928	Yvon Delavie	Jemappes
07/05/1928	M. Bertein	Hondschoote
09/05/1928	W. Engelen	Heeze
11/05/1928	G. Lambert	Assebrouck
11/05/1928	M. Braekeveldt	Ingelmunster
26/05/1928	J. Piessens	Boom
09/06/1928	L. Van den Steen	Opdorp
01/06/1928	Jules Doizon	Hornu
07/06/1928	L. Delmotte	Lessines
09/06/1928	Jules Doizon	Hornu
09/06/1928	G. Raes	Wetteren
—/06/1928	Patijn	Adinkerke
16/06/1928	G. Peerboom	Brussel

16/06/1928	L. Van den Steen	Opdorp
16/06/1928	A. Van Loo	Moerbeke Waes
22/06/1928	Jules Doizon	Hornu
27/06/1928	Adhémar Dieu	Flénu
28/06/1928	W. Engelen	Nederland
30/06/1928	Jules Doizon	Hornu
30/06/1928	Imbrechts	Mechelen
—/06/1928	Jules Doizon	Hornu
11/07/1928	Yvon Delavie	Jemappes
12/07/1928	De Cuypers	Aarschot
13/07/1928	Polydor Gyselinck	Lokeren
16/07/1928	Pierre De Maeyer	Meisse
18/07/1928	A. Treutens	Boussu
20/07/1928	Yvon Delavie	Jemappes
20/07/1928	Jules Doizon	Hornu
20/07/1928	L. Van den Steen	Opdorp
27/07/1928	Maurice Bertein	Hondschoote
28/07/1928	Jules Doizon	Hornu
02/08/1928	P. Verhaeghe	Izegem
04/08/1928	Jules Tamiset	-
04/08/1928	Yvon Delavie	Jemappes
04/08/1928	A. De Ridder	Haesdonk
09/08/1928	A. Treutens	Boussu
09/08/1928	Henri Van Perre	Vracene
17/08/1928	Van Nieuwerburg	Rumbeke
17/08/1928	Van Loo	Moerbeke
15/09/1928	Arthur Van Oppens	Sint-Niklaas
23/08/1928	Jules Doizon	Hornu
28/08/1928	Maurice Bertein	France
08/09/1928	Jules Doizon	Hornu
15/09/1928	A. Dephson	Boussu-Bois
15/09/1928	Jules Doizon	Hornu
22/09/1928	Piessens	Boom
22/09/1928 (Gent)	Jules Doizon	Hornu
22/09/1928	Louis Van den Steen	Opdorp
05/10/1928	Jules Doizon	Hornu
05/10/1928	Yvon Delavie	Jemappes
05/10/1928	Alp. Butaye - handelaar	Stavele
13/10/1928	E. Livemont	Brussel
13/10/1928	Jules Carlier	Houding Goegnies
13/10/1928	Philippe Faltin	Genval
18/10/1928	Jules Doizon	Hornu
25/10/1928	Jules Doizon	Hornu
30/10/1928	Yvon Delavie	Jemappes
03/11/1928	M. Leclerec	Avelgem

HANENGEVECHTEN IN BELGIE (19de-20ste EEUW): VOLKSCULTUUR OF GEORGANISEERDE DIERENMISHANDELING? *

Karel Velle

1. Inleiding

De laatste maanden zijn bepaalde volksgebruiken waarbij dieren betrokken zijn niet meer uit het nieuws geweest. In oktober 2000 deed de kwestie van het zgn. **blokstaarten bij paarden** nogal wat stof opwaaien. Landbouwers en trekpaardenfokkers, hierin bijgetreden door enkele professoren, waren van oordeel dat het blokstaarten van landbouwpieren behouden moest blijven om esthetische en hygiënische redenen en om redenen die met het instandhouden van de traditie te maken hebben. De Vlaamse minister, bevoegd voor dierenwelzijn (Mevr. Magda Aelvoet), was het hiermee niet eens. Zij vond dat het blokstaarten bij trek- en koetspaarden een ingreep was die niet van wezenlijk belang was voor het welzijn van het dier, dat de ingreep verre van pijnloos is en dat er bijgevolg geen voldoende redenen zijn om uitzonderingen toe te staan op de Wet op de Dierenbescherming van 1986 en haar uitvoeringsbesluiten. In een opinie-artikel van 27 oktober verwees de minister ook naar het buitenland waar het opbinden van de staart en het gebruik van een aangepaste riem volstaan om het blokstaarten te vermijden. Ruim 12.000 mensen ondertekenden naar verluidt een petitie voor het blokstaarten. (1)

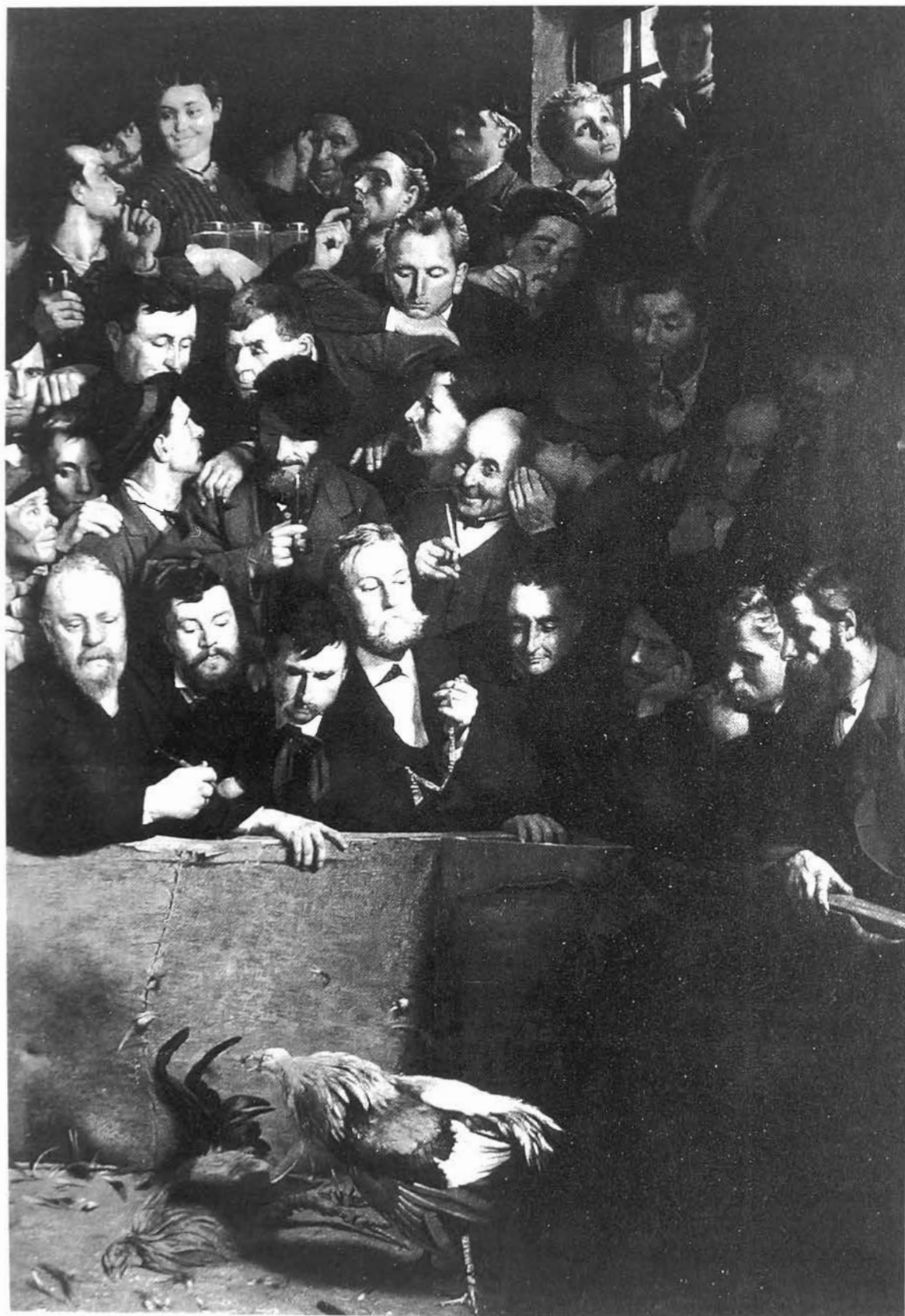
Een ander voorbeeld is de kwestie van het **visjesdrinken in Geraardsbergen**. Naar goede gewoonte worden er in het voorjaar, bij de overgang van winter naar lente, als hoogtepunt van het zgn. Krakelingenfeest, door de notabelen van de streek levende visjes - blankvoorns - in rode wijn opgedrongen. Het parket van Oudenaarde vond dat het hier ging om het nutteloos doden van dieren en dag-

vaarde het Geraardsbergse college van burgemeester en schepenen. De strafrechter sprak op 1 december 2000 de notabelen vrij omdat deze 'in verwarring konden zijn over het strafbaar karakter van hun traditie'. De rechter was echter van oordeel dat het ritueel drinken van levende dieren nutteloos is én in strijd met de letter en de geest van de Dierenbeschermingswet. Bovendien vond de rechter dat de 'diepere' cultuurhistorische betekenis van het visdrinken geen excuus is om dit gebruik verder te blijven handhaven. Het Openbaar Ministerie ging tegen het vonnis in beroep. De zaak komt eerstdaags voor voor het Hof van Beroep. (2)

De afgelopen jaren kwamen ook andere volksgebruiken en -feesten onder vuur te liggen. Sommigen ervan zijn ondertussen verdwenen zoals het **afrukken van ganzennekken** ten noorden van Antwerpen, het **smijten met katten in Ieper** en het **schieten naar ratten** in Zaffelare.

Ook de volkssport 'hanengevechten', die zowat in alle streken beoefend werd (en nog steeds wordt) (3) (van de provincie Luik, over het Hageland en Limburgs Haspengouw tot West-Vlaanderen) past in deze opsomming. Het is een volksgebruik dat in verschillende culturen voorkomt (Andalusië, Bali, Indonesië, Filippijnen, Martinique, Puerto Rico, Tahiti, Venezuela enz.). (4) In West-Europa gaan hanengevechten terug tot de Klassieke Oudheid en worden ze sinds de 17de eeuw in diverse kunstuitingen 'vereeuwigd'. (5) Hanengevechten zijn in ons land echter sinds 1867 formeel verboden. Over de omstandigheden waarin clandestiene hanengevechten in Vlaanderen sinds de 19de eeuw plaatsvonden, wie deze 'sport' beoefende,

Emile Claus, *Hanengevecht in Vlaanderen*, 1882, privébezit.

wie de toeschouwers waren en hoe en vooral met welke argumenten de overheid tegen dit schijnbaar onuitroeibaar gebruik optrad, bestaat tot op heden relatief weinig literatuur. De bedoeling van dit artikel is de context van de hanengevechten in Vlaanderen sinds het laatste kwart van de 19de eeuw te beschrijven, meer bepaald op basis van normatieve en gerechtelijke bronnen.

2. De Belgische strafwet

Het wetsartikel dat hanengevechten strafbaar stelde was het art. 561, 6° van het Belgisch Strafwetboek van 8 juni 1867⁽⁶⁾ dat bepaalde: “Ceux qui auront, dans des combats, jeux ou spectacles publics, soumis les animaux à des tortures. Dans ce cas, les prix et enjeux seront saisis et confisqués”. Volgens de juridische commentaren vielen onder toepassing van dit artikel bijvoorbeeld: kansspelen of weddenschappen met fox-terriërs (‘chiens ratiers’) ⁽⁷⁾ en vooral hanengevechten. ⁽⁸⁾ Paardenwedrennen (paardekoersen), schieten naar wilde konijnen, duivenschieten (*tir aux pigeons*), vinkwedstrijden of vinkenzettingen (*concours de pinsons*), ganswerpen, gansrijden en ganstrekken, eendenwerpen, jagen te paard (*chasse à courre*), hanen- en kanariezingen, konijndorsen en hanenkappen ⁽⁹⁾ en andere ‘volkssporten’, ⁽¹⁰⁾ vielen niet onder de bepaling, tenzij er sprake was van ‘manifeste dierenmishandeling’. ⁽¹¹⁾ In dat geval was het aan de rechtbank om te zaak te beoordelen. De bedoeling van de wetgever was niet alleen dieren te beschermen maar vooral om diepgewortelde (volks)gebruiken uit te roeien waarbij tijdens gevechten, spelen en schouwspelen dieren in het openbaar aan pijnigingen onderworpen worden (“de déraciner dans le peuple l’habitude de certains combats, jeux ou spectacles publics dans lesquels on soumet les animaux à des tortures”). ⁽¹²⁾ Voor de wetgever waren gevechten met dieren een uiting van een gering normbesef en onbeschaafdheid (‘barbarie’) en gaven zij aanleiding tot weddenschappen - arbeiders zetten naar verluidt hun volledig weekloon in tijdens het kansspel-, ⁽¹³⁾ tot zuippartijen en

vechtpartijen. Tijdens de parlementaire voorbereidingen van het bewuste art. 561, 6° SW wees de minister van Justitie op het reële gevaar voor opstootjes, verwijzend naar de Noord-Franse departementen en naar de provincie Luik waar de passies rond de hanengevechten soms hoog konden oplopen: “Dans la province de Liège, les combats de coqs comptent des partisans et des adversaires ardents. Des administrations communales ont été renverées parce qu’elles avaient supprimé les combats de coqs. C’est une fâcheuse passion qu’il ne faut pas alimenter”. ⁽¹⁴⁾ Met het bestrijden van de hanengevechten had de wetgever van 1867 naast het dierenwelzijn drie voorname doelstellingen voor ogen: bijdragen tot de verheffing van de zeden (“l’intérêt de la moralité publique”, “l’adoucissement des mœurs”), ⁽¹⁵⁾ de openbare orde bewaren en de kwalijke gevolgen van kansspelen uitroeien.

Het bewuste art. 561, 6° SW werd niet zonder slag of stoot aangenomen. Tijdens de parlementaire voorbereidingen dienden vijf parlementsleden, onder leiding van De Lexhy, een amendement in om het bewuste artikel aan te vullen met de bepaling dat het art. 561, 6° niet op hanengevechten van toepassing zou zijn (“Les dispositions.. ne s’appliquent pas aux combats de coqs”). De kamerleden begrepen niet waarom de hanengevechten geïnterd werden. Het Franse strafwetboek van 1810 (die aan het Belgische strafwetboek van 1867 voorafging) verbood immers geen enkele vorm van diereengevechten. Over de hanengevechten verklaarde De Lexhy het volgende:

“c’est un jeu très-ancien, un spectacle très-gouté dans nos campagnes. Ce jeu est recherché même par des personnes très notables, par des personnes riches, notamment dans mon arrondissement. On a prétendu aussi que c’était un jeu barbare. Mais, franchement, le mot est réellement monstrueux, quand on l’applique à la chose.”

N.º 6.

MÉMORIAL

1843.

ADMINISTRATIF

DE LA PROVINCE DE HAINAUT.

(N.º 21.)

Div. A. 20,477.

Police.

Combats d'animaux et jeux sanglants. — Invitation de les interdire.
Mons, le 16 janvier 1843.

LE GOUVERNEUR DE LA PROVINCE DE HAINAUT,
Aux Administrateurs des villes et des communes.

Messieurs,

Le Conseil de la province de Liège a arrêté pendant sa dernière session une ordonnance de police ayant pour but d'interdire les combats d'animaux et autres jeux sanglants qui se donnent dans les lieux ouverts au public. Cette ordonnance a été approuvée par arrêté royal du 18 août dernier.

Dans sa sollicitude pour tout ce qui intéresse la morale publique, frappé d'ailleurs des accidents que ces spectacles occasionnent souvent, le Gouvernement a exprimé le désir de voir les Conseils des autres provinces s'occuper également de cet objet.

Ces combats et ces jeux étant assez rares dans le Hainaut, la Députation permanente n'a pas cru devoir faire de leur prohibition la matière d'un règlement à soumettre aux délibérations du Conseil provincial : elle a décidé de laisser aux conseils des communes où on les rencontre encore, le soin de les interdire.

Les combats d'animaux ne sont plus tolérés depuis longtemps dans les villes, et si on les permet dans certaines communes, ce n'est que dans des circonstances extraordinaires. Mais les jeux qui consistent à tuer à coups de sabre ou de flèches des animaux quelconques sont plus fréquents dans les campagnes.

Ces usages barbares, restes d'une civilisation moins avancée, ne peuvent qu'agir d'une manière fâcheuse sur le moral des populations en les accoutumant à considérer de sang-froid et sans répugnance des spectacles que nos mœurs repoussent. Il est donc de l'intérêt de tous qu'une prohibition sévère les fasse disparaître.

Vous trouverez à la suite de la présente circulaire un projet de règlement qui vous servira de guide ; vous pourrez y ajouter telles dispositions que vous croirez plus spécialement applicables à votre localité ou en retrancher celles qui vous paraîtraient inutiles.

Je ne terminerai pas sans recommander aux administrations communales qui ont déjà pris des mesures pour défendre les spectacles dont il s'agit, de veiller soigneusement à ce que les réglemens faits à ce sujet soient ponctuellement observés.

LIEDTS.

POLITIE.**Hanengevechten.**

Gent, den 16 mei 1889.

Aan de plaatselijke Besturen der steden en gemeenten van de provincie.

MIJNE HEEREN,

Men heeft de aandacht van het Gouvernement gevestigd op de talrijke hanengevechten die plaats hebben in zekere gemeenten van het land.

Deze gevechten zijn nochtans verboden bij het art. 561, 6º, van het Strafwetboek diegenen straffende welke, in gevechten, spelen of openbare schouwspelen, dedieren aan folteringen onderworpen te hebben.

De gemeentebesturen kunnen op nuttige wijze tusschenkomen om deze wreede vermaken te beletten die, in verschillende opzichten, eenen slechten invloed op de toeschouwers uitoefenen.

Geliefte dus, Mijne Heeren, al uwen invloed te gebruiken om het betreurlijk gebruik van de hanengevechten uit te roeien en de hand er aan te houden dat er proces-verbaal opgemaakt worde ten laste van diegenen welke de hierboven bedoelde wetsbepalingen, ingegeven door gevoelens van menscheijkheid en zedelijkheid, zouden overtreden.

De Gouverneur,

R. DE KERCHOVE.

Circulaires van provinciegouverneurs in verband met het verbod op hanengevechten: respectievelijk Henegouwen (16 januari 1843) (links) en Oost-Vlaanderen (16 mei 1889) (rechts) (uittreksels uit het 'administratief memoriaal' van de provincies Henegouwen en Oost-Vlaanderen (RAB, *Archief van de Provincie Oost-Vlaanderen*, 2/9900/9)

In Luik moest naar verluidt een politiereglement, dat dierengevechten verbood, onder druk van de publieke opinie en na heftige protestacties, ingetrokken worden, (16) en sinds het verbod werd opgeheven, zo stelde De Lexhy, werd geen stijging van het aantal veroordelingen vastgesteld. Het kamerlid vroeg zich trouwens af of paardenrennen dan wel méér stichtend waren dan hanengevechten en waarom de wetgever aan vreedzame plattelandsbewoners hanengevechten wilde onthouden: "Je trouve que c'est un spectacle éminemment patriotique par le temps qui court.. le spectacle d'un combat de coqs n'est-il pas de nature à exciter des sentiments de vaillance, de bravoure? (17) Kamerlid

Mouton, medeondertekenaar van het amendement, vond het gruwelijk karakter van hanengevechten fel overdreven: van zodra één van de hanen een kreet slaakt wordt hij teruggetrokken. Paardenrennen worden wél toegestaan en zijn soms veel wreder. Het argument dat de gevechten tot rellen en ruzies aanleiding geven en de openbare orde in gevaar brengen, vond Mouton niet ter zake doend: echte kansspelen vormen de aanleiding voor rellen, niet de hanengevechten. Ook gebruikte hij het argument van de traditie en het volks karakter van de spelen: "Les combats de coqs ont un cachet populaire qui doit les faire conserver; ils constituent une distraction agréable qui n'a pas toujours été l'apanage

des classes inférieures, mais qui à une certaine époque était pratiquée même par les classes supérieures de la société”. De verzachting van de zeden moet volgens het parlementslid bij voorkeur via opvoeding en onderwijs betracht worden, niet door een repressief optreden tegen volkse tradities: “l’adoucissement des mœurs que l’on recherche avec raison, comme constituant un progrès de la civilisation, s’obtiendra bien mieux par le développement de l’instruction que par des dispositions répressives”.⁽¹⁸⁾

De oppositie van de vijf kamerleden mocht niet baten. Het wetsartikel werd gestemd. Nog tien jaar na de inwerkingtreding van het Strafwetboek laaiden de emoties rond de hanengevechten in Waals Haspengouw hoog op toen een groot petitionnement werd georganiseerd voor de intrekking van art. 561, 6° SW. In een circulaire van 28 maart 1877 herinnerde de minister van Justitie de procureurs-generaal eraan dat de strafwet inzake hanengevechten strikt moest worden toegepast en dat de officieren van gerechtelijke politie, die ‘een oogje zouden dichtknijpen’, onmiddellijk ter orde zouden geroepen worden en tuchtrechtelijk zouden vervolgd worden.⁽¹⁹⁾ Het onderwerp werd nadien nog herhaalde malen in herinnering gebracht (1886, 1889).⁽²⁰⁾

3. De gepubliceerde rechtspraak

De toepassing van art. 561, 6° gaf aanleiding tot nogal wat rechtspraak.⁽²¹⁾ De beoordeling van het misdrijf ‘hanengevechten’ (“animaux soumis à des tortures dans les combats”) behoorde tot de strafrechtelijke bevoegdheid van de vrederechter, die toen ook als politierechter optrad. Bepaalde zaken werden uiteraard ook in hoger beroep (voor de correctionele rechtbank) of door het hof van cassatie beslecht. Uit een eerste analyse van de gepubliceerde rechtspraak werden ons reeds een aantal elementen van de context, waarbinnen deze spelen zich afspeelden, duidelijk.

Er kon pas sprake zijn van een overtreding wanneer het ging om een gevecht, een spel of

een vertoning (‘des combats, jeux ou spectacles’) die in het openbaar plaatsvonden (‘publicité’)⁽²²⁾ én waarbij het kennelijk de bedoeling was om dieren aan pijnigingen te onderwerpen. Hanengevechten konden bijgevolg pas strafbaar worden gesteld wanneer deze drie elementen samen aanwezig waren: “Pour l’existence de la contravention de l’article 561, § 6, il faut la publicité, l’existence d’un combat, d’un jeu ou d’un spectacle et des tortures infligées”, aldus L. Crahay, raadsheer bij het Hof van Beroep te Luik in een commentaar uit 1887.⁽²³⁾

De wetgever beoogde op de eerste plaats de hanengevechten uit te roeien die in het openbaar plaatsvonden; tegen hanengevechten die in de strikte privésfeer werden gehouden kon de wetgever weinig doen. Zo kwam de politierechter van Kortrijk in een (niet-gepubliceerd) vonnis van 2 mei 1879 tot het besluit dat het hanengevecht ten huize van ene Doutreluingne niet strafbaar was omdat er geen sprake was van een publiek karakter. De plaats waar de hanengevechten georganiseerd werden, was afgesloten en enkel zij die uitgenodigd waren konden de plek betreden. Agent Demeulemeester, die zich met enige moeite een toegang tot de koer had verschaft door over de muur te klimmen, was er dus aan voor de moeite. Het vonnis in eerste aanleg werd trouwens in beroep bevestigd (correctionele rechtbank Kortrijk, 27 mei 1879).⁽²⁴⁾

Het was aan de rechter om uit te maken in welke mate een hanengevecht een publiek karakter had. Hanengevechten grepen meestal plaats in of in de onmiddellijke nabijheid van publieke drankgelegenheden: op de binnenkoer of op de zolder van een herberg, in een aanpalende schuur e.d. Een herbergier die de hanengevechten organiseerde, door bepaalde voorwerpen en een minimale infrastructuur ter beschikking te stellen (het strijdperk of de arena⁽²⁵⁾ (*arène*), het podium (*estrade*), de ‘mat’, de hanen‘bennen’, de banken of trapsgewijze zitplaatsen voor de toeschouwers, de ‘pekdraad’⁽²⁶⁾ e.d.) of door

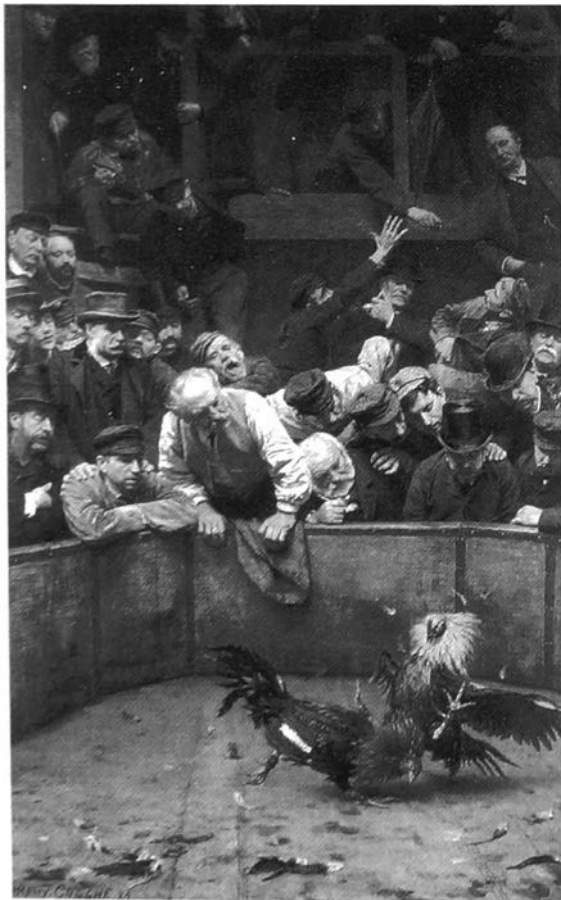
aan de toeschouwers entreegeld te vragen, was strafbaar. ⁽²⁷⁾ Dit gold trouwens voor alle personen die de dierenmishandeling (materieel) mogelijk maakten: ⁽²⁸⁾ “c’est-à-dire ceux qui sont la cause immédiate des tortures auxquelles les animaux auront été soumis dans les combats, jeux ou spectacles.. Ce ne sont pas les spectateurs, ce sont les entrepreneurs, les amateurs qui sont punis”. ⁽²⁹⁾ Het ging bijvoorbeeld om de personen die de arena in elkaar timmerden, de afsluiting rond het strijdperk plaatsten, de driftige vechthanen bewaakten of de manden (*bourriches*) vervoerden en openhielden. ⁽³⁰⁾

Ook een herbergier die personeel recruteerde en betaalde om hanengevechten te organiseren liep kans veroordeeld te worden. ⁽³¹⁾ Waren eveneens strafbaar personen of vereni-

gingen die hanengevechten organiseerden en hiervoor delen van herbergen huurden, waar het publiek werd toegelaten. ⁽³²⁾ Een volkstoeloop was voldoende als bewijs voor het openbaar karakter van de hanengevechten: “Il suffit d’un concours de personnes réunies en vue des combats.. pour constituer la publicité requise par le code pénal..”. ⁽³³⁾ Hanengevechten brachten steeds veel volk op de been, ondermeer omdat de kampen in ploegen of *compagnies* werden georganiseerd en omdat er weddenschappen werden afgesloten. ⁽³⁴⁾

Alle nuances in de gerechtelijke uitspraken waren belangrijk. Zo kwam het Hof van Cassatie in 1877 tot de conclusie dat een caféhouder, die een deel van zijn herberg verhuurde voor hanengevechten, maar zonder zich verder met de organisatie van het gebeuren in te laten, geen strafbare feiten had gepleegd. ⁽³⁵⁾ Het eenvoudig verhuren van een ruimte was dus niet voldoende om als organisator van hanengevechten te worden aangewezen. ⁽³⁶⁾ Een herbergier en zijn klanten die tijdens een hanengevecht geld hadden ingezet maar zonder verder bij de organisatie van het gevecht betrokken te zijn geweest, werden in 1882 door de rechtbank van Charleroi niet veroordeeld. ⁽³⁷⁾ Werd wel veroordeeld de herbergier die hanengevechten organiseerde met als doel het zakencijfer in zijn café te verhogen. ⁽³⁸⁾

De rechter werd niet alleen belast met het beoordelen van het publiek karakter van hanengevechten, een zo mogelijk nog moeilijker opdracht was het precies bepalen van de graad of ‘intensiteit’ van (de) dierenmishandeling: Wanneer was er sprake van moedwillig pijnigen van dieren en wanneer niet? Indien de hanen geen wonden hadden opgelopen was er volgens de wet geen strafbaar feit gepleegd. De dieren moesten dus verwondingen hebben opgelopen alvorens er van een overtreding sprake kon zijn. ⁽³⁹⁾ Volgens de letter van de wet was er sprake van even veel overtredingen als er gekwetste hanen werden aangetroffen en alle eigenaars van de

Rémy Coghe, *Le Combat de coqs*, 1889, olieverf, Musée d'Art et d'Industrie de Roubaix (met dank aan Arnaud Loubry, fotograaf van het museum)

betrokken kemphanen werden in dat geval in verdenking gesteld. Reeds in 1868 besliste het Hof van Cassatie, in de zaak van het hanengevecht in het Hasselts café ‘Trap af’, dat, indien achtereenvolgens en op verschillende tijdstippen 18 koppels hanen moeten vechten, er evenveel inbreuken worden gepleegd en de straffen gecumuleerd worden (“constitue un concours de plusieurs infractions donnant lieu au cumul des peines”).⁽⁴⁰⁾ Bij de vaststelling van de feiten kon de politie de hanen, overeenkomstig art. 561, 6°, § 2 (zie *supra*), niet in beslag nemen, enkel de opbrengst van de weddenschap.⁽⁴¹⁾

Onder het regime van de strafwet van 1867 kwamen de organisatoren van hanengevechten er met relatief geringe straffen van af. Zij die veroordeeld werden kregen een boete van 10 tot 20 frank, eventueel verhoogd met een gevangenisstraf van één tot vijf dagen. In het geval van recidieve kon de gevangenisstraf tot negen dagen verhoogd worden (art. 562, 28 SW).⁽⁴²⁾

4. Opsporing en vervolging

Al werden in de tweede helft van de 19de eeuw tientallen vonnissen en arresten geveld in verband met hanengevechten, het ging zonder enige twijfel om het topje van de ijsberg. Het verbod werd ongetwijfeld massaal met voeten getreden en lang niet alle zaken werden voor de rechtbanken gebracht, hetzij bij gebrek aan bewijs, hetzij omdat niet aan alle ‘voorwaarden’, zoals bepaald in het art. 561, 6° SW werd voldaan. De gerechtelijke autoriteiten kloegen meer dan eens over het gebrek aan ijver bij de politiediensten om de plaag krachtadig aan te pakken en de organisatoren van hanengevechten op heterdaad te betrappen.⁽⁴³⁾ Sinds de jaren 1880 reageerden de parketten allerter dan voorheen op inbreuken op de strafwet inzake hanengevechten en de gemeentebesturen werden via het ‘administratief memoriaal’ van de provincie opgeroepen om een nuttige rol te spelen bij het helpen voorkomen van wat genoemd werd “ces divertissements cruels qui, à diffé-

rents points de vue, exercent une mauvaise influence sur les spectateurs”.⁽⁴⁴⁾ De groeiende aandacht van de overheid vertaalde zich in een stijging van het aantal geregistreerde gevallen. Volgens de gepubliceerde gerechtelijke statistieken van de lagere rechtbanken werden tijdens de periode 1886-1890 jaarlijks gemiddeld 304 beklagden voor de strafrechter gebracht wegens inbreuken op het art. 561, 6°. Gemiddeld 50 personen werden toen per jaar vrijgesproken, de overige (d.i. 84 %) veroordeeld. In de periode 1891-1895 lag deze verhouding op gemiddeld 306 beklagden per jaar en 36 vrijspraken. Het aantal zaken die jaarlijks voor de rechter werd gebracht bleef nadien stijgen: 387 in 1896, 501 in 1897; 545 in 1898 en 508 in 1899. Van 1898 tot en met 1905 (8 jaar) kwamen gemiddeld 523 beklagden voor de politierechter wegens inbreuken op art. 561, 6° SW,⁽⁴⁵⁾ waren er gemiddeld 52 vrijspraken per jaar, werden gemiddeld 10 personen voorwaardelijk veroordeeld en kregen gemiddeld 38 personen per jaar een gevangenisstraf van meer dan 8 dagen. Gemiddeld 245 per jaar liepen een gevangenisstraf op van 1 tot 7 dagen (= 47%), 51 per jaar kregen een voorwaardelijke boete, 127 een effectieve boete (= 24%). Kort vóór de Eerste Wereldoorlog daalden deze aantallen aanzienlijk: in 1913 nog 300 beklagden (82 vrijspraken), in 1914 nog 220 (49 vrijspraken), in 1920 nog 92 (13 vrijspraken). Vanaf 1921 verdween deze informatie uit de officiële gerechtelijke statistieken.⁽⁴⁶⁾ De vrij spectaculaire stijging van het aantal daders vanaf het laatste decennium van de 19de eeuw doet vermoeden dat ofwel hanengevechten op een groeiende populariteit konden rekenen ofwel dat de parketten efficiënter optraden en meer gevallen vaststelden. Tijdens het debat in het parlement over het budget van het Ministerie van Justitie van 1901 verwachtten de kamerleden Henry Carton de Wiart (kath. volksvertegenwoordiger uit Brussel), L. Georges Lorand (liberaal kamerlid uit het arr. Neufchâteau-Virton) en Hector Denis (socialist, hoogleraar

aan de ULB en kamerlid voor het arr. Luik) van de minister van Justitie een (nog) doortastender optreden tegen de organisatoren van hanengevechten. Zij kloegen over de verregaande tolerantie bij de lokale besturen. In de provincie Luik bijvoorbeeld zouden hanengevechten bijna ongestraft georganiseerd kunnen worden. Terwijl de Belgische daders in het slechtste geval veroordeeld werden tot een boete van 20 frank en tot vijf dagen cel, waren hanengevechten net over de grens (in Duitsland namelijk) vrijwel volledig uitgeroeid door het toepassen van strenge vrijheidsberovende straffen (tot 6 maanden opsluiting). Opnieuw werd de minister verzocht de politiediensten tot meer ijver aan te zetten. Minister Van den Heuvel liet in een reactie opmerken “que les combats de coqs constituent une coutume, hélas! ancienne dans plusieurs parties du pays, coutume enracinée et qu’il est difficile de combattre efficacement. Le gouvernement doit essayer dans la mesure du possible de lutter contre elle et il n’y manque point. Il la combat parce que c’est une coutume barbare et ensuite parce que ces combats sont une occasion de paris extrêmement ruineux pour la classe ouvrière”.⁽⁴⁷⁾ Enkele jaren later viel in de Kamer van Volksvertegenwoordigers dezelfde klacht te horen. Kamerlid H. Colfs, werkzaam in een Brusselse drukkerij en kamerlid voor de katholieke partij (1894-1919), stelde toen vast dat de daders in vele gevallen niet gestraft werden omdat de vertegenwoordigers van de ‘arm der wet’ zich vaak zelf door het gebeuren lieten meeslepen en niet optraden: “Les gendarmes, qui sont chargés de constater les délits, assistant parfois, d’une manière très intéressée, au spectacle”. Colfs vond dat de daders zwaarder moesten gestraft worden bijvoorbeeld door het materiaal én de hanen in beslag te nemen. Hij nam ook aanstoot aan de aanwezigheid van kinderen bij de voorstellingen “qui ne peuvent être pour eux qu’une école de brutalité et de cruauté”.⁽⁴⁸⁾

De beweringen van Colfs dat de daders vaak vrijuit gingen en, indien ze toch voor de rech-

ter moesten verschijnen, niet zwaar gestraft werden, mag blijken uit enkele steekproeven die we in de archieven van de vredegerechten deden. In de tabellen van de vonnissen van de politierechter van Meulebeke uit de periode 1890-1912 - Meulebeke was een landelijk kanton waar men normaliter mag aannemen dat hanengevechten er regelmatig werden georganiseerd (ruraal, grensgebied) - kwamen zeven gevallen voor van dierenmishandeling (inbreuken op art. 561, 5° SW: buitensporig geweld tegen dieren) maar geen enkele zaak had betrekking op hanengevechten.⁽⁴⁹⁾ Eenzelfde vaststelling deden we voor het kanton Tielt tijdens de periode 1905-1914 (slechts 4 zaken in verband met een overtreding van art. 561, 5° SW) en voor het kanton Nederbrakel (periode 1898-1912: slechts één zaak van mishandeling van kippen).⁽⁵⁰⁾ De rechter van het kanton Oostrozebeke velde tijdens de periode 1882-1912 enkele tientallen (!) vonnissen inzake dierenmishandeling, maar slechts vier maal in verband met hanengevechten.⁽⁵¹⁾ De zwaarste zaak was die van 28 april 1904. Toen stonden acht beklaagden voor de rechter na een proces-verbaal van de rijkswacht van Wakken. Vijf personen werden veroordeeld tot 6 frank boete, één persoon werd vrijgesproken. Het parket ging tegen de uitspraak in beroep.

Uit verschillende processen-verbaal van politiediensten en rapporten die de procureurs des Konings tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw hun hiërarchische oversten toestuurd, bleek hoe ontoereikend de Belgische strafwet was in de strijd tegen de hanenkampen. In de twee gerechtelijke kantons van Ieper kon de Rijkswacht in de periode 1926-augustus 1927 niet minder dan 28 hanengevechten verijdelen, terwijl er in die maanden slechts één zaak voor de rechtbank werd gebracht.⁽⁵²⁾ De Brugse procureur deelde zijn hiërarchische overste op 10 augustus 1927 mee dat de organisatoren van hanengevechten zelden verrast zijn. Van zodra ze de politie zien, verspreiden ze zich en “wande-

len doodleuk weg met hun haan in een witte zak". Immers, "cela n'est pas défendu par la loi.". (53) Volgens de hoogste parketmagistraat van het arrondissement Kortrijk kwamen hanengevechten vooral voor in en rond Roeselare, Izegem, Harelbeke en Wevelgem. (54) In het arrondissement Veurne werden zelden hanengevechten gesignaleerd omdat de Vlaamse 'amateurs' gewoon de grens overstaken, naar Frankrijk, waar hanengevechten wettelijk toegelaten waren. (55) De reis naar Frankrijk werd zelfs vanuit Diksmuide ondernomen "afin de s'y (=in Frankrijk) livrer aux divertissements incriminés". (56) Franse grensgemeenten zoals Wattrelos, Halluin (Halewijn), Roubaix e.a. waren bijzonder in trek bij Vlaamse 'hanenvechters', zelfs tot de jaren 1950. (57)

De inrichters van de hanengevechten waren goed georganiseerd en zeer mobiel. (58) Tijdens de kampen werden wachtposten ('bespieders', 'estafettes', 'sentinelles') uitgezet die alarm sloegen van zodra politie of rijkswacht in aantocht waren. Zelfs indien politie-invallen goed voorbereid werden en de betrokkenen op heterdaad konden betrapt worden, bleek het niet altijd makkelijk voldoende bewijzen te verzamelen. Zij die toch voor de rechter verschenen kwamen er altijd met geringe straffen van af. Het ging meestal om stromannen die de echte organisatoren of opdrachtgevers, de herbergiers en de hanenkwekers, 'afschermden'. De boetes die zij riskeerden waren een peulschil in vergelijking met de hoge winsten die er bij hanengevechten te verdienen waren. Verder werd er vastgesteld dat de parketten nauwelijks optraden tegen burgemeesters en schepenen die zelf hanengevechten hielpen organiseren of er bij aanwezig waren.

In het arrondissement Oudenaarde hadden de hanengevechten in de jaren 1920 meer weg van een sportmanifestatie, georganiseerd tussen twee groepen haneneigenaars. Volgens verslagen van procureur des Konings J. Devos van Oudenaarde hadden de gevechten en bijhorende weddenschappen vooral in de

wintermaanden januari tot en met maart/april plaats en in de rijkswachtdistricten Geraardsbergen en Oudenaarde. (59) Ze werden nooit aangekondigd en werden in besloten kring georganiseerd: "leur clientèle forme une espèce de ligue secrète, parmi laquelle les convocations et les rendez-vous se donnent sans écrits ni imprimés..". De rijkswacht kon zelden personen op heterdaad betrappen: "Si l'endroit devient peu sûr, la réunion fait mine de se disperser et se retrouve à quelque distance de là". (60) De gerechtelijke diensten werden vaak over de op til zijnde hanengevechten geïnformeerd door anonieme tipgevers. Meer dan eens bleek het te gaan om de organisatoren van de hanengevechten zelf die met hun (valse) informatie de politiediensten op een dwaalspoor wilden brengen.

De procureurs waren beducht voor een al te repressieve aanpak omdat een gewelddadig ingrijpen te midden van een massa mensen, die in vervoering waren door het spel, bepaalde risico's inhield: "l'intervention de la force armée au milieu d'une réunion de gens agités par la passion du jeu et l'appât du gain, pour constater une infraction aussi bénignement qualifiée par la loi, peut provoquer et a provoqué, souvent déjà, la perpétration de délits graves, notamment d'outrages, de rébellions et des collisions sanglantes [eigen cursivering]". (61)

Met de eerste Belgische Dierenbeschermingswet van 22 maart 1929, (62) die mede onder druk van de dierenrechtenorganisaties (*Sociétés protectrices des animaux*) tot stand kwam, werd de strafwet inzake hanengevechten aanzienlijk verstrengd. Art. 4, § 1 van de wet bepaalde dat de organisatoren van dierengevechten (*combats d'animaux*) voortaan een gevangenisstraf riskeerden van acht dagen tot zes maanden en een boete van 25 tot 5.000 frank. Bovendien was er reeds sprake van een misdrijf van zodra er een begin werd gemaakt met de uitvoering van de gevechten. Een tweede paragraaf schreef de inbeslagname voor van de dieren, de inzetten, de opbrengst van het entreegeld en de voorwerpen of

Hanengevecht omstreeks 1930 (Het Huis van Alijn, fotoarchief, VG 79-212-28 - met dank aan S. Dhaene)

PROEVEN van VECHTHANEN.

Ingericht door de K. M. "DE VOEGELTEELT .. op 21 december om 3 u. in de zaal van "t HOF VAN VLAANDEREN, markt te OUDENAARDE. Verzekerde opkomst van vreemde liefhebbers. Vrije ingang voor de eigenaars der hanen.

Élk zegge het voort.

ESSAI de COMBATTANTS

Organisé par la Société Royale d'Aviculture "DE VOEGELTEELT .. le 21 décembre à 3 heures, dans la salle du café HET HOF VAN VLAANDEREN, Grand Place à OUDENAERDE. La participation de nombreux amateurs étranger est assurée. Entrée gratuite pour les propriétaires des coqs.

Qu' on se le dise.

Le Comité organisateur.

Le Trésorier.   Le Président.   Le Secrétaire.
Mr. Lauwerier.   Mr. J. Raepsaet.   Mr. Ing. Vercrussse.

Affiche in verband met de inrichting van hanengevechten in Oudenaarde (z.d., interbellum) (RAB, *Archief van het parket te Oudenaarde. Overdracht 2000*, nr. 115)

Uit een enquête, gehouden door de procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Gent in juli 1938, ⁽⁷⁰⁾ bleek in ieder geval dat de parketten de omvang het fenomeen moeilijk konden inschatten. Sommige parketten hadden absoluut geen weet van het voorkomen van dergelijke feiten in hun rechtsgebied (Dendermonde bijvoorbeeld). Het parket van Gent stelde enkel in de omgeving van Deinze een toename van de hanengevechten vast en riep de rijkswachtbrigade op haar "waakzaamheid te verdubbelen ten einde deze barbaarsche vermaken te keer te gaan, die meest door geldzuchtige herbergiers op den buiten worden ingericht". ⁽⁷¹⁾ De procureur des Konings te Kortrijk liet zijn overste weten "dat, inderdaad, hier in de streek, de hanengevechten volstrekt niet verminderd zijn, noch in aantal, noch in belangrijkheid, sedert de wet van 22 maart 1929, en dit niettegenstaande de bijzondere waakzaamheid en het krachtdadig optreden der Rijkswacht; alleen

zijn de liefhebbers en inrichters er meer op bedacht om de overheid te verschalken". Zijn collega te Veurne stelde een lichte afname van het aantal vastgestelde feiten vast die naar verluidt vooral te wijten was aan het feit dat de eigenaars van vechthanen en hun achterban - tientallen Belgen stonden bij het gerecht bekend als verwoede hanenkwekers⁽⁷²⁾ - zich in Noord-Frankrijk "aan hun zoogezegd "Sport" overleveren". Procureur J. Matthijs van Brugge meende te weten dat hanengevechten vooral "voorkomen in de streek van Kortemark-Lichtervelde-Torhout-Tielt en Ardooe, en steeds bij de grenslijn van het gerechtelijk arrondissement Kortrijk" en dat de herbergiers bijzonder op hun hoede zijn en alle mogelijke maatregelen nemen om een gerechtelijke vervolging te voorkomen: in 1935 kon de procureur zes zaken voor de rechtbank brengen, in 1936 en 1937 slechts twee. Matthijs vroeg aandacht voor "de vlijt en de krachtinspanningen door de politieoverheden aan den dag gelegd om, met al de middelen waarover ze kunnen beschikken, - en soms midden zeer moeilijke plaatselijke toestanden veroorzaakt door vuige dorpspolitiek,- met de meeste krachtadigheid tegen de inrichters van hanengevechten in de grijpen". Dat de vaststelling van de feiten geen sinecure was, hield verband met het feit "dat de hanenliefhebbers een eng gesloten midden vormen van in 't algemeen minder begoede burgers die daarin hun liefhebberij vinden", schreef de procureur van Kortrijk op 23 mei 1944, "Dit midden is uiterst wantrouwig tegenover de politiediensten en zal nooit niets meedelen. Wanneer de Rijkswacht of de politie iets verneemt dan is het steeds laattijdig als wanneer geen vaststellingen meer kunnen gedaan worden".

Veel gehoorde klachten waren verder dat de organisatoren listen en spitsvondigheden aanwendden om politiediensten te verschalken en aan een eventuele bestraffing te ontsnappen. De wet van 1929 betoogde immers niet het gevecht van dieren op zich maar wel het

'organiseren van diereengevechten' die een begin van uitvoering kenden. Hanengevechten waren volgens de organisatoren geen echte 'gevechten', waarbij de dieren elkaar verwonden, maar schijngevechten (in het jargon 'preuven' of 'hanenpreuving'). Het 'preuven' was het tegenover elkaar stellen van hanen om hun geschiktheid tot het vechten en hun strijd lust te kunnen beoordelen "zonder het gevecht zelf te laten tot stand komen" en het schijngevecht viel bijgevolg "principiële niet onder de toepassing van de wet".⁽⁷³⁾ Bovendien werden de hanen niet langer uitgerust met scherpe spoor naalden: hun sporen werden met 'rubberbotten' aangekleed of met doeken omwonden.⁽⁷⁴⁾ Om het bewijs te leveren dat er wel degelijk sprake was van een hanengevecht moesten de verbalisanten bij verrassing het gevecht kunnen vaststellen en tal van materiële bewijzen verzamelen zoals de sporen van een gevecht (bloed, pluimen, e.d.), dode hanen, spoor naalden, gedrukte programma's en affiches, tickets, sporen van weddenschappen, de 'inleggelden' of de aangiftenformulieren voor de ontvanger van de belastingen gehouden met het oog op het innen van de 'taks op de vermakelijkheden'.⁽⁷⁵⁾ Waren eveneens nuttig bewijsmateriaal: getuigenverklaringen in verband met de grote volkstoeloop of nopens het achterlaten van manden, waarin zich hanen bevonden die sporen van het gevecht droegen.

De verslagen van de gerechtelijke diensten, die wij konden inkijken, en de enkele bewaard gebleven gerechtelijke dossiers van het Hof van Beroep van Gent, geven een goed beeld van de materiële context waarbinnen hanengevechten enkele decennia geleden in onze contreien plaatsvonden.

In een zaak van hanengevechten in een herberg op de Grote Markt van Tielt, de feiten dateren van zondag 26 mei 1935 ('tentoonstelling van pluimvee'),⁽⁷⁶⁾ verklaarde de politiebrigadier aan de onderzoeksrechter: "Wij, zien in de arena ook pluimen en bloed

op den grond, zoodat we met zekerheid mogen zeggen dat een gevecht komt te eindigen en een ander voorbereid wordt. Het gaat van mond tot mond dat rechterlijke politie in de zaal is en alle oogen zijn op ons gericht. Wij wachten vruchteloos op een nieuw gevecht om de diertjes te vatten en de heeterdaad te kunnen vaststellen. Het is ons onmogelijk verder door te dringen, zoo erg is het lokaal bevolkt... Intusschen wordt het volk, dat voor het meerendeel zienlijk onder den invloed van drank verkeert, opstandig; uit tal van monden worden bedreigingen naar ons geroepen en handelend optreden tegen die masse volk wordt onmogelijk, te meer daar allen akkoord gaan om onze vragen met spotternij te beantwoorden...". Luidens de politieverslagen werden tientallen personen in bussen of vrachtwagens aangevoerd, onder hen veel buitenlanders, vooral kopers uit het Noord-Franse Croix-Wasquehal die voor een haan 150 tot 175 frank veil hadden. De feestzaal achterin was tot de nok gevuld. In het midden stond een "getimmerde kooi met kiekendraad op een verhoog van één meter hoog". Eén of twee personen liepen na elk gevecht over de mat om pluimen te rapen en bloedsporen te verwijderen. Volgens een proces-verbaal van de gerechtelijke politie van Brugge van 12 juni 1935 werden door een landbouwer en een slager uit Tielt ook hanengevechten gehouden in het gehucht 'De Sneppe', langs de steenweg naar Wakken. De Tieltenaars huurden 's zondags de bijgebouwen van de smidse-herberg 'Belle Vue'. De hanengevechten hadden er grote bijval. Het prijzengeld kon er oplopen tot 2500 frank. Bij de toegangspoort werden tickets verkocht van Excelsior FC Wontergem, een lokale voetbalclub die zes jaar eerder was opgedoekt. De hanen werden naar verluidt geleverd door 'het Front', een vereniging van hanenkwekers uit de streek van Roeselare/Zarren. Nog steeds volgens de inspecteur van de gerechtelijke politie: "op 26 mei 11. in de smis van het café Belle-Vue bevestigde ik de aanwezigheid van bloed en

van pluimen in de arena aldaar opgeslagen. Een persoon was bezig de pluimen op te rapen en met de voeten het bloed in de matermogelijkheid uit te wisschen". Achter de herberg stonden vol volk en manen; levende hanen waren gewoon in juten zakken gestopt. Sommige dieren hadden gebroken poten en een 'dun gepluimde staart'.

Op 18 april 1943 moesten de politiediensten uitrukken naar Wortegem-Petegem waar hanengevechten werden gehouden in de herberg 'De Lustigen Boer' (Petegem) en in de herberg 'Het Hemeltje' nabij het 'Zwarte Gat' aan de Wortegemse steenweg in het gehucht Moregem. (77) In de eerste herberg werd 15 frank entreegeld gevraagd. De hanengevechten leidden er tot zware vechtpartijen. Verschillende voorwerpen werden er inbeslaggenomen: "een mat, twee banken, een tafel, een mand waarin vechtershanen zaten, een bolleken pekdraad". Alles werd door de griffie van de rechtbank van Oudenaarde in veilige bewaring genomen. Bij de laatste inval, in de herberg 'Het Hemeltje', stelde opperwachtmeester M.V. vast dat bij de inval een vijftigtal personen in alle richtingen vluchtten. Enkele personen droegen hanen in zakken en manden. Sommige hanen waren gespoord. De mat lag vol pluimen en vers bloed. Op diverse plaatsen werden vechthanen gevonden. In een mand op zolder werd een dode haan aangetroffen vol vers bloed op de kop en op de borst. Achterin op de koer werd het kansspel 'Anker en Zon' gespeeld. Het voorwerp werd onmiddellijk in beslag genomen. De herbergier liet volgens zijn verklaringen gevechten toe "omdat het al zoo slechte tijden zijn voor de herbergiers en om een frank te verdienen".

In de late namiddag van zondag 18 mei 1947 viel de bijzondere opsporingsbrigade van de rijkswacht van Brugge bij de herberg 'Het Polderhof' te Assebroek binnen "alwaar op de achterkoer veel toeschouwers rond een speciaal gemaakt hanenpark stonden". Op de vloer lagen er tapijten en een beddeken deed dienst als mat. Aan deze mat kleefde veel vers bloed

en overal lagen hanenpluimen rondgestrooid. In het park zelf stond een mand waarin een vechthaan stak, met stalen sporen aan. Aan de overzijde van het park zat een persoon met een vechthaan in de handen, die hij aan het publiek vertoonde. Aan beide zijden van het park op een verhoog, stonden de kamprechtters. Bij de aankomst van de rijkswacht liepen mannen met manden en zakken weg, en verstopten deze links en rechts op de koer. De leden van de rijkswacht vroegen van wie de manden en de hanen toebehoorden, maar niemand eiste deze als zijn eigendom op. Er werden aldus 19 vechthanen inbeslaggenomen. Eén haan was dood, tengevolge van de opgelopen verwondingen. Vier andere waren zwaar gekwetst. De tien manden, drie houten koffers, acht zakken en het park werden inbeslaggenomen.. Volgens de ingewonnen inlichtingen werd een inkomgeld van 50 fr. geëist". (78)

Na een inval van de rijkswacht van Geluwe, op 30 mei 1948, in de herberg 'De Witte Koe', waar op dat ogenblik op zolder zgn. 'proefgevechten' plaatsvonden, werden de inbeslaggenomen hanen onmiddellijk gedood en aan het plaatselijk ouderlingentehuis geschonken. De 'zijdkanten' van de hanenmat werden eveneens in beslag genomen. De plankenvloer wilde de herbergierster niet afstaan omdat die diende om het hooi op te stapelen. Volgens het proces-verbaal van de rijkswacht vertoonde de plankenvloer "duidelijk rijen nagels, waaruit blijkt dat deze met tapijt, gewoonlijk voor het hanengebecht gebruikt, bedekt geweest is". (79)

5. Besluit

Hanengevechten zijn sinds 1867 in België formeel verboden. Opeenvolgende strafwetten hebben dit principe bevestigd (1867,

1929, 1975 en 1986). (80) Ze kenden een grote bijval, vooral tijdens de wintermaanden en in rurale gebieden. Tijdens deze wedstrijden werden doorgaans weddenschappen georganiseerd. Organisatoren waren vooral hanenkwekers en herbergiers die hun gebouwen terbeschikking stelden van de toeschouwers. Slechts een beperkt aantal organisatoren van hanengevechten kon sinds het einde van de 19de eeuw voor de rechter gebracht worden. Voor de onmacht van de parketten zijn verschillende redenen op te noemen: de gebrekkige wetgeving, het niet altijd even kordaat optreden van de lokale politiediensten en vooral de creativiteit en inventiviteit van de 'schuldigen' die er meer dan eens in slaagden om de overheid om de tuin te leiden.

Met deze bijdrage over de hanengevechten hebben we willen aantonen of op zijn minst in herinnering willen brengen dat naast volkskundige enquêtes (81) en het rijke iconografisch materiaal dat er over 'dieren in de volkscultuur' bestaat, ook normatieve en gerechtelijke bronnen, zowel in gedrukte als in archivalische vorm, interessante contextinformatie kunnen bevatten in verband met het ontstaan, het voorkomen en de verspreiding van volksporten en 'vermakelijkheden' met dieren. (82) Het systematisch opsporen en inventariseren van gevallen van 'folkloristische criminaliteit' en incidenten, zoals hierboven beschreven, is een interessant project. Via deze weg zou nl. kunnen aangetoond worden hoe in bepaalde periodes de overheid met bepaalde vormen van volksvermaak omging en vooral hoe, binnen een welomschreven sociaal-economisch referentiekader, de krachtverhoudingen lagen tussen de lokaal-traditionele 'volkscultuur' en het 'cultuurbeleid' en de visie op cultuur van het establishment.

NOTEN

* Afkortingen: arr.= kiesarrondissement, BJ= La Belgique Judiciaire, Cass.= arrest van het Hof van Cassatie, Cl. & B.= *Jurisprudence des tribunaux de première instance* etc. par J.R. Cloes & R.J. Bonjean, JJP= *Journal des juges de paix*, JT= *Journal des tribunaux*, Omz. Min. Just.= omzendbrief van de minister van Justitie, Pand. B.= *Pandectes bel-*

ges, Pas.= Pasicrisie, PP= Pandectes périodiques, RAB= Rijksarchief Beveren, RADA= Revue de l'administration du droit administratif de la Belgique, Recueil= Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département, SW= Belgisch Strafwetboek (1867). In deze noot past het een woord van dank te richten tot al diegenen die mij bij het schrijven van dit stuk bijzonder behulpzaam zijn geweest: G. Deneckere (RU Gent), R. De Smet (parket-generaal Gent), S. Dhaene (Het Huis van Alijn, Gent), M. Jacobs (VCV, Brussel), S. Top (KU Leuven) en S. Schaubroeck.

1. *De Standaard*, 27 oktober en 4 november 2000.

2. Zie *De Standaard*, 2 december 2000 en *De Morgen*, 2 december 2000, p. 3 (gesprek met prof. G. Rooijackers (Universiteit van Amsterdam) en M. Jacobs (Vlaams Centrum voor Volkscultuur)).

3. Dat hanengevechten nog steeds plaatsvinden mag blijken uit de strijd die dierenactivist Georges Laurent uit Waremme (Borgworm) voerde. Voor zijn meer dan twintig jaar durende strijd tegen hanengevechten kreeg hij, op de Wereldierendag 1998, van de dierenrechtenorganisatie GAIA de eerste jaarlijkse Prijs voor Dierenrechten uitgereikt. Het is ondermeer door zijn toedoen dat in 1993 een wetsvoorstel werd ingediend waardoor ook het bijwonen van hanengevechten als toeschouwer strafbaar zou gesteld worden. Zie het persbericht op webpagina <http://users.skynet.be/gaia/nl/nieuws/041098b.html> (met dank aan M. Jacobs voor deze aanvulling). Dat het thema nog steeds bijzonder actueel is, blijkt verder uit een aantal parlementaire vragen die de vinger op de spreekwoordelijke wonde leggen: Kamer, z. 1986-1987, nr. 22, p. 2263 (vraag nr. 141 van Vermeiren van 14 mei 1986), Kamer, z. 1986-1987, nr. 19, p. 1971 (vraag nr. 23 van Laridon van 6 febr. 1987), Kamer, z. 1989-1990, nr. 102, p. 8079 (vraag nr. 345 van Daras van 18 dec. 1989), Kamer, z. 1989-1990, nr. 102, p. 8081 (vraag nr. 370 van Hazette van 1 febr. 1990), Senaat, z. 1989-1990, nr. 22, p. 1033 (vraag nr. 10 van de Seny van 3 nov. 1989), Senaat, z. 1990-1991, nr. 42, p. 1800 (vraag nr. 92 van de Seny van 6 juni 1991), Senaat, z. 1990-1991, nr. 27, p. 1190 (vraag nr. 42 van Taminioux van 25 januari 1991).

4. DUNDES (A.) red. *The Cockfight. A Casebook*. Madison (Wisconsin), 1994, 302 p.

5. Enkele voorbeelden: de schilderijen van Jan Steen (1625-1679) (*Het hanengevecht in de herberg*, 1673 - Den Haag, Dienst Verspreide Rijkscollecties), van Melchior d'Hondecoeter (1636-1695), *De overwinnaar* (z.d. - Den Haag, Mauritshuis) en *Vechtende hanen* (z.d.), van de Franse schilder Jean-Léo Gérôme (1824-1904) *Combat de coqs* (voor het eerst tentoongesteld in 1847: <http://web.culture.fr/GOUPOL/FILES/GEROME.html>), van de 'mouscronnois' Rémy Cogghe (1854-1935), *Le Combat de coqs* (1889, olieverf, Musée d'Art et d'Industrie de Roubaix, verworven in 1924 - schenking 'Seloise' - zie ook <http://www.mouscron.be/folklore/musee.htm>, p. 2), van de Vlaming Emile Claus *Hanengevecht in Vlaanderen* (1882, privébezit), van Colette Bonzo *Combat de Coqs* (olieverf, 1961: <http://bonzo.ifrance.com/bonzo/toiles/1/04.htm>), en verder de pentekeningen van William Hogarth (1697-1764) (*The Cockpit*, 1759) en Thomas Rowlandson (1756-1827) (*Royal Cock Pit*, 1808) (<http://collage.nhil.com/cgi-bin/collagedev/main.pl>) en het beeldhouwwerk *Vainqueur au combat de coqs* van Alexandre Falguière (1831-1900) (z.d., Musée d'Orsay, *allée centrale*: zie http://www.smartweb.fr/fr/orsay/a/rc/ac844_ac4.htm). Zie verder: PRAET (O.S.). Hanengevecht, een volksspel. *OVZ*, XXXII, 1967, p. 6-10, ill.; LOWIES (J.). Le barbu d'Uccle. *Ucclesia*, nr. 158 (1995), p. 3-8, nr. 159 (1996), p. 9-11 en nr. 160 (1996), p. 21-25 (ondermeer over het kweken van vechthanen); ROMAN (P.) (alias Renaat Van der Linden). Hanengevecht. Schilderij op de tentoonstelling van Ernest Van den Driessche te Oudenaarde. *OVZ*, XXXVII, 1963, p. 212; VAN AUTENBOER (E.). *Gans en haan in de volksvermaken*. In: *Liber Amicorum Jozef Lauwerijs*, Hoogstraten, 1976, p. 226-230; VAN DER LINDEN (R.). Jaak Veltman: Te hooi en te gras: hanengevechten, heksen, pseudo-religieuze hallucinaties. *OVZ*, XXXI, 1966, p. 75-78, ill.; VAN DER LINDEN (R.). Bespreking van de sociale roman van F. Gemonprez, *Hanen en kraaiepoten*, Leuven, De Clauwaert, 1961, 299 p. in *OVZ*, XXXVII, 1962, p. 206-208, VAN DER LINDEN (R.). *De haan in de volkskunde*. In: *Het boek van De Haan en de haan*. Brugge, z.d. (1988), p. 25-41 (meer bepaald p. 38-39), VERBRAEKEN (P.). *De haan: iconografische verkenningen*. In: *Het boek van De Haan...*, p. 57-84 (meer bepaald p. 59, 76 en p. 83 (noten 132-133)) en vooral DE VROEDE (E.). *De haan in de dierspelen*. In: TOP (S.) red. *Littéraire, kunsthistorische en volksculturele aspecten van de haan: catalogus bij de tentoonstelling Koekeloerehaan. De haan in de volkscultuur. Erasmushuis K.U. Leuven van 6 tot 27 november 1992 (De Brabantse Folklore en Geschiedenis, nr. 275-276)*, Brussel, 1992, p. 282-316.

6. *Belgisch Staatsblad*, 9 juni 1867.

7. Zie omz. Min. Just. van 6 juni 1890 waarin de 'concours des chiens ratiés' formeel verboden werden en contra: een uitspraak van de politierechter van Moeskroen uit 1891 (vrederechter Moeskroen, 15 jan. 1891, *PP*, 1891, p. 930 of *Cl. & B.*, 1891, p. 46). Volgens de vrederechter van Moeskroen vielen deze wedstrijden niet onder toepassing van art. 561, 6° SW.

8. Volgens sommige commentatoren zou het bewuste artikel van het strafwetboek vooral bedoeld zijn tegen hanengevechten (bijvoorbeeld: *Pand. B.*, dl. III, kol. 875, nr. 15). Zie ook de vonnissen van de rechtbanken van Luik, 1 mei 1863 (*Cl. & B.*, dl. XII, p. 140) en Mons, 28 november 1901 (*Pas.*, 1902, dl. III, p. 254; *JJP*, 1903, p. 443) waarin de rechter oordeelde dat provinciale reglementen, die hanengevechten verboden, rechtskracht hebben en volkomen wettelijk

lijk zijn. Zie ook in dit verband de circulaire van minister J. Devolder van 6 juni 1890 (*Memorial administratif de la Province de la Flandre Orientale*, 1890, p. 320-321).

9. JACOBS (M.). Stelen mag? Een volksrechtelijk fenomeen te Zichen-Zussen-Bolder (1986-1987): enkele kanteekeningen. *OVZ*, 62, 1987, 3, p. 182-186.

10. Een goed overzicht van de rol die dieren spelen bij populaire volkssporten en in het 'volksvermaak' bieden: ROLAND (R.), SMULDERS (H.), BELBODE (B.) en DE VROEDE (E.). Spelen met dieren. *Volkskunde*, 85, 1984, p. 168-176 (bibliografie op p. 174-176), DE VROEDE (E.). *De haan..* en tenslotte DE VROEDE (E.). Beestige spelen: dieren in het volksvermaak. *Ethnologia*, 9, 1993, p. 125-153, ill. en de daar geciteerde literatuur. Meer specifiek over hanengevechten is er sinds 1993 nog verschenen: DE BUSSERE (J.) en COTTYN (C.). Hanengevecht, ankers en zon: een moordaanslag in Gullegem op zondag 7 april 1907. *'t Meiboompje*, 13 (1996) 3, p. 145-148 en JENNEN (F.). Haan en hen als lijdend voorwerp van enkele Olmense volksspelen. *'t Schreneel*, 13 (1996), p. 41-46.

11. CRAHAY (L.). CRAHAY (L.). *Traité des contraventions de police contenant l'exposé des principes généraux qui les régissent, etc.* 2de uitg., Brussel, Bruylant-Christophe, 1887, p. 559. Een flagrant voorbeeld van dierenmishandeling is een zaak van ganzenschieten (*tir au canard*), voorgekomen voor de politierechter te Antwerp op 18 oktober 1892 (PP, 1893, p. 151-152). In het 'memorie van toelichting' bij het wetsontwerp, dat leidde tot de eerste Belgische Dierenbeschermingswet van 1929, worden nog meer gevallen van flagrante dierenmishandeling opgesomd (zie *Pasinomie*, 1929, p. 113, eerste kolom).

12. Arrest van het Hof van Cassatie (voortaan Cass.) 10 augustus 1868. *Pas.*, 1868, dl. I, p. 477 of *BJ*, 1868, kol. 1166-1168. Zie ook CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 552 (nr. 588).

13. Zie NYPELS (J.S.G.). *Législation criminelle de la Belgique ou commentaire et complément du Code pénal Belge.* dl. III, Brussel, Bruylant-Christophe, 1868, p. 845 (interventie van kamerlid Carlier).

14. Geciteerd door CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 553. Zie verder het debat in de zitting van de Kamer van Volksvertegenwoordigers van 10 mei 1867 (onder voorzitterschap van E. Vandepereboom) in *Annales Parlementaires. Chambres. session 1866-1867*, p. 972 e.v.

15. Senator Fortamps geciteerd in NYPELS (J.S.G.). *Le code pénal belge interprété principalement au point de vue de la pratique. Nouvelle édition mise au courant de la doctrine et de la jurisprudence par J. Servais. Tome IV. Art. 491 à 567*, Brussel, Bruylant-Christophe, 1899, p. 449.

16. Het gaat om het politiereglement van de provincie Luik van 13 juli 1842 (bekrachtigd bij K.B. van 18 augustus 1842) dat tot ernstige 'ongeregeldheden' leidde. Zie in dit verband de circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken van 20 februari 1843 aan de provinciegouverneurs waarin die hen vroeg voor elke provincie zo'n reglement te laten opstellen, naar het voorbeeld van de provincie Luik. De minister had reeds op 29 september 1842 aan de gouverneurs om informatie gevraagd over het voorkomen van hanengevechten in hun respectievelijke ambtsgebieden en over het nut van een provinciaal reglement. De gouverneur van Oost-Vlaanderen had op 16 maart 1843 geantwoord dat er in de provincie weinig hanengevechten werden gehouden en dat de Bestendige Deputatie bijgevolg het aannemen van een politiereglement niet zinvol achtte. Wel werden de gemeenten aangespoord om, wanneer zij dit nuttig achtten, een gemeentelijk reglement aan te nemen in toepassing van art. 78 van de Gemeentewet van 1836. Op hetzelfde ogenblik nam het provinciebestuur van Henegouwen een gelijkaardig standpunt in. Zie: RAB. *Archief van de Provincie Oost-Vlaanderen*, nr. 2/9900/9: dit dossier bevat o.m. een ontwerp van politiereglement opgemaakt door de Bestendige Deputatie van Henegouwen ten behoeve van de gemeentebesturen. Volgens een andere bron zou de provincie Luik enkele jaren na het van kracht worden van het Belgisch Strafwetboek nogmaals een provinciaal reglement ter beteugeling van hanengevechten hebben aangenomen, dat opnieuw werd ingetrokken onder druk van de publieke opinie (*Pand. B.*, dl. III, kol. 876, nr. 15).

17. Geciteerd door NYPELS (J.S.G.). *Législation*, 1868, p. 844.

18. NYPELS. *Législation*, p. 845-846.

19. *Recueil*, 1877, p. 404 of *BJ*, 1877, kol. 464.

20. *Recueil*, 3de reeks, dl. 18 (1885-1886), p. 531 en dl. 20 (1889-1890), p. 133.

21. Zie bijvoorbeeld BELTJENS (G.). *Encyclopédie du droit criminel belge. première partie. Le code pénal et les lois pénales spéciales etc.* Brussel-Parijs, 1901, p. 776-778; JAMAR (L.) red. *Répertoire décennal de la jurisprudence belge (...). 1880-1890*. Deel I, Brussel, Bruylant-Christophe, trefwoord 'animaux', p. 74-82; JAMAR (L.) red. *Répertoire décennal de la jurisprudence belge (...). 1890-1900*. Deel I, Brussel, Bruylant-Christophe, trefwoord 'animaux', p. 99-109. Commentaren vindt men in: *Pand. B.*, dl. III (Brussel, 1879), trefwoord 'acte de cruauté envers les animaux', kol. 871-886, meer bepaald de nrs. 15-30 en dl. IV (Brussel, 1881), trefwoord 'animal', kol. 984, nrs. 140-142 en DESCAMPS (L.) en TEURLINGS (E.). *Encyclopédie des juges de paix, des greffiers et des officiers du ministère public près les tribunaux de police. Tome I*. Brussel, Larcier, 1898; trefwoord 'actes de cruauté envers les animaux',

p. 32-34, meer bepaald de nrs. 11-13 (p. 33-34) en de aldaar geciteerde rechtspraak (Rechtbank Hasselt 22 mei 1868; Hof van Cassatie 10 aug. 1868; vredegerecht Luik 8 maart 1881 en Hof van Cassatie 23 mei 1881).

22. Dit wil zeggen in een publieke ruimte of een plaats waar het publiek toegelaten wordt, hetzij gratis, hetzij na betaling van een bepaalde som.

23. CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 462, 557-558.

24. Geciteerd in *Pand. B.*, III, kol. 877-878 (en noot 1).

25. De 'arena' werd speciaal voor de wedstrijden gevlochten. In de 20ste eeuw werd het strijdpark afgezoomd met houten planken of 'kippegaas', wat de hanenvechters de gelegenheid moest bieden bij een eventuele controle door de politiediensten snel de materiële bewijzen van de gevechten te laten verdwijnen.

26. Werd gebruikt om de sporen van de hanen vast te binden wanneer men ze 'uit de mat nam'. Zie RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 196/65.657 (zitting van 8 juni 1944).

27. Zie de belangrijke uitspraak van het Hof van Cassatie van 19 febr. 1878, *Pas.* 1878, dl. I, p. 196-197 of *BJ*, 1878, p. 397 (en het commentaar van GOEDSEELS (J.M.C.X.). *Commentaire du code pénal belge*. 2de uitg., deel I, Brussel, Bruylant, 1948, p. 144, nr. 553) en verder: vredegerecht Charleroi Noord, 20 april 1898, *Pas.*, 1898, dl. III, p. 278 of *JJP*, 1899, p. 77; rechtbank Charleroi, 14 juli 1898, *Pas.*, 1898, dl. III, p. 322 of *JJP*, 1899, p. 77; Cass. 23 dec. 1901, *Pas.*, 1901, dl. II, p. 295; rechtbank Luik 29 mei 1905, *JJP*, 1906, p. 477; Cass. 9 dec. 1912, *Pas.*, 1913, dl. I, p. 29.

28. Vredegerecht Templeuve, 8 november 1910, *JJP*, 1911, p. 322.

29. CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 559 over het arrest van het Hof van Cassatie van 10 augustus 1868 en over de toelichting van de minister van Justitie tijdens het kamerdebat over het bewuste wetsartikel.

30. Rechtbank Leuven, 23 maart 1887, *BJ*, 1887, kol. 32.

31. Cass. 23 dec. 1901, *Pas.*, 1902, dl. I, p. 92.

32. Rechtbank Hasselt, 22 mei 1868, Hof van Cassatie 23 mei 1881 en Hof van Beroep Luik I mei 1885 (geciteerd in CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 537-538).

33. Cass. 23 mei 1881, *Pas.*, 1881, dl. I, p. 283, *BJ*, 1881, kol. 1006 en *RADA*, 1881, p. 213. De verdediging probeerde in deze zaak tevergeefs het privé-karakter van de hanengevechten aan te tonen door erop te wijzen dat de deelnemers deel uitmaakten van een vereniging.

34. DE VROEDE (E.). *Beestige spelen*, p. 133.

35. "La défense de soumettre des animaux à la torture dans les combats, jeux ou spectacles publics ne s'étend pas à celui qui prête sont local à cet effet, sans prendre une part directe au spectacle.. Ainsi, le cabaratié dans l'habitation duquel le combat aura eu lieu échappera, comme tel, à la répression: il ne pourra être qu'un complice. or, en matière de contravention, il n'y a pas de complicité punissable" (Cass., 10 april 1877, *Pas.*, 1877, dl. I, p. 196-197 of *BJ*, 1877, kol. 538-539). Zie ook vredegerecht Hologne-aux-Pierres 10 april 1878, *Pas.*, 1878, dl. III, p. 130.

36. Vredegerecht Fosses, 3 mei 1911, *JJP*, 1912, p. 40. Indien niet bewezen was dat de beklagde direct tot de hanengevechten had bijgedragen en er profijt uit haalde, was hij niet strafbaar: vredegerecht Templeuve, 13 maart 1885, *JT*, 1885, kol. 765, Cass. 7 oktober 1929, *Pas.*, 1929, dl. I, p. 319.

37. Rechtbank Charleroi, 24 maart 1882, *Pas.*, 1882, III, p. 200.

38. "le cabaratié dans le cabaret duquel est organisé un combat de coqs pour y attirer des consommateurs", rechtbank Charleroi, 14 juli 1898, *Pas.*, 1898, dl. III, p. 322.

39. Rechtbank Charleroi, 24 maart 1882, *Pas.*, 1882, dl. III, p. 200. Zie ook CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 558-559.

40. Cass., 10 augustus 1868, *Pas.*, 1868, dl. I, p. 477-482 of *BJ*, 1868, kol. 1166. Zie ook CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 561 en *JJP*, 1913, p. 73-74 (noot onder vredegerecht Landen, 27 september 1912). De interessante voorgeschiedenis tot het arrest van 1868 kan men lezen in de aanhef tot het arrest.

41. DESCAMPS. *Op. cit.*, p. 34, nr. 17.

42. CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 362.

43. Omz. Min. Just. Begerem van 30 mei 1895, gericht aan de procureurs-generaal (*Recueil*, 1895, p. 126-127): de politiediensten werden op het hart gedrukt streng op te treden tegen elke vorm van brutaliteit ten aanzien van dieren.

44. Circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken en Openbaar Onderwijs J. De Volder aan gouverneur R. de Kerchove van Oost-Vlaanderen van 2 mei 1889. Zie ook de circulaire van dezelfde minister van 6 juni 1890 over dierenmishandeling in het algemeen en het begeleidend schrijven van gouverneur van 10 juli 1890 (RAB, *Archief van de Provincie Oost-Vlaanderen*, nr. 2/9900/9).

45. Bron: gepubliceerde gerechtelijke statistieken: "animaux soumis à des tortures dans des combats, jeux ou spectacles publics".

46. De *Statistique judiciaire de la Belgique. 1931-1940*, Brussel, Ministerie van Economische Zaken (Centrale Dienst voor de Statistiek) & F. Van Muyswinkel, 1942, p. 67 biedt enkel maar globale cijfers in verband met inbreuken op de Dierenbeschermingswet van 22 maart 1929.

47. *Annales Parlementaires. Chambre des représentants. Session 1900-1901*, p. 1646, citaat op p. 1715 (zie ook *JJP*, 1901, p. 441-443).

48. *Annales Parlementaires. Chambre des représentants. Session 1905-1906*, p. 1197 en *JJP*, 1907, p. 176.

49. RAB. *Archief van het vredegerecht Meulebeke*, nrs. 285-287.

50. RAB. *Archief van het vredegerecht Tielt*, nrs. 218-220; *Archief van het vredegerecht Nederbrakel*, nrs. 383-389.

51. RAB, *Archief van het vredegerecht Oostrozebeke*, nrs. 251 (vonnis van 22 apr. 1891), 267 (vonnis van 28 apr. 1904), 287 (vonnis van 12 juli en 9 aug. 1911), 411, 418 en 420 (tabellen) en 363 en 383 (strafdossiers).

52. Brief van de procureur-generaal aan de minister van Justitie, 15 september 1927. Deze brief en de hierna geciteerde briefwisseling tussen de parketdiensten van het rechtsgebied van het Hof van Beroep van Gent werden aange troffen in het documentatiedossier 71/5.2.1 van het parket-generaal te Gent. Met dank aan R. De Smet, hoofdsecretaris.

53. Brief van de procureur des Koning te Brugge aan de procureur-generaal, 10 aug. 1927.

54. Brief van de procureur des Konings te Kortrijk aan de procureur-generaal, 10 juli 1926.

55. In een recente publicatie vermeldt S. Top ondermeer het bestaan van een 'Federatie van Noord-Franse hanenmannen' en van een heus reglement dat de verschillende categorieën of types hanengevechten moest helpen in goede banen leiden: SERESIA (G.), SERESIA (M.) en TOP (S.). *De haan en zijn faam*. z.p.z.j. (Burcht, 1999), p. 99.

56. Brief van de procureur des Konings te Veurne aan de procureur-generaal, 10 aug. 1927.

57. Brief van de procureur des Konings te Kortrijk aan de procureur-generaal, 6 juli 1960.

58. Dit blijkt overduidelijk uit een bewaard gebleven straf dossier uit 1936 lastens acht personen beticht van het organiseren van een hanengevecht in herberg 'Café-hôtel l'Espérance' op de Grote Markt te Tielt: RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 162/54.752.

59. Ook uit latere verslagen bleek dat in het district Aalst en in de gerechtelijke kantons Herzele en Ninove weinig hanengevechten plaatsvonden. Volgens een verslag van de procureur van Oudenaarde van 19 mei 1944 grepen de gevechten vooral plaats in de gemeenten gelegen op de grens van de provincies Oost-Vlaanderen en Henegouwen (tussen Opbrakel en Orroir) en in de gemeenten gelegen nabij de grens met de provincie West-Vlaanderen (streek van Sint-Maria-Horebeke, Ruien en Elsegem).

60. Brief van de procureur des Konings van Oudenaarde aan de procureur-generaal, 16 juli 1926.

61. Rapport van procureur Devos van Oudenaarde van 10 april 1920 nopens de hanengevechten in Sint-Maria-Horebeke en Maarke-Kerkem.

62. *Belgisch Staatsblad*, 29 maart 1929. Het initiële wetsontwerp dateerde van 1914 (H. Carton de Wiart, 26 maart 1914). Het werd na de Eerste Wereldoorlog opnieuw ingediend door de minister van Justitie F. Masson op 25 juni 1924.

63. Circulaire van de minister van Justitie van 27 juni 1929; brief van de procureur des Konings te Ieper aan de politiediensten van het arrondissement, 14 juli 1938.

64. *Pasinomie*, 1929, p. 114, eerste kolom.

65. Frans: *l'ablation de la crête*.

66. Brief van procureur Devos van Oudenaarde aan de procureur-generaal, 10 april 1920; brief van de procureur-generaal van Gent aan de minister, 15 sept. 1927, p. 2; brief van de procureur van Oudenaarde aan de procureur-generaal, 19 mei 1944.

67. PARKET-GENERAAL GENT, documentatiedossier 71/5.2.1.

68. Brief van de *Bond* aan de procureur-generaal te Gent, 6 juli 1938.

69. RAB, *Archief van het parket te Oudenaarde. Overdracht 2000*, 115.

70. Circulaires van 12 en 20 juli 1938.

71. Kopie van de brief van de procureur des Konings van Gent aan de rijkswachtbrigades van het arrondissement, 21 september 1938.

72. Zie bijvoorbeeld het verslag van de procureur des Konings van Ieper van 24 februari 1947 en RAB, *Archief van het Hof van Beroep van Gent*, nr. 136/49.854 (zitting van 18 september 1930 - straf dossier in verband met drie betichten uit Berchem bij Oudenaarde). Uit dit laatste straf dossier blijkt dat de Fransen vaak de grens overstaken om in België hanen te kopen. Een aantal gemeenten stond bekend als 'centra voor de kweek van vechthanen': Waterloo (prov. Brabant) bijvoorbeeld en Chateau d'Or (gehucht van Herseaux, op dat ogenblik nog prov. West-Vlaanderen) (zie RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 162/54.752 (zitting van 25^e nov. 1936)).

73. Brief van de procureur-generaal van Gent aan de minister (kopie), 14 april 1950; circulaires van procureur-generaal J. Matthijs van 21 mei 1963 en 31 juli 1975 (p. 9) (Documentatiekaft parket-generaal Gent, D 71/4).

74. RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 136/49.854; brief van de procureur van Kortrijk aan de procureur-generaal, 6 juli 1960.

75. Alhoewel art. 4 van de wet van 1929 onverminderd van kracht bleef, werd bij een besluit van 24 april 1943 (*Belgisch Staatsblad*, 28 april) de belasting op de ontvangsten bij hanengevchten op 12 % vastgesteld. Zie in dit verband de brief van de secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie aan de procureur-generaal van 28 juni 1943 waarin gesteld werd dat een heffing van een belasting het strafrechtelijk karakter van een bepaalde handeling niet wegneemt. De ontvangers van de directe belastingen werden trouwens verplicht om de aangiften aan justitie kenbaar te maken, en dit overeenkomstig de bepalingen van art. 29 van het Wetboek van Strafvordering (circulaire van procureur-generaal H. Bekaert van Gent van 7 mei 1949 - R. nr. 53/49).

76. RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 162/54.752 (zitting van 25 nov. 1936).

77. RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 196/65.657 (zitting van 8 juni 1944).

78. Verslag van de procureur des Konings van Brugge van 11 oktober 1947.

79. RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 253/73.333 (zitting van 11 mei 1949).

80. Hanengevchten bleven sinds 1929 in België verboden krachtens de bepalingen van de wet van 2 juli 1975 op de dierenbescherming (art. 3, eerste lid, 1° en tweede lid en art. 5, § 2, derde lid) en krachtens art. 35, 2° van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn van dieren.

81. Cf. het sinds 1974 opgezette project 'Vlaamse Volkssport Dossiers' onder leiding van R. Renson en E. De Vroede van de K.U. Leuven.

82. Zie ook JACOBS (M.). *Op. cit.* en BAILLIEN (H.). Volksgebruiken met gerechtelijke nasleep te Tongeren: haanslaan en Sint-Martensvuur. *Limburg*, 42, 1963, p. 62-64.

ZOEKEN EN ZANTEN

Het vervolg van het artikel over de Gentse reuzen: het eerste deel van deze bijdrage verscheen in het laatste nummer van de vorige jaargang: OVZ 2000/4, p. 418-443.

KRONIEK VAN HET INTERNATIONAAL STUDIEKOMITEE VOOR OMMEGANGSREUZEN. DEEL II

Marcel Daem

13. Jacob van Artevelde

De jaren 1980 zijn voorspoedig geweest voor de groei van de Gentse reuzenfamilie.

In de maand mei 1981 kwam de historische figuur Jacob Van Artevelde (°1287-+Kalandenberg 1345) tot stand, een initiatief van de vzw ARTEVELDESTICHTING. Gedurende de bouw van de ondergrondse parkeerplaats op de Vrijdagmarkt werd het standbeeld van de Wijze Man van Gent (1863) naar veiliger oorden overgebracht. Zijn tijdelijke afwezigheid werd opgevangen door zijn symbool: de reus **Jacob van Artevelde**.

De Arteveldestichting besprak de ideeën van de realisatie met Frans Vromman uit Brugge, de regisseur van de jaarlijkse Arteveldestoet. Het was de inmiddels overleden Jozef Willaert uit Desselgem die dan door Frans Vromman en Artevelde-stichting-voorzitter André Vanhove aangezocht werd Jacob van Artevelde te vereeuwigen.

Op 21 mei 1981 werd de reus Jacob van Artevelde vanuit de tientallen meters diepe put op de Vrijdagmarkt met de grote hijskraan de lucht ingeheven. Stoetsgewijze ging het nadien naar het Gentse stadhuis, waar hij symbolisch werd ingeschreven in het stadsregister. De talrijke aanwezigen en de getuigen werd doopsuiker aangeboden.

Tien dagen later, op 31 mei 1981, deed de reus zijn eerste ommeegang in de derde Arteveldestoet en werd hij in de binnenstad

hartelijk onthaald. Op 17 juli 1982 stapte Jacob van Artevelde, samen met de overige historische stadsreuzen, in de openingsstoet van de Gentse Feesten.

Na de afwerking van de parkeerplaats op de Vrijdagmarkt – in 1982 – kwam het standbeeld van Jacob van Artevelde terug, maar verdween de reus. Opzoekingswerk bracht aan het licht dat hij uiteindelijk door de stads-werklieden in de donkerte van de kelders van het Internationaal Congrescentrum was ondergebracht. Zwaard en schild zijn verdwenen, de kostumering is in niet meer zo'n denderende toestand, kortom, er moet dringend aan gewerkt worden.

In de zomer van 1996 zal de reus Jacob van Artevelde in de bergruimte van het Museum voor Volkskunde ondergebracht worden, deels uit veiligheidsoverwegingen, deels om hem nadien te kunnen herstellen.

Eens die verwachting vervuld, wordt zijn nieuwe intrede in de binnenstad begroet en verwelkomd met de woorden uit het Arteveldelied: "Wie herbracht hier de rust met een teken van zijn hand? 't Was de Held, 't Was de Held" - de reus Artevelde! ⁽²⁸⁾

14. Begijnhoffeesten

Een apart figuur in de reuzenfamilie bekleedt de reuzin **Cordule**, grootjuffer van 't Groot Begijnhof, eigendom van de vzw SINT-ELISABETHBEGIJNHOF. Ze vertolkt het symbool van het Oud-begijnhof St.-Elisabeth,

Begijnhofdries, gesticht in de 13de eeuw. Omstreeks 1870 kwamen er moeilijkheden met de gemeenschap van de begijntjes en het stadsbestuur en de commissie der godshuizen. Zo begon de aftakeling van het begijnhof. In 1874 verhuisden de begijntjes naar het nieuw begijnhof te Sint-Amandsberg. Het dienstencentrum "Ten Hove" heeft het Oud-Begijnhof herschapen in een oord van rust, vrede en ontspanning voor de 60-plussers.

In 1981 werden de vijfde Begijnhoffeesten geopend met de inhuldiging van de reuzin, grootjuffer, een ontwerp van de kunstenaar Michel Bracke (° Gent, 1933). Tijdens de officiële plechtigheid vertolkte begijntje Cordule de rol van de begijnhofbewoners. Ze uitte haar grote zorg tegenover het stadsbestuur in verband met het milieu en de bewoners van het begijnhof. Ondertussen is er reeds heel wat verandering en restauratie gebeurd. Nog altijd grijpen jaarlijks de begijnhoffeesten plaats. Reuzin Cordule maakte nog de buurtfeesten mee in 1992. Wellicht komt de reuzin nog te voorschijn op de buurtfeesten, maar dit zal afhangen van het thema der feestelijkheden.

15. Voormuide

Tijdens de feestelijkheden van de Veertiendaagse – op 15 mei 1981 – in de buurt van VOORMUIDE – MUIDEPOORT deed reus **kapitein Pietspijn** zijn intrede. In de burgerlijke stand is hij bekend als Romain Wyngaert (°Antwerpen 1897 +Gent 1965, echtgenoot van Louise Crapoen). De kapitein genoot veel aanzien omwille van de vruchtbare carrière die hij had opgebouwd. Hij was een self-made man. De gegevens hier over werden ons bezorgd door de heer Albert Brysse die veel afweet van de volkstypen in het schipperskwartier.

Kapitein Pietspijn begon op twaalfjarige leeftijd zijn loopbaan als schippersknechtje. Van voor de eerste oorlog 1914-1918 tot circa 1929 bleef hij werken op de sleepboten. Nadien zocht hij zich verder te bekwamen als schipper op de motorboten. In 1953 keerde

hij terug als bekwaam vakman op de sleepboten. Kapitein Pietspijn was bekend voor het schilderen van vaartuigen in eikenhout en pitchpine. Hieraan dankt de reus zijn naam Pietspijn. In 1965 nam de kapitein afscheid van zijn geliefkoosd beroep en kort nadien van een rijkgevoeld leven.

Het hoofd van de reus werd gebeeldhouwd door Erik Verbeke. Zoals gebruikelijk was, werd reus Pietspijn ingeschreven in het bevolkingsregister met de handtekening van de schepen van de burgerlijke Stand. Mevrouw schepen Mortier vervulde met veel humor deze formaliteit. De bezigheden van de reus in de loop van het jaar waren hoofdzakelijk beperkt tot zijn aanwezigheid op de braderij van de buurt. Tussendoor was hij nu en dan vertegenwoordigd op feestelijkheden in andere dekenijen.

Reus Pietspijn verkeert nog altijd in goede gezondheid qua karkas, figuur en kledij, dankzij de goede zorgen van de gebuurtedekening en zijn bergplaats. Samen met de buurt hopen we dat Pietspijn nog vele jaren zou mogen verblijven in de dekenij.

16. Dekenij Meulestede

We belanden nogmaals in de dekenij Meulestede, in de GEBUURTEN LOURDESCHOEK, KAPITEINSTRAAT en de KUIP VAN MEULESTEDE. In het mededeliingsblad "Onze Dekenijen" van het Koninklijk Verbond van Buurtdekenijen te Stad Gent (29) lezen we de lofwaardige woorden waarmede de dekenij betiteld werd tijdens de inhuldiging van een eerste nieuwe reus. "Rijk in het verleden, sterk in het heden. Té klein om groot te zijn, té groot om klein te zijn." Deze karakteristiek geldt voor haar vertegenwoordiging in de geschiedenis van de Gentse reuzen.

In 1986 zochten de bestuursleden en bewoners van de dekenij een middel of de manier, om de wijk gezelliger te maken. Kortom men wou iets "reuzegezellig" tijdens de aanstaande kermisdagen. De daad, letterlijk en figuurlijk, bij het woord gevoegd kwam een echte

reus in de buurt. Op zaterdag 6 september 1986 te 15 uur werd reus **Lourder** gedoopt op het Rederspleintje nabij de parochiale kerk St.-Antonius-Abt. Zijn naam is ontleend aan de plaatsnaam van de wijk: Lourdeshoek. Peter en meter waren Fl. Ketels en Mevr. Symons-Van Driessche, beiden respectievelijk deken en dekenin van Meulestede. De afgevaardigde van de burgerlijke stand der parochie zorgde voor de inschrijving van Lourder in het reuzenregister. Het doopsuiker werd kwistig uitgedeeld, gevolgd door een receptie in de feesttent op de hoek Meeuwen Albatrosstraat. Hier hadden de inwoners de gelegenheid reus Lourder te feliciteren. Hij was gekleed in zwarte werkkledij, zo kon iedereen zijn afkomst van havenarbeider herkennen. In gesproken taal luidde zijn naam: Loeder. Onder de volkstypen van Meulestede waren de loeders onder de havenarbeiders goed vertegenwoordigd. Lourder was daar nu het type van.

Het dekenijbestuur had de wens uitgesproken dat Louder vlug een gade zou kiezen voor het stichten van een reuzengezin. De reus heeft niet lang op zicht laten wachten. Enkele weken voor de jaarlijkse kermis van 1987 verspreidde de Koninklijke Dekenij Meulestede de aankondiging van het huwelijk van reus Lourder. De tekst luidde: "Uitnodiging. **Ida Mande** en Lourder zijn dolblij U kennis te geven van hun huwelijk op zaterdag 5 september 1987 om 15 uur aan de parochiale kerk St.-Antonius – Abt. te Meulestede. Dit melden U met vreugde de fiere ouders, de wijk Kapiteinstraat en de wijk Lourdeshoek." We zien dat Lourder zijn gade gevonden had onder de volkstypen in de Kapiteinstraat.

Op de huwelijksdag ging reus Lourder te voet zijn reuzin Ida Mande afhalen aan de brug waar ze bijgebracht was op wielen. Samen trokken ze naar het plein voor de parochiekerk. Schepen Mevrouw Paula Mortier verbond reus en reuzin in de echt. Schepen G. Bracke bood hen de handelsbeurs op de Kouter als ambtswoning voor het jonge paar.

Als getuigen van het huwelijk was het reuzengezin van Bernard en Margriet uit de St.-Bernadettestraat aanwezig. Na de gebruikelijke formaliteiten van het huwelijk werden Lourder en Ida Mande met rijstkorrels bestrooid: de hoop op een gezin. Een derde wens van de leden der gebuurtedekenij.

En ook dié wens ging in vervulling. Tijdens de kermisdagen van september 1988 werd een jongetje verwelkomd, genoemd **Gustje Bombardon**. Oorspronkelijk herinnerde de naam aan August Soelaert, muzikant bombardon, wonend in het beluik in de Meulestedesteenweg, vroeger Meulestedestraat, thans gesloopt. Zoals de ouders Lourder en Ida Mande feestelijk ingeburgerd werden, ook zo genoot Gustje een feestelijk onthaal. Bij de doop waren peter en meter vertegenwoordigd door Mr. Hamelinck en Mevr. Drieghe Agnes.

We vernamen van de heer Jozef Bontinck dat het bewaarde hoofd van de vroegere reus Bleuspoepe – eveneens uit Meulestede – met de blozende bolle wangen nu op de schouders werd geplaatst van de reus Gustje.

Het reuzengezin heeft maar weinig buurtkermissen meegemaakt. Gebrek aan zorgen had omstreeks 1990 het verdwijnen van de drie reuzen tot gevolg. Wel bleven de hoofden en karkassen nog bewaard maar de kledij en sieraden hadden een totale vernieuwing nodig. ⁽³⁰⁾

Mogelijk heeft de dekenij nog een vierde wens: de terugkeer van Lourder, Ida Mande en Gustje Bombardon? Het antwoord en de hoop laten we over aan het dekenijbestuur.

Gebuurtedekenijen en maatschappijen zijn vrij algemeen de initiatiefnemers voor het maken van reuzen. In 1987 constateren we een uitzondering op deze regel. Twee privépersonen, Bernard Terrie en Charles Janssens, die jaarlijks hun medewerking verleenden aan de Gentse feesten, namen het initiatief de Gentse reuzenfamilie aan te vullen met een spectaculaire reuzin. Bernard Terrie is een ervaren ambachtsman die vertrouwd is

met de kunst van het afdrucken en het maken van porseleinen poppen. Zijn zaak is bekend als "Het Gents Poppentheater" te Melle. Charles Janssens, Gentenaar, is regisseur aan de Vlaamse Opera, beroepshalve vertrouwd met actie en kledij in de toneelwereld.

Beide kunstenaars hebben zich laten inspireren door het wereldberoemde schilderij van Pieter Bruegel (ca. 1525-1569) "**Dulle Griet**" daterend van 1564 (Museum van den Bergh, Antwerpen). In een hallucinatorisch visioen maken we kennis met een utopistisch tafereel van kwaadaardige mensen, halfslachtige dieren, demonen, oorlog, brand, diefstal en vernietiging. Kwaadaardige Dulle Griet domineert het middenpaneel waar het visioen zich afspeelt. Symbolisch is het schilderij de historische spiegel van de beroerde periode tijdens de reformatie, met de gevolgen van dien. De Dulle Griet van Bruegel zou het model worden voor de kwaadaardige reuzin waarvan de naam bij de Gentse bevolking niet onbekend is in haar geschiedenis, toerisme en pittige beeldspraak.

De idee om de Gentse reuzenfamilie te verrijken met Dulle Griet kwam in 1987 tot stand. Bernard Terrie en Charles Janssens beoogden tijdens de aanstaande Gentse feesten in een stand van het poppenatelier te laten zien hoe een reuzin gemaakt werd. Vooraf werd in het poppenatelier van Bernard Terrie te Melle het hoofd van de reuzin geboetseerd. Gentse feesten 1987: vanaf 20 juli was het poppenatelier gevestigd op de Korenlei. Daar kon iedereen de opbouw en realisatie van de reuzin Dulle Griet ter plaatse zien en meemaken. Een echt verrassing: kunst, ambacht en volkscultuur werden in de stand van het Gentse Poppenatelier tot eenheid gebracht in de historische figuur Dulle Griet. De laatste dag van de Gentse Feesten, 27 juli, stond de reuzin kant en klaar voor de inhuldiging. De reuzin is een hoge slanke figuur van 4 m, geboetseerd, gekleed en getooid met alle accessoires zoals Pieter Bruegel haar heeft geschilderd. Het zonderling uitzicht van de

uitstralende ogen werd bekomen door de implanting van glas van een uurwerk voor de iris. Zo bekwam met het expressief effect zoals op het schilderij wordt afgebeeld.

De inhuldiging van de reuzin greep plaats op de Korenlei, opgeluisterd door gezellige fanfaremuziek. Schepen Bracke vervulde de officiële formaliteiten voor de inschrijving van Dulle Griet in het register van de burgerlijke stand. In zijn toespraak feliciteerde hij Bernard Terrie en Charles Janssens voor de mooie aanwinst van de nieuwe reuzin, de nadruk leggend op de kunstvolle prestatie.

De schepen beloofde, binnen afzienbare tijd, er voor te zorgen dat al de Gentse reuzen een vaste en veilige woonplaats zou worden toegewezen.

In afwachting dat de officiële belofte in vervulling zou gaan werd de reuzin uit haar bamboekarkas bevrijd en overgebracht naar het Gents Poppentheater te Melle bij Bernard Terrie.

In haar huisvesting te Melle genoot Dulle Griet een eenzaam eentonig leventje, helemaal afwijkend van de betekenis van haar naam. Op uitnodiging van de historische reuzen Willem, Beatrijs en Isabella werd Dulle Griet in juni 1989 uitgenodigd naar de kermis te Heusden om mee te stappen in de reuzenomwegang die daar nog plaats grijpt. Na deze verplaatsing werd Dulle Griet roemloos weggeborgen in het Poppenatelier, het begin van de aftakeling.

Het zonderling verhaal van de reuzin Dulle Griet eindigt zoals Pieter Bruegel haar geschilderd heeft in het visioen van de vernieling. In beeld is ze na vierhonderd jaar bestaan nog de kwaadaardige vrouw gebleven. Na een tienjarig bestaan als reuzin is de werkelijkheid helemaal anders, ze wordt zelf het slachtoffer van aftakeling en vernieling.

We danken Bernard Terrie voor de informatie die hij ons bezorgde over zijn reuzenpop Dulle Griet. Met hem eindigen we ons verhaal met de hoopvolle vraag: "Wie weet wanneer komt ze nog eens te voorschijn?"

17. Dekenij Bevrijdingslaan en E. Seghersplein

We hebben er reeds meermaals de aandacht op gevestigd dat de dekenijen een belangrijke rol gespeeld hebben in het tot stand komen van reuzen en hun familiale deelname aan feestelijkheden. De DEKENIJ BEVRIJ- DINGSLAAN en E. SEGHERSPLEIN is daar een recent voorbeeld van.

Tijdens de 12de grote braderij deed reus **Juulke** zijn intrede in de dekenij. Een uittreksel van zijn doop door de pastoor-deken van Sint-Jan-Baptist vermeldt: "JUUL, werd gezegend in zijn parochiekerk van St.-Jan-Baptist te Gent op datum van 23 juni 1988 in de avondmis van 19 uur ter gelegenheid van de braderijfeesten in de Bevrijdingslaan. Vaders en Moeders: de mensen van de Bevrijdingslaan. Meter: Mevr. Huguette Somerling-Vermeulen, Peter:de Heer N.

Reuzen Juul en Catari bij hun huwelijk op 29 juni 1991 tijdens de 15de Grote Braderij van de Dekenij Bevrijdingslaan

Bouquet, schepen. Stempel: Sigillum Ecclesiae: Rob. Vandenbossche, pastoor van St.-Jan-Baptist, deken van Gent West." Het doopsuiker werd niet vergeten en rijkelijk uitgedeeld. Na de plechtigheid maakte Juulke kennis met zijn vaders en moeders in de mooi versierde buurten.

Reus Juulke is een modern stadsmens, lachend gezicht, mooie hoed, geruite jas en pantalon. Zijn figuur is 4.50m hoog, hoofd van papier, metalen karkas; een gewichtig man van circa 100 kg zich verplaatsend op wielotjes. Juulke is de personificatie van de heer Willy Somers, een bekend en geliefd deken van de Bevrijdingslaan en E. Seghersplein. Hij verleent zijn medewerking aan het "Informatieblad" van de dekenij waarin hij de rubriek verzorgt, geschreven in 't Gents dialect "Om nie te vergete", ondertekend: Juulke.

Tijdens de grote braderij van 22-24 juni 1990 werd de grootte van de lange reus nogmaals in herinnering gebracht in de zoekwedstrijd. De vraag luidde:"De lengte van onze reus Juulke (van de voet tot hoed)".

Geef me je hond
als ik mijs weg niet vind,
als ik een kind ben
dat verdoold is in de tijd
en als de lange reis pas echt begint,
wees dan een engel
die me leidt
langs de stenen
en de huizen
naar een huis
om te schoonen
waar we lachen om het huilen
van de wind om in te spelen
en te eten
en alles te vergeten
en te weten
dat jij het bent

Gehuwd op het Bisschop Seghersplein - Gent

Juul + Katrien

29 Juni 1991

de pastoor-deken

29-6-1991

Sint-Jan-Baptistkerk

Huwelijksattest van de reuzen Juul en Katrien op 29 juni 1991 (Dekenij Bevrijdingslaan)

Juulke was naar de dekenij niet gekomen om alleen te blijven. Het 15de Grote Braderijjaar 1991 was er inderdaad een “Om nie te verge-te”. Op donderdag 27 kwam een reuzin in de buurt wonen; de doopplechtigheid greep onmiddellijk plaats in de Sint-Jan-Baptistkerk waar ze de naam **Catarina** kreeg. Het reuzenfiguur is ontleend aan een bekend volkstype, Marguerite Bontinck uit de Nekkersputstraat. Als tiener van de jaren 1930 wou Marguerite operazangers worden, maar in die carrière slaagde ze niet. In de Brugsepoort was ze bekend als zangeres voor liefdadigheidsfeesten. Haar talent liet ze ook horen in de cafés als verkoopster van boterhammen met kaas, lever en worst. De caféklanten kregen als toemaatje van Marguerite haar mooie stem te horen. Haar lijfspreuk noemde ze “Catari”, een Napolitaans lied dat rond de eeuwwisseling zeer bekend en verspreid was. Het lied was ook te Gent succesvol als schlager ingeburgerd. Op die manier kreeg Marguerite de bijnaam Catari en erfde ook de reuzin de naam Catari. De echte Marguerite was op de doopplechtigheid niet aanwezig. Ze genoot de leeftijd van 82 jaar jong, verblijvend bij haar dochter in Canada. Als reuzin ziet ze er jong uit. Juulke hoefde niet lang na te denken om haar in huis op te nemen als echtgenote. Twee dagen na haar aanwezigheid in de buurt greep de huwelijksplechtigheid plaats omringd door een twintigtal reuzen.

De feestviering begon op 29 juni 1991, te 15 uur, met een reuzenoptocht. De Gentse familie was vertegenwoordigd door Pierke, Dille, Charelke, Tjaak en Ivo, Berten de Bloemist, Kroakamandelwijveke. Te 15.30 uur greep de huwelijksplechtigheid plaats op het E. Seghersplein. De ambtenaar van de burgerlijke stand, schepen Noël Bouquet, verklaarde in de echt verenigd te hebben: “Juulke van de Bevrijdingslaan/ geboren te Gent, 23 juni 1988 / petekind van de heer schepen Noël Bouquet / en mevrouw Huguette Somerlinck / Catari van de Bevrijdingslaan / geboren te Gent, 27 juni 1991/ petekind van de heer

Martin Temmerman en mevrouw Carine Willems./ Gent 29 juni 1991./ N. Bouquet/ Stadbestuur van Gent”.

Na het burgerlijk huwelijk volgde de inzegening door de pastoor-deken E.H. Vandenbossche. De huwelijksakte vermeldt: “Juul en Katarien, 29 juni 1991” met de handtekeningen van de getuigen, de ambtenaar van de burgerlijke stand, de pastoor-deken. De akte is opgeluisterd door een mooi gedichtje waarvan we de inleiding citeren. “*Geef mij je hand/ als ik mijn weg niet vind. / Als ik een kind ben / dat verdwaald is in de tijd/ en als de lange reis pas echt begint, / wees dan een engel die me leidt./ ..*

Feitelijk had de reuzin op 29 juni drie namen: Catarina, Catari en Katrien. We maken ons daarover geen zorgen. In de volksmond noemen we de reuzen: Juulke en Catari en zo blijven ze heten in de toekomst. Moge het gezin nog vele jaren stand houden voor het opluisteren van feestelijkheden binnen en buiten de dekenij.

De gegevens over de reuzen hebben we hoofdzakelijk te danken aan Mr. en Mevr. W. Somerlynck - H. Vermeulen. Ze werden geschonken aan het Oostvlaams Reuzenarchief. Hartelijk dank.

18. De Gentse Feesten 1988

De Gentse Feesten 1988 werden verrijkt met twee reuzen: Pierke en O. Dille.

Reus Pierke kwam tot stand in het atelier van het Reizend Poppentheater Magie onder de leiding van Jean-Pierre Maeren, met de medewerking van de naaister Liliane De Meyer en de kunstenaar Michel Bracke. Jean-Pierre Maere is een bekend figuur in het poppentheater binnen en buiten Gent. Hij ontving de zilveren medaille van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur voor zijn verdiensten als scenograaf en poppenspeler. Het Gentse Pierke is de jonge held die alle poppenspelen laat eindigen met de zegepraal van de waarheid en de rechtvaardigheid. Reus Pierke werd tijdens de Gentse feesten ingehuldigd op vrijdag 15 juli met de gebruikelij-

ke inschrijving in het bevolkingsregister, gepaard gaande met de doopplechtigheid: Lily Castel was meter, Paul Vlaeminck, stadsbestuur Gentse feesten, was peter. 's Anderendaags deed Pierke zijn eerste omme-gang in de 15de Openingsstoet van de Gentse Feesten, een traditie die hij tot op heden in ere heeft gehouden.

Ondertussen was reus Pierke meermaals aanwezig op diverse braderijen en buurtkermissen in't gezelschap van een verwante uit de grote Gentse reuzenfamilie.

Reus Pierke, het symbool van het Poppentheater Magie, voelt zich nog jong om een rol te spelen in het actieve volksleven. Het poppentheater Magie heeft in de loop der jongste jaren veel blijdschap gebracht in alle standen en leeftijden in onze gemeenschap. We mogen J.P. Maeren hiervoor dankbaar zijn en waarderen. Moge het Poppentheater Magie nog vele jaren met reus Pierke en't kleine Pierke die blijde boodschap brengen in de Gentse gemeenschap, de plaats waar het echte Pierke thuis hoort.

De tweede reus die tijdens de feesten van 1988 tot stand kwam noemt Odille de Follies, in de volksmond bekend als O. Dille. Het is een travestiereuzin die de acteur Dille uitbeeldt. Tijdens de Gentse Feesten trad Dille op in het travestiegezelschap Paris Follies in de Reinaertstraat te Gent.

De naam van de mecenas die de reuzin schonk aan de levende Dille is ons niet bekend. Op die manier werd de echte Dille eigenaar van zijn eigen reuzenfiguur **O. Dille**, travestiespektakelgezelschap van René De Schepper, St.-Martens-Latem.

De eerste kennismaking van O. Dille met de leden van de Gentse reuzenfamilie en met de Gentenaars geschiedde tijdens de Openingsstoet van de Gentse feesten, 16 juli 1988. De officiële plechtigheid van zijn doopsel greep plaats tijdens de Spektakelbeurs op 26 juli, het slot van de Gentse Feesten. De ambtenaar van de burgerlijke stand, schepen Georges Bracke, zorgde voor de inschrijving van O. Dille in de burgerlijke stand, met als getui-

gen: meter Mevr. G.Bracke en peter Paul Vlaeminck, Stadsbestuur Dienst Gentse Feesten.

De jaarlijkse bezigheden van reuzin O. Dille waren: deelname buurtbraderij zoals deze van de dekenij Bevrijdingslaan; aanwezigheid op buurtkermissen en op de Gentse Feesten. De aanwezigheid van O. Dille genoot overal sympathie en bewondering voor de mooie reuzin.

Dilles travestiegezelschap Paris Follies vzw werd in 1995 ontbonden. Sindsdien is de travestiet O. Dille nog altijd met succes op het podium blijven acteren voor een talrijk publiek. Reuzin O. Dille bleef ook nog altijd haar rol spelen in feeststoeten en op kermissen. Qua symbolisch figuur is reuzin O. Dille ongetwijfeld een unicum in de Vlaamse reuzenfamilie.

19. September 1988

Het bestuur van de Koninklijk Dekenij Normaalschoolstraat en Zwijnaardsesteenweg vierde zijn gouden jubileum tijdens de bevrijdingsfeesten van september 1988. De feestelijkheden gingen gepaard met de erkenning "Koninklijke Dekenij" en de inhuldigen van een nieuw vaandel, een nieuwe dekenij en een nieuwe reus.

De reuzen **Tjaak** en **Ivo**, gewezen vioolkrabbers, zijn nu schoolkinderen geworden. Ter gelegenheid van het jubileum had men deze eerste reuzen gerenoveerd met een nieuw geboetseerd aangezicht, geïnspireerd op de komische filmfiguren Laurel en Hardy. Ze zijn gekleed als schoolkinderen. De nieuwe reus werd gedoopt op 1 september 1988 met de naam **Kleine Charles**. De plechtigheid werd bijgewoond door de echte figuur Charles Hussein, 92 jaar, gewezen drukker, ex-bestuurslid van de dekenij gedurende de jaren 1955-1981.

De ontwerper van de reus is René Coune. Voor het gieten van de vormen deed R. Coune een beroep op Lieve Combel. Michel Everaert zorgde voor het vlechtwerk, Godelieve De Groote voor de kledij. De echte

Charles Hussein heeft als model gediend voor zijn evenbeeld: hij draagt een petje, donkerblauwe pantalon, effen grijze jas, donkerrode das op wit hemd.

Tjaak, Ivo en Kleine Charles bevinden zich nog altijd in goede gezondheid. Jaarlijks nemen ze deel aan de lokale bevrijdingsfeesten, buurtkermis en de Gentse feesten. De buurttedekenij verdient een pluimpje voor haar goede zorgen en behoud van het reuzengezin.

In de loop van onze studie hebben we in de mate van het mogelijke namen genoemd van de ontwerpers en / of personen die hun medewerking verleenden aan het maken van de karkas, hoofden, kledij, versiering, etc. De drie reuzen die we in voornoemde bijdrage hebben behandeld, Tjaak, Ivo en Kleine Charles, zijn herkomstig uit het atelier van de v.z.w. Dutsenclub. Van deze bijdrage maken gebruik om de aandacht te vestigen op de activiteiten en verdiensten van v.z.w. Dutsenclub te Ledeberg op het gebied van de reuzenbouw. De informatie werd ons bezorgd door de heer Robert Maes, voorzitter van de Dutsenclub die vele jaren samengewerkt heeft met René Coune.

Een inventaris van de reuzen die de jongste jaren ontworpen, gemaakt en/ of gerestaureerd werden door de Club illustreert de verdiensten van deze vereniging.

1987: Dutske, Ledeberg. 1988: restauraties hoofden in polyester van Tjaak en Ivo, Gent. 1988: Kleine Charles, Gent. 1990: Abel, Boterlekkers, Ledeberg. 1992: Restauratie Romain De Coninck, Ledeberg. 1992: Kiekeboe, Restaurant Zulte.

De hoofdfiguur van de reuzeontwerpers en -bouwers was René Coune, (° Gent 1942 +Ledeberg 1995.) Zijn beroep was schilder-behanger bij het OCMW. Zijn hobby schilderen en beeldhouwen. Zijn echte grote liefde was het ontwerpen van wagens voor carnaval Ledeberg, Lichtstoet Ledeberg, Gentse feesten. Boetseren en schilderen waren het leven van René Coune. Zelfs tijdens zijn ziekte

heeft hij nog harder gewerkt en gevochten, zo verklaarde René aan zijn goede vriend Robert Maes.

20. De belleman

Gent was vanaf 1977 de enige stad in Vlaanderen die een officiële stadsomroeper had. Zijn debuut begon in 1972 tijdens de eerste Drongense kunst-en ambachtsmarkt. Men was op zoek naar de figuur van de vroegere champetter. Zijn taak was het verkondigen van de feestelijkheden, boodschappen overmaken, handhaven van de orde. De acteur Julien Pauwels (° Gent 1929) was bereid het champettermodel te vertolken.

Toen Drongen in 1977 gefusioneerd werd bij Gent, deed het Gentse stadsbestuur een beroep op Julien Pauwels om de Gentse bel-

Belleman Julien Pauwels stapte trots naast zijn reus tijdens de openingsstoet van de Gentse feesten (foto Marcel Daem)

leman te willen worden. Hij was daartoe onmiddellijk bereid, het toneelspelen zit hem in het bloed. Sindsdien behoort zijn figuur in het stadsbeeld voor het aankondigen van feestelijkheden. In 1987 nam Julien deel aan het eerste wereldkampioenschap van de bellemannen, officieel genoemd "town criers". De wedstrijd greep plaats in Engeland, op het eiland Wight. Julien behaalde er een eervolle plaats met de proclamatie van de "sympathiekste belleman". Het gevolg was dat twee jaar nadien, van 5 tot 12 juni 1989, het tweede kampioenschap gehouden werd in Gent. De ORDE VAN DE BELLEMAN, gesticht te Gent in 1988, onder het voorzitterschap van Jean-Pierre Vanderdonck, was van oordeel dat het internationaal bellemannenkampioenschap te Gent de ideale gelegenheid was om de Gentse reuzenfamilie te vermeerderen met een reus **Belleman Julien**, de figuur van de officiële stadsomroeper Julien Pauwels.

Het ontwerp van de reus werd toevertrouwd aan Jean-Pierre Maeren van het Poppentheater Magie, met de medewerking van de kunstenaar Michel Bracke en Liliane De Meyer voor de kleding. Dezelfde handen die reus Pierken hebben tot stand gebracht.

Het kampioenschap startte op 5 juni 1989 en duurde tot 12 juni. Julien Pauwels was de gastheer, hij mocht aan het kampioenschap niet deelnemen. Wel had hij voldoende gelegenheid om zijn omroeperstalent te laten horen in de onderrichtingen als ceremoniemeester van deze grote internationale plechtigheid. 94 bellemannen en 4 bellevrouwen waren aanwezig. Eén belleman uit Braine-l'Alleud en één uit Kortrijk verdedigden de Belgische titel. De andere kandidaten kwamen uit Australië, Bermuda-Eilanden, Canada, Duitsland, Nederland, de Verenigde Staten en 63 deelnemers uit Engeland.

De zondagvoormiddag van het kampioenschap, 11 juni, greep de optocht plaats waarin de bellemannen en -vrouwen opstapten in het stadscentrum met aan het hoofd de reus Belleman Julien. Bij zijn aankomst aan het stadhuis greep de plechtigheid plaats van de

doop; meter en peter waren Mevr. Balthazar, echtgenote van de gouverneur van Oost-Vlaanderen en Rudy van Quaquebeke, schepenen van cultuur.

Reus Belleman Julien heeft het heel wat gemakkelijker dan de dienst van de stadsomroeper Julien. Vanaf 1989 maakte hij ieder jaar de ommeegang mee van de openingsstoet van de Gentse feesten.

De Orde van de Belleman heeft niet enkel als doel zorg te dragen voor het onderhoud en bewaring van de reus. Haar hoofddoel is de herwaardering van de belleman in de gemeenschap en de bescherming van de roepstenen in de dorpen.

Na de feeststoet van 19 juli 1997 en de officiële opdrachten tijdens de Gentse feesten nam Julien Pauwels afscheid van zijn rijk gevulde bellemancarrière 1976-1997. Zijn taak is nu toevertrouwd aan Willy Van De Putte en Jean-Pierre Van De Perre. We zijn er van overtuigd dat de reus Belleman het even goed zal stellen onder hun toezicht en begeleiding om zijn reuzenopdracht succesvol te vervullen tot het genoegen van de bevolking en de goede naam van de Gentse reuzenfamilie.

21. De kroakamandel

Op de Groentenmarkt, aan het Groot Vleeshuis, bevindt zich de pillorijn (galg op driepikkel), de plaats waar vroeger misdadigers werden tentoongesteld. Een stukje smeedwerk is nog zichtbaar achter het typische estaminet "het Galgehuisje". In 1986 ontstonden hier de Galgenfeesten. Tijdens de vierde feestelijkheid, op 14 mei 1989, werd hier de folkloregroep De Kroakamandel gesticht, een vereniging die startte met 19 leden onder het voorzitterschap van Jean Van De Perre uit Wondelgem, met als erevoorzitter: dame Antoinette Vandeputte. Het doel van de folkloregroep was deelname aan feestelijkheden en tevens de herinnering aan de vroegere Gentse kroakamandelwijveke levendig te houden in de Gentse gemeenschap. De naam van de groep is ontleend aan een

bekend figuur die thuishoorde in de galerij van de Gentse volkstypen. Het kroakamandelwijveke ging rond met gebakken amandels overal waar er veel volk was. Ze droeg altijd een zwart kleed, witte voorschoot en een korf kroakamandels aan de arm die ze bestelde in een papieren puntzakje, een versnappering voor de vroegere volksklasse.

De eerste verkoopster van kroakamandels zou Marie Ysebaert (° Sint-Kruis-Winkel 1880) geweest zijn, ze droeg de naam Mietje Kroakamandel. Haar dochters Clarisse Devaere en Josephine Baeyens hebben het beroep verder uitgeoefend. Laatsgenoemde was bekend als Fientje 't Amandelwijveke. Na de twee generaties werd het secreet en de verkoop van kroakamandels overgemaakt aan dame Antoine Vandeputte. In 1979 heeft ze een toelating aangevraagd voor het uitoefenen van een ambulante activiteit en in 1980 heeft ze die bekomen: ambulante kroakamandelverkoop. Vanaf die datum was dame Antoinette, als kroakamandelwijveke present in het Museum voor Volkskunde tijdens de Gentse feesten. Vele Gentenaars willen die lekkernij, uit de tijd van toen, thans nog eens proeven.

Kort na de stichting van de Folkloregroep 'De Kroakamandel' in 1989 werd het initiatief genomen een reuzin tot stand te brengen die de stempel zou drukken op de faam van de vereniging, nl. het behoud van het Gentse kroakamandelwijveke. Het model voor de reuzin moest niet ver gezocht worden; dame Antoinette Vandeputte was ere-voorzitster van de groep. Ook de naam was vlug gevonden: reuzin **Antoinette Kroakamandelwijveke**.

Het maken van de reuzin werd toevertrouwd aan Fabien Audooren uit Lovendegem, muzikant bij de Vieze Gasten (theater bij St.-Jacobs), begaafd met een talent voor beeldhouwen. De reuzin lijkt helemaal op de levende figuur van 't kroakamandelwijveke. Ze draagt een lang zwart kleed met daarboven een witte voorschoot mooi afgewerkt met kantwerk. De draagmand is helemaal gelijk-

Reuzin Antoinette Kroakamandelwijveke en model Antoinette Vande Putte op stap tijdens de openingsstoet van de Gentse feesten op 14 juli 1990. Let op de Kroakamandelwijveke-pop vastgehouden door model Antoinette

kend op het model van de authentieke mand waarmee het beroep werd uitgeoefend. De reuzin wordt op wiertjes vooruitgetrokken voor de ommegang.

De inhuldiging van de reuzin gebeurde tijdens de stoet van de Gentse feesten op 14 juli 1990. De doopplechtigheid greep plaats op het stadhuis. De reuzin kreeg de naam Antoinette Kroakamandel voor de inschrijving in het register van de burgerlijke stand. Gouverneur Herman Balthazar was peter; Mevr. Gilbert Temmerman, echtgenote van de burgemeester was meter.

Vanaf den beginne van het intrede in Gent had de reuzin drukke bezigheden. In septem-

ber 1990 was ze aanwezig op het verjaardagsfeest van koning Boudewijn (°7 sept. 1930) op de Heizel te Brussel. In 1990 en 1992 was de reuzin te gast op de buurtfeesten van het Hospice, idem in de St.-Bernadettestraat bij het kroostrijke gezin van Bernard en Margriet, idem braderij Bevrijdingslaan bij de reuzen Juul en Catari; idem op de reuzenstoet te Deurne (Antwerpen). Jaarlijks nam Antoinette Kroakamandel deel aan de openingsstoet van de Gentse feesten. Een zeer rijk gevulde agenda bewijst het succes van haar figuur.

Reuzin Antoinette bevindt zich nog in goede gezondheid. De Folklore groep de Kroakamandel is gevestigd in de herberg Erika (Ottergemse steenweg 251 Gent). Voor wat de zorgen van de huisvesting en begeleiders en/of dragers betreft blijft de reuzin, zoals de grote meerderheid van de Gentse reuzenfamilie, een probleem. Met de groep koesteren we de hoop dat de reuzin dit probleem nog jaren moge overleven voor het behoud en bescherming van de Gentse folklore. We danken de Folklore groep, haar ere-voorzitster dame Antoinette, en haar voorzitter voor de informatie die ons werd verstrekt, een verrijking van het Reuzenarchief van de Bond.

22. De bouwvakker

Het Stedelijk Instituut voor het Bouwbedrijf (S.I.B Martelaarslaan 13 Gent) vierde in 1992 zijn twintigjarig bestaan. De leraar publiciteitsschilderen, H. De Troyer, nam het initiatief een reus te maken die het symbool uitbeeldt van S.I.B. nl. een student metselaar.

Hoe de reus zou worden genoemd lag voor de hand: de benaming van de school, afkorting S.I.B. Een leerling van deze specifieke bouwschool is een Sibke. Conclusie: de reus kreeg de naam Sibke de Bouwvakker. Het geraamte van aluminium, het hoofd en de handen werden gemaakt door leerlingen houtbewerking en reclameschilderen, respectievelijk onder leiding van de leraars Herman De Troyer en Jean Martens. Sibke is ongetwijfeld een uitzonderlijk lichtgewicht in de Gentse reuzenfa-

milie: hij weegt amper 20 kg en is 4 m hoog. Hij wordt uitgebeeld als leerling-bouwvakker: gele helm, truweel in de rechterhand, bouwsteen in de linkerhand, grijze overall als werkkledij. Reus **Sibke de Bouwvakker** werd geboren op 22 mei 1992 om 18 h. De mooie kaligrafische geboorteakte vermeldt: "Sibke de Bouwvakker van het mannelijke geslacht, kind van directie en het personeel van het Stedelijk Instituut voor het Bouwbedrijf. Akte opgemaakt op 22 mei 1992, na vaststelling en op aangifte van de ouders in aanwezigheid van Peggy Pelfrene, meter, en Schepen Danny Van De Wynckel, peter, door Noël Bouquet, schepen, ambtenaar van de burgerlijke stand van de stad Gent."

Op de plechtigheid waren verschillende Gentse reuzen aanwezig: Abel (Ledeberg), Julien de Belleman, Ajuinboer (Ledeberg), Dutske (Ledeberg), Dille. Tijdens de open-deurdag van het Instituut, op 28 mei 1992 stond Sibke in het gezelschap opgesteld van de Gentse reuzenfamilieleden. Vanaf 1992 maakte Sibke de jaarlijkse feeststoet mee van de Gentse feesten. Hij is nog altijd gezond en welvarend onder de goede zorgen van het Instituut en zijn Sibkes.

23. Dekenij van het Sint-Pietersstation

Het patrimonium van de Gentse reuzen sluiten we af in oktober 1996. Voor dit jaar komen twee kerksluiters aan bod, een reus en een reuzin, die op zinvolle manier het Gentse volksleven vertegenwoordigen op het terrein van ontspanning en lokale geschiedenis.

We starten met de Koninklijke Dekenij van het Sint-Pietersstation, qua oppervlakte, de grootste dekenij van de stad. In 1996 vierde ze haar 80ste verjaardag. Bestuurslid Etienne Flerick was van oordeel dat dit jubileum kon gepaard gaan met de inhuldiging van een reus. Zijn idee was een stationschef te laten maken die zou kunnen optreden als feestchef van de statie. Het initiatief werd door het dekenijbestuur bijgetreden. De leden van de

gebuurtedekening kregen hiervan kennis in een omzendbrief van 30 mei 1996. De voorzitter van de dekenij, Walter Strobbe, laten we hierover aan het woord in zijn omzendbrief. *“Dit jaar wil de dekenij, ondermeer, duidelijk aanwezig zijn tijdens de Gentse Feeststoet, namelijk met een reus. Aan die reus wordt momenteel gewerkt door een gekende reuzenmaker. Het stelt een treinwachter voor uit het begin van de jaren 1900 (bedoeld wordt een feestchef van de statie, circa 1913, toen het St.-Pietersstation werd gebouwd met het oog op de Wereldtentoonstelling te Gent). We zouden het zeer op prijs stellen, indien uw bedrijf een steentje zou willen bijdragen tot de verdere vormgeving van ons gedufd project. Het vernieuwde Maria-Hendrikaplein dat volgend jaar wordt opengesteld zou door onze reus kunnen worden ingewandeld. De heer Etienne Flerick, onze PR-man (public relationman) is bereid om u uit te leggen hoe uw bedrijf als wederdienst enig publicitair effect uit die reus kan halen”*.

Voor meer informatie over de reus zijn we te rade gegaan bij protocolchef Etienne Flerick. Het dekenijbestuur was van oordeel dat een feestchef van St.-Pietersstatie het beste type zou zijn om de naam van de buurt te weer spiegelen. Wel moet de reus een grote strop dragen om hem te typeren als Gentse reus. Eens akkoord over het reuzentype, werd een beroep gedaan op J.P. Maeren, Poppentheater Magie (Gentbrugge); voor het ontwerp en de afwerking van de reus tegen de aanstaande Gentse feesten. Met de medewerking van de kunstenaar Michel Bracke, Guy Abeloos, Liliane De Meyer voor de kleding en het rietbedrijf Rotta te Zottegem kwam de reus, Feestchef van St.-Pietersstatie tot stand. Hij is een prachtige draagreus met rieten karkas die het monteren, het dragen, het vervoer en het wegbrengen makkelijk maakt. De reus is 2.70 m groot. De figuur is getooid met de typische pet en jas van stationschef. Het hoofd, 80 cm groot, vertoont veel gelijkenis met het aangezicht van de protocolchef Etienne. Het hoofd kan makkelijk draaien, ja-

en neeknikken, zijnde de hoedanigheden van een feestchef.

In afwachting dat de oproep voor de financiële hulp gunstig wordt beantwoord, zijn Etienne Flerick en Marie-Jeanne als hoofdsponsors opgetreden om tijdig te kunnen klaar komen met de reus tegen de Gentse Feesten.

Voor de naam van de reus werd gekozen: **Tjenne de Strop, Feestchef van Sint-Pietersstatie**. De motivering omvat drie elementen. 1° "Tjenne" is de Gentse uitspraak van de vleinaam Etienne Flerick, de protocolchef van de dekenij. 2° "de Strop" wijst op de Gentse herkomst en de aard van het karakter. 3° "van St.-Pietersstatie" betekend dat de reus dezelfde rol zal spelen als de public relationman Etienne van de dekenij. De reus wordt de feestchef van de dekenij én van het station-NMBS binnen en buiten de stad Gent.

Tjenne de Strop deed zijn intrede op 20 juli 1996 in de feeststoet van de Gentse feesten. Zijn naam wordt voor de eerste maal vermeld in de programmabrochure. De deelname aan de stoet was maar een formaliteit om zijn aanwezigheid in de Gentse reuzenfamilie aan te kondigen.

Op donderdag 25 juli werd Tjenne de Strop voor de eerste keer ingeschakeld voor de festiviteiten van de traditionele markt op het Maria-Hendrikaplein. De inhuldiging beperkte zich tot een receptie in het Museum van Hedendaagse Kunst, Hofbouwlaan, Citadelpark waar Tjenne, Feestchef van St.-Pietersstatie, als wacht was opgesteld. Burgemeester Beke, gewezen bestuurslid van de dekenij, sprak met lof over het initiatief en de realisatie van de reus. Na de receptie werd stoetsgewijze overgestapt naar het Flandria Paleis aan het St.-Pietersstation begeleid door een fanfare. De reus bleef drie dagen tentoongesteld in de vestibule van het Flandria Paleis. De public relation-man vond het wat voorbarig om Tjenne de Strop direct te laten dopen en officieel zijn geboorte en naam te boeken in het register van de burgerlijke stand. De officiële plechtigheden grijpen

plaats als de werkzaamheden van het vernieuwde Maria-Hendrikaplein zullen afgevoerd zijn. Ondertussen heeft de reus een paar bezoeken gebracht aan feestelijkheden binnen en buiten de stad.

Op vrijdag 6 september was Tjenne vertegenwoordigd op de inhuldiging te Ledeberg van de reus Koen Crucke. Hij maakte er kennis met de zes Ledebergse reuzen. Op 28 september nam de reus deel aan de Ezelsfeesten op Sint-Amandsberg.

Op de Kapellekensfeesten van oktober te Melle was de komst van Tjenne een grote verrassing in de Burgstraat. De reus werd begeleid door een lied gezongen door Etienne Flerick. Tjenne maakte ook een paar danspases die herinnerden aan het oudreuzenlied "Kere weerom, Reuze, Reuze." De volkse buurt was zo enthousiast dat ze begon mee te dansen met de reus.

Ten slotte vermelden we de vrienden van Tjenne die hun medewerking verleenden aan de "omgang" met de reus in zijn diverse behandelingen: François Spilier, Alain Claeys en Gilbert Cannoot, respectievelijk reuzendrager, -vervoerder en begeleider.

Met de steun van het bestuur en de bewoners van de dekenij is een mooie toekomst weggelegd voor Tjenne De Strop, Feestchef van Sint-Pietersstatie. Moge hun hoopvolle verwachtingen gunstig worden gerealiseerd en gewaardeerd.

De reus werd officieel ingehuldigd in mei 1997.

24. Het Begijntje Matteken

De tweede heksluiters van de groei, bloei en snoei van de Gentse reuzenfamilie in 1996 is een historisch figuur uit het ST.-ELISABETH-BEGIJNHOF waaraan de naam Jonkvrouw Mattestraat is ontleend.

Keren we even terug naar de vijfde buurtfeesten in 1981 waarin de reuzin Begijn Cordule, grootjuffer, werd ingehuldigd. Als gezaghebbend figuur van het oude begijnhof nam ze tijdens de inhuldiging de gelegenheid te baat om haar ongenoegen uit te spreken over het

stadsbestuur in verband met de werken van de renovatie en de restauratie van haar begijnhof. De buurtfeesten van het Elisabethbegijnhof v.z.w. zijn op vrijdag 23 tot 25 augustus 1996 gestart met "Inhuldiging reuzin **Begijntje Matteken.**" Graag geven we een kort antwoord op de vraag: "Wie is begijntje Matteken?"

De legende van het begijntje Matteken in het St.-Elisabethbegijnhof te Gent werd in 1631 opgetekend door abt Joseph Geldoph van Ryckel (1581-1642).

Matteken was een begijntje die met minachting behandeld werd door de grootjuffer. De dinsdag voor Aswoensdag van het jaar 1470 werd ze door de grootjuffer niet uitgenodigd om vastenavond mee te vieren. Totaal ontderd ging ze haar verdriet uitspreken bij het kruisbeeld in de begijnhofkerk, de huidige St.-Elisabethkerk. Tot haar verwondering hoorde Matteken een antwoord op haar klachten uit de mond van Christus aan het kruis. De goddelijke boodschap zei haar: "Ga naar de grootjuffer; zeg dat ik U gezonden heb!" Matteken maakte het hemels bevel over aan de groot-

Begijn 'Matteken' werd op 23 augustus 1996 ingehuldigd in het Sint-Elisabethbegijnhof (Foto Lutgarde Daem).

juffer. Nu mocht ze mee aan tafel zitten. Na de maaltijd verliet Matteken de feestviering en trok ze naar de kerk om Christus te bedanken voor de gunst die ze genoten had. In de kerk komend begonnen de klokken vanzelf te luiden. Opgeschrikt liepen de feestvierende begijntjes naar de kerk. Daar zagen ze het biddend Matteken zittend op haar knieën. 't Begijntje was dood.

Het Mattekenskruis uit het oud begijnhof wordt bewaard in het groothuis van het begijnhof te St.-Amandsberg. Het is een replek van een kruis te Keulen dat duidelijk de stijlkenmerken vertoont van een Keulens atelier circa 1330. De stijlkenmerken van het Mattekenskruis in het begijnhof te St.-Amandsberg zijn neogotisch.⁽³¹⁾ Het project en de realisatie van de reuzin kende verscheidene medewerkers. Aan François Plasschaert, Rabotstraat, werd de zorg toevertrouwd voor het maken van een degelijk karkas. Hiervoor ging hij zijn licht opsteken bij de reus Sibbe van het Hoger Instituut Bouwbedrijf. Matteken is 4.20 m groot. Alfred Pauwels,

keramiekatelier Mariakerke, nam het uitzicht en de afwerking van het hoofd op zich. Mevrouw Lot Lemm uit Vilvoorde is de naaister die zorgde voor de aangepaste historische kledij van het begijntje: de witte kap en het zwarte kled.

Voorafgaand aan de inhuldiging greep een poppenspel plaats: "Matteken is terug". Het scenario werd geschreven door auteur Siro Germon, pseudoniem Jean Paul Vermeersch, Poppentheater Uilenspiegel, Sofie van Akenstraat.⁽³²⁾ De opvoering ging door in de vergaderzaal van het Dr. Decroly Instituut, Begijnhofdries.

Na het poppenspel begon de inhuldiging van de reuzin in het Dr. Decroly Instituut. Voor een 150-tal belangstellenden opende John Strouwen, voorzitter van v.z.w. Elisabeth-Begijnhof, de buurtfeesten. In zijn openingsrede verklaarde de voorzitter dat het in de bedoeling van de vereniging lag telken jare de buurtfeesten een kleurrijk en historisch tintje te geven. Nu was het de beurt aan Begijn Matteken. De voorzitter gaf een toelichting over de legende van het begijntje en sprak een bijzonder dankwoord uit voor de medewerkers die geholpen hebben de buurtfeesten in stand te houden met een welgevuld en betekenisvol programma. Burgemeester Frank Beke kwam persoonlijk zijn gelukwensen betuigen voor de geboorte van de nieuwe reuzin, een mooie aanwinst voor de Gentse reuzenfamilie. In naam van de schepen van de burgerlijke stand, Noël Bouque, nam secretaresse Jane Poels akte van de geboorte en naamgeving van Begijn Matteken. Het officiële document zou later door de schepen persoonlijk worden bezorgd. Meter en peter waren vertegenwoordigd door Mevr. Fr. Plasschaert, Ludwina Dobbels en Leon De Boose. Het doopsuiker was zeer origineel. Een zwart papieren begijnenmantel bekleedde een papieren zakje gevuld met koekjes. Het hoofdje van het begijntje, gemaakt van honingkoek, piepte uit het doopzakje met de naam "Matteken 23-8-1996" en met de exlibris van "Elisabeth-Begijnhof 1996". Voor

deze gelegenheid had Mevr. Winiefred van Killeghem een mattekensjenever gestookt die tijdens het aperitief werd aangeboden. Na de receptie was er nog voldoende gelegenheid om de mattekensjenever te proeven in het Buurthuis Elisabeth-Begijnhof, rechtover de kerk, "Bij Lène" genoemd, ter nagedachtenis van de zangeres Hélène Marechal die in de buurt gewoond heeft.

Drie dagen lang heeft reuzin Begijn Matteken zware dagen meegemaakt die ongetwijfeld niet thuishoorden in de regel van de vroegere begijntjes. En gelijk in de legende wordt verteld, trok reuzin Matteken na de feestelijkheden zich terug in de St.-Elisabethkerk om gans alleen, in alle stilte en vroomheid de bestuursleden en medewerkers te danken voor het verlopen feest ter harer ere. Hoelang de reuzin gehuisvest zal blijven in de kerk kunnen we niet voorspellen.

In afwachting van de officiële uitreiking van het geboorteuittreksel werd door de buurtbewoonster Ann Biebuyck een afgietsel gemaakt van het hoofd van de reuzin. De kap werd belegd met bladgoud. Het figuur werd gemonteerd op een houten sokkeltje.

Op zondag 27 oktober 1996, tijdens het traditionele aperitiefcafé in het buurthuis " Bij Lène", overhandigde Noël Bouquet, schepen van de burgerlijke stand het officieel uittreksel uit het Register van de burgerlijke stand van de reuzen. Het is een waardevol document voor het Oostvlaams reuzenarchief waarvoor we v.z.w. Elisabeth-Begijnhof dankbaar zijn. De akte is versierd met de Belgische driekleur en het Gentse stadswaapen bovenaan. In de randversiering: de wapenschilden van België, Vlaanderen en Gent. De tekst geschreven in mooi Gotisch handschrift luidt als volgt. "*Op 23 augustus 1996 te 19 uur is te Gent geboren: BEGIJNTJE MATTEKEN reuzin, woonachtig in het Elisabeth-Huis, Rabotstraat 11 alhier, in bijzijn van de heer De Boose Leon, peter en mevrouw Dobbels Ludwina, meter; v.z.w. Elisabeth-Begijnhof, geestelijk vader door de heer John Strouwen vertegenwoordigd, Plasschaert François bouwer van de reus,*

Pauwels Achiel beeldhouwer van het hoofd en Lemm Lot kleermaakster, waarvan akte; na vaststelling opgemaakt door de heer Noël Bouquet, Schepen van de Stad Gent, Ambtenaar van de Burgerlijke Stand. Na voorlezing hebben met ons ondertekend: De Getuigen, De Ambtenaar van de Burgerlijke Stand, Noël Bouquet."

Het document is gesigneerd "Eric D.S.", initialen van De Sutter personeelslid burgerlijke stand. Na de overhandiging van de akte werd het ter vorgelegd ondertekening door de voorzitter John Strouwen, zijn medewerkers en schepen Noël Bouquet.

Bij ons bezoek aan het Buurthuis Elisabeth-Begijnhof, eind september 1996, zijn we medelijdend getroffen geweest door de aanwezigte van de reuzin, Cordule grootjuffer, aan de deur van het lokaal "Bij Lène". De grootjuffer zag er bedroefd, verouderd en verwaarloosd uit. Blijkbaar was ze van de buurtfeesten uitgesloten geweest, zoals Begijn Matteken uitgesloten werd van de vastenavondviering in haar legende. Is die minachting voor de grootjuffer Cordule misschien een vergelding geweest voor haar hardvochtig optreden tegenover Matteken? Vast en zeker is het zo niet bedoeld geweest door de bestuursleden van Elisabeth-Begijnhof. Wel leek het ons een ongewild symbolisch toeval te zijn geweest in het kader van de buurtfeesten 1996.

Begijn Matteken is nu de ambassadrice van het begijnhof om de v.z.w. Elisabeth-Begijnhof te vertegenwoordigen binnen en buiten het begijnhof in het bijzonder en de stad Gent in het algemeen. Mogelijk krijgt reuzin Matteken nog 't gezelschap van grootjuffer Cordule, want historisch gezien, houdt de grootjuffer toezicht op het doen en laten van de begijntjes. Reuzin Cordule kan nog in eer hersteld worden. Beide begijntjes vormen een harmonische eenheid die verantwoord is voor het begijnhof en het behoud van de Gentse reuzenfamilie.

Van de 75 reuzen die we in onze studie hebben aangehaald kunnen enkel de reuzen van de 17de eeuw aanspraak maken op de titel

“ommegangsreuzen”. In de 19de en 20ste eeuw zijn in onze stad geen sporen overgebleven van het historisch kenmerk van de ommevangsreuzen.

De huidige Gentse reuzenfamilie omvat nog 33 personages, de oudste daterend uit 1947. Hierbij behoren Tjaak en Ivo uit de Normaalschoolstraat en vier historische reuzen, nl. Albrecht en Isabelle uit de Sleepstraat, verblijvend in de Museum voor Volkskunde en de stedestichters Carinus en Gorduna, eigendom van de Koninklijke Unie van de Middenstand. In 1997 kan de Gentse reuzenfamilie het gouden reuzenjubileum vieren. De Gentse reuzenfamilie heeft in haar midden diverse typen die we ook aantreffen in binnen- en buitenland.

Vrij algemeen zijn de **historische figuren** wel de mooiste reuzen die qua uitzicht gelijkenis vertonen met de historische ommevangsreuzen uit onze Vlaamse steden. 13 voorbeelden kunnen die bewering illustreren. De voornaamste zijn wel de stadsreuzen, daterend 1947-1950, bestaande uit drie stedestichters, het Romeins duo, Karel de Grote, Roeland, drie Arnulfiden. Even mooi zijn Albrecht en Isabella alsook Jacob van Artevelde (1981).

Het **volkstype** is rijkelijk vertegenwoordigd door 15 figuren. De namen zijn: Tjaak, Ivo (1947), volksmuzikanten, kleine Charles (1988) bestuurslid dekenij Normaalschool-

straat; 't Loze Vissertje en het Molenarinnetje (1952) Koninklijke Unie van de Middenstand Gent; Berten (1976) en Martha (1994) uit de Bloemenkenswijk; Bernard (1977) en Margriet (1978) bloemisten St.-Bernadettestraat; Juulken (1988) buurtedeken en Catari (1991) volkszangeres, Bevrijdingslaan; Belleman Julien (1988) stadsomroeper; Kapitein Pietspijn (1981) Voormuide; Antoinette Kroakamandel (1990) kroakamandelwijveke; Tjenne de Strop Feestchef van St.-Pietersstatie (1996).

Twee **religieuze types**: grootjuffer Cordule (1981) en Begijn Matteken (1996) vertegenwoordigen het St.-Elisabethbegijnhof.

Fictieve personages vertolken een ingebeeld figuur. We tellen er drie in de reuzenfamilie: Pierke (1988) Poppentheater Magie; O. Dille (1988) acteur travestie; Sibke de Bouwvakker (1992) leerling metselaarsvak.

Uit de contacten die we gehad hebben met eigenaars van reuzen vernamen we dat de huisvesting een probleem is waarmee het stadsbestuur en de eigenaars van de reuzen sinds vele jaren worden geconfronteerd. De jongste jaren zijn er wel onderhandelingen geweest over een geschikt gebouw of lokaal voor het onderbrengen van de stads- en andere reuzen. Een definitieve oplossing daarover blijft nog altijd behoren tot vooruitzichten op korte of lange termijn.

NOTEN

28. We danken de heer André Vanhove, voorzitter van de Arteveldestichting, voor de informatie over de reus Artevelde.

29. *Onze Dekenijen*, Forelstraat Gent, nr. 6, nov.-dec. 1986.

30. Gegevens over het afscheid van de drie reuzen werden ons verstrekt door G. Van Hecke, huidig baljuw, Wondelgem.

31. *Tentoonstelling werken en kerken. 750 jaar begijnhofleven te Gent (134-1984)*, Stad Gent, Bijloke Museum, 1894, 294 p.: *Mattenkruis*, p. 137-139 (met afbeelding).

32. GERMON (Sir). *Poppentheater Uilenspiegel. Poppenspel in één bedrijf. Matteken is terug*. Gent, z.d. (1996), 51 p. (Sabam A/II/10595). Pseudoniem Jean-Paul Vermeersch, Sophie van Akenstraat Gent. Het boek kan geraadpleegd worden in de bibliotheek van de KBOV, Kraanlei 65 te Gent.

DE BEUL LIET ZIJN ZWAARD ZAKKEN: OOSTENDE (1668)

Willy L. Braekman

Op 24 april 1668 wordt Hendrik Reijnier, toen zevenentwintig jaar, “teghenwoordich scherprechter van Brugge ende te vooren der stede van Sluijs”, voor de Raad van Vlaanderen “geëxamineerd” wegens het niet volbrengen van zijn plicht jegens een “patiënt”. Hij was daarvoor voor de Raad gedaagd door de burgemeester en schepenen van Oostende. (1)

Hij geeft toe “dat hij den patient verbonden hebbende zijn hooghen, ende cnielende ... sijn sweert daedelick uutghetrocken, ende heffende het sweert omme den slach te gheven”, plots geen kracht meer had in zijn armen en “in sijne handen wert machteloos”. Hij liet “het sweert al stillekens sincken, ten respecte hij ‘t selve in sijne handen niet langher en conde houden”.

De toeschouwers konden hun ogen niet geloven, de “patiënt” was in doodsnood en de burgemeester en de schepenen gaven de scherprechter steeds ongeduldiger teken “dat hij met de justicie soude voorts gaen”. De beul antwoordde hun “dat het hem onmogelick was sulcx te doene”. De “pastor, assistende den voors. patient”, maakte aan de burgervaders, die zich blijkbaar niet goed realiseerden wat ze meemaakten, duidelijk dat de scherprechter “excusies ende exceptien van onmoghelickeijt” inriep.

De “patiënt” die aldus geheel onverwacht aan de dood ontsnapte, werd door de scherprechter, op bevel van het magistrat van Oostende, dan maar weggeleid van het schavot en

ghegheven in handen vande officieren die met den patient sijn wechgegaen, hebbende hij confessant ghenomen sijn sweert twelck hij quaelick inde scheede coste steken bij faute van macht ende fortse in de handen.

De scherprechter werd in de herberg waar hij logeerde, “Den Binlander”, door de baljuw opgepakt en in de gevangenis opgesloten. Hij werd ervan beschuldigd zijn werk niet te hebben willen doen, of te veel gedronken te hebben. De beul pleit echter onschuldig en houdt vol dat hij alleen door de plotse en onverklaarbare zwakte in de armen en handen heeft gefaald in het volbrengen van zijn “officie”. Op de dag van de terechtstelling had hij maar één glas bier gedronken en dat “naerdien hij misse hadde ghehoort totte paters Capucijnen”.

Hoe het hem en zijn niet-onthoofde “patiënt” verder is vergaan, weten we niet. Vermelden we nog dat de scherprechter de notulen van zijn ondervraging ondertekent met zijn heel toepasselijk “merck”, nl. twee gekruiste zwaarden.

In feite was de beul er nog goedkoop van afgekomen. Er zijn immers gevallen bekend, uit de vroege zestiende eeuw weliswaar, (2) waar de ‘hangman’ door de toeschouwers werd vermoord, omdat hij niet met één slag de onthoofding tot stand bracht. Zo zijn er gevallen te Mechelen (1513) en Poperinge (1525). Als gevolg van het eerste incident vaardigen keizer Maximiliaen en aartshertog Karel op 6 april 1513 trouwens een plakkaat uit waarbij de scherprechter speciaal onder de “sauvegarde” van de vorst werd geplaatst. (3) In de praktijk echter kon deze speciale protectie hem natuurlijk niet altijd redden, zoals het Westvlaams geval aantoont. Daar werd de Ieperse scherprechter Jean Deprez, die voor een executie naar Poperinge was gekomen, door de menigte met stokken doodgeslagen toen hij er niet in geslaagd was een terdood veroordeelde met één slag te onthoofden.

Te Oostende werd er geen zwaardslag toegebracht en dat was in alle geval beter dan één

die het slachtoffer niet meteen onthoofde. Wanneer dit laatste zou gebeurd zijn, had de

beul het er wellicht niet zo goedkoop van afgebracht !

NOTEN

1. RA Gent, *Raad van Vlaanderen*, nr. 8569.
2. DECAVELE (J.). De Scherprechter van Ieper gelyncht te Poperinge in 1525, *Biekorf* 89 (1989), p. 381-383. Vgl. MAES (L.Th.). *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*. Antwerpen, 1947, p. 60-61.
3. *Eersten Placaet-Bouck van Vlaanderen* (Gent, 1639), fols. 215-216.

UITDAGING TOT GEVECHT (1589-1620): AALBEKE, GENT, MERENDREE, STADEN, WONDELGEM

Willy L. Braekman

Hoewel de hierna besproken methode om iemand op een symbolische manier te kennen te geven dat men met hem wil vechten niet de enige is, (1) blijkt het toch een handeling te zijn die zowel in tijd als in ruimte de sterkste verspreiding heeft gekend. De uitdaging wordt gesymboliseerd door een "nesteling", een schoenveter of rijgkoord. Die wordt door de uitdager overhandigd: wordt hij aangenomen dan is dit een belofte om te vechten. Soms wordt hij ook in tweeën gesneden en elke partij bewaart een helft tot het uur van de vechtpartij aangebroken is.

Enkele voorbeelden die dit gebruik illustreren:

Wondelgem (1589)

Gheert de Clerck, een jongeman van 21 à 22 jaar, keert op 15 juli 1589 bij zonsondergang terug naar huis van een danspartij. (2) Ter hoogte van een stuk land, "Tcrommestick" geheten, komt hem Joos Criel tegemoet. Beiden maken ruzie, slingeren elkaar beledigingen naar het hoofd, waarop Criel ten slotte De Clerck uitdaagt tot een gevecht. Hij was daartoe "uuttreckende eenen nestelijck, presenteerde die den suppliant [d.i. de Clerck], hem daerbij defferende, (3) den welcken nestelinck aenveerd't wierdt". In het gevecht dat daarop begint, wordt Criel neergestoken.

Gent (1601)

Op 7 maart 1601 kreeg de Gentenaar Cornelis Dhulst, "curachier onder den Prince van Oraingen", het in de herberg "Inden Bourgoenschen schildt" bij het Belfort, aan de stok met zijn collega, Jan van Imschoot. (4) Deze daagde Dhulst uit tot een tweegevecht. Dhulst wilde dit vermijden maar

gheenen middele vindende om grief te beletten, heeft eenen nastelinck uuijt sijnen culdere (5) genomen, seggende: "neempt, bewaert dijen tot dat ick den selven weder heysche", hopende hem [d.i. Van Imschoot] quijte te wesen.

Maar Van Imschoot was het daarmee niet eens, hij wilde dadelijk het gevecht beginnen. Dit gebeurt en Van Imschoot schiet er het leven bij in.

Dit is de versie van Cornelis Dhulst zelf. Volgens een getuige echter was het Van Imschoot die

uuten culdere vanden selven Cornelis ghetrocken [had] eenen rooden zydenen nastelynck, segghende: "compt, haelt dien, zy dy een soldaet, compt upden Cautere ..."

Toen een zekere Barbara Bogaert, die samen met haar man Lieven Haeck ook in de herberg aanwezig was, dat hoorde

heeft [ze] uut den handen vanden overledenen ghenomen den zelven nastelynck ende wederomme ghegheven an Cornelis van Hulst, daerup den overledene aen haer seyde: “ghy pryde, waeroem nempde my den nastelinck, ic zalden van u wederoem hebben ofte van uwen man”, twelcke hy Cornelis hoorende, heeft den zelven nastelynck an den voorn. Jan van Imschoot ghegheven, meenende hem also quate te zyne.

Volgens de getuige zei Cornelis daarbij: “Ick en zoucke u niet, beyt tot morghen, ic zal u mijnen nastelinck wel wederoem heessen”, maar de overledene liet zich niet afschepen of tot uitstel verleiden. Hij stond erop dat men dadelijk op de Kouter ging vechten. Dit gebeurde, maar hij overleefde het niet.

Aalbeke (1603)

In de herberg van Lenaert de Buef te Aalbeke ontstaat ruzie tussen Pieter vande Kerckove en Ferdinande Ketelaere.⁽⁶⁾ De laatstgenoemde daagt Pieter uit tot een tweegevecht. Hij heeft daartoe “ghetrocken uijt zijn causens eenen naestelynck” en gaf die aan Pieter, die den zelven naestelynck ghenomen heeft ende den voorn. Ketelaere ghevraecht waeromme dat hij dat was doende, daerop den zelven Ketelaere heeft gherepelyc-quiet, “ick zalt u tooghden !”.

Daarop trekt hij zijn “upstekere ofte snijdere” en probeert Pieter te raken. Deze is verplicht zich te verdedigen en steekt Ketelaere neer.

Staden (1607)

Gillis de Schildere was op de dorpsplaats in een herberg “drynckende met diversche per-

soonen”, o.a. een zekere Le Clé en twee “coolbranders gebroeders”, “beede genaempt Jehan Jacquemin”. (?) Le Clé wordt door de kolenbranders zo getreiterd dat hij heeft

getrocken bij een nastelinck van zijne cleederen, defierende den voorn. joncxsten Jehan Jacquemin, seggende: “ick en achte u niet beter dan een hondt, wilt ghij jegens mij vechten. Als ick u wel sal geslegen hebben, zoo sal uwen broeder noch in tijden commen omme oock zijn deel te hebben !”

Daarop gaan ze buiten de herberg en begint het gevecht.

Merendree (1620)

Hendrick vanden Berghe, geboren van Lintre bij Tienen, liep als vagabond in Vlaanderen rond, in gezelschap van Jan Herman en van “eene lichte vrouwe” die Micheline heette.⁽⁸⁾

Op Merendree kregen de twee in een herberg ruzie “om de voors. vrouwe”. Ze gooiden met bierkannen naar elkaar, Jan Herman werd hierbij gekwetst, maar de definitieve beslissing wie de vrouw nu zou toebehoren, werd uitgesteld om redenen die onbekend zijn.

Ze dagen elkaar echter wel uit voor een gevecht dat later zal plaatshebben:

ende elcanderen beroupende tot vechten
ande poorte van Ghendt, daertoe snijden-
de eenen nastelinck in twee sticken ende
nemende elck een stick.

Het aannemen door beiden van een stuk van de veter blijkt ook hier een formele aanvaarding te symboliseren.

NOTEN

1. Zie mijn Uitdaging tot een Tweegevecht in de 16de en 17de eeuw, *OvZ* (199*), ***-**.
2. RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse Tijd*, nr. 902.
3. *deffierende*: uitdagende (cf. Fr. *défier*).
4. RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse Tijd*, nr. 912.
5. *culdere*: kolder, wambuis zonder mouwen.
6. RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse Tijd*, nr. 917.
7. *Idem*, nr. 922.
8. RA Gent, *Raad van Vlaanderen*, nr. 8594, fol. 151v.

“INJURIEUSE WOORDEN”. SCHELDWOORDEN GECITEERD IN GERECHTELIJKE BESCHIEDEN (17de-18de EEUW)

Theo Penneman

1657 ⁽¹⁾

Maryn Heyndrickx, mulder, heeft op 22 december 1657 de schepenen van Sint-Niklaas beledigd. Op 30 december krijgen de afgevaardigden van de gerechtelijke instanties opdracht aan een aantal getuigen de volgende vragen te stellen. [De menigvuldige afkortingen hebben we stilzwijgend opgelost]:

Eerst ofte sy geene goede Memorie en hebben datt sy op den xxij xbris 1657 hebben geweest ten huysen van thomaes de vyldere weert in Sint Sebastiaen in de peperstraete ende ofte aldaer niet was sitten drinckende denselven maryn heyndrickx.

Ende ofte sy aldaer niet hebben gehoort [één woord onleesbaar] ende present geweest datt denselven heydrickx van dheer guillaem van de perre nu Jegenwoordigh schepen naerseyde datt hy met syne medeconfreers schepenen waeren fielen rabauwen ende andere InJurieuse woorden ende voorder datt sy waeren bottericken ende hunlieder officien [sic] niet en verstonden ende naementlyck Int regard van guillaem van de perre datt hy was rābbaut ende seyde Ick hebbe den [woord onleesbaar door vlek] betaelt

Ende ofte denselven oppens daer mede heeft geaccordeert over denselven heydrickx over d InJurien aen den selven van de perre inde selve qualiteyt aengesyt voor enen stoop wijn ende anderssints ende datt hy tselve soude Laeten blyven [...]

Volgen dan de antwoorden van drie getuigen:

Laureins oppens out ontrent xxvi Jaeren oirconden [?] gedaeght geeedt gehoort ende geexamineert Tuycht ende verclaert op den medegaende Intendit

Op het eerste article Tuycht ende verclaert dat hy op den xxijⁿ Xbris 1657 Is gecomen ten huysen van Thomaes de vyldere weert In Sinte Sebastiaen binnen dese prochie geaccompaigneert met maryn heyndricx

Op het ij^e article Tuycht ende Verclaert gehoort te hebben dat den selven Maryn heyndricx onder veele andere woorden seyde dat Schepenen der voornoemde prochie waeren bottericken ende hunne officien niet en verstonden, ende voorts gehoort te hebben dat naerdien den selven heyndricx hadde betaelt aen Guillaem van de perre eenich gelt, seyde Ick ben blyde dat Ick dien sot ende Rabaut betaelt hebbe, verclaert voorts den selven Oppens metten selven van de perre geaccordeert te hebben over den selven van de perre In de selve qualiteyt aengeseyt voor enen stoop wyn ende anderssints ende dat hy tselve soudē laeten blyven ende om niet anders van dese saecke te weten sluydt hiermede syne depositie die hy naer lecture heeft onderteekent

Jan vyt filius pieters out oirconden [?] ontrent xxvj Jaeren oirconden [?] gedaecht, geeedt gehoort ende geexamineert op den medegaende Intendit

Tuycht ende verclaert goede memorie te hebben dat hy op den xxijⁿ xbris 1657 geweest te hebben ten huysen van Thomaes de vyldere weert In Sinte Sebastiaen binnen dese prochie ende aldaer vinden sitten te hebben maryn heyndricx

Tuycht voorts gehoort te hebben dat naer dien den selven heyndricx betaelt hadde aen d'heer van de perre eenich gelt seyde Ick ben blyde dat Ick den Rabaudt betaelt hebbe [...]

Marie bauwens filia Gheleyn out ontrent xliij Jaeren [etcetera]

Tuycht ende verclaert dat Maryn heyndricx beneffens andere persoonen op den xxi^j^m xbris 1657 thaeren huysc heeft gedroncken.

Tuycht voorts gehoort te hebben naerdien den selven heyndricx aen d'heer Guillaem van de perre Schepenen hadde getelt, hem by de mauwe vattende seyde nu hebbe Ick desen Rabaut oock betaelt [...]

1691 (2)

Ene Anthone Ryckaert heeft op 18 september 1691 de burgemeester van het Beversche te Sint-Niklaas beledigd. Pieter Heyndricx, de beledigde, richtte nog dezelfde dag via een procureur de volgende 'requeste' aen de vierschaar van het Beversche.

Aen myne heeren Schepenen der vierschaer vanden beversche in Ste Nicolaes belsele ende waesm(unst)re

Vertoont S(ieu)r pieter heyndricx Burge-meester alhier hoe dat onaenghesien de prohibitive geschreven rechten soo Civiel als Canoniek, midtsgaeders Keur ende voorgheboden iedereen ghehinterdiceert is synen nevennaesten te Injurieren, heeft Anthone rijckaert hem soo verre vergeten van opden xvij^j 7tember 1691 ontrent de clocke seven uren voormiddach den remonstrant naer te segghen ter presentie van vele eerely(cke) Lieden in de nieuwstraet op het beversche dat hy was eenen mauvagher; schelm, makent U wel ende andere diergelycke Injurien, twelck niet Lydelyck en is voor eenen man met eeren. T'is waerom den verthoonder hem keert tot U edele heeren als Iustitie om daerInne te voorsien

Concluderende by dien dat den ghemelden Anthone ryckaert ghecondempneert sal worden te compareren in ghebannen vierscha(er)e metten ontdeckten hoofde, ende aldaer vallen op syne bloote knien, Godt ende de Justitie vergieffnisse te bidden, roepen(de) overluyt dat hy ter quader causen de ghemelde injurien gheprofereert heeft, ende die niet en wilt hauden staen; ter contrarien den remonstrant heeft gekent ende noch is

kennende voor een eerel(yck) man, verleende hem van dies acte in forma sonder synen cost, condempneren (de) hem ryckaert beth voorts in de costen van desen vervolghc ter taxa(ti)e, ..

1756 (3)

Aen myne heeren s'gravenmannen ende schepenen der vierschare van Sinte Nicolaes ende Nieukerken

Supplierende verthoont reverentelyck Joannes Baptist Verheyen woonende binnen de voorseyde prochie van Sinte Nicolaes, hoe dat het verboden is, soo by de goddelycke als menschelycke rechten den eenen den andere te misdoen, tsy met woorden ofte wercken, ende alhoewel een ider hem daer naer behoorde te reguleren, soo is het noghtans soo dat gillis de sutter woonende inde herberge nieukercke oock tot Sinte Nicolaes, in vilipendentie van dien hem soo verre te buyten heeft gegaen van opden xxj^e novembre xvij^e sessenvyftigh den suppliant aen te seggen ende publiquelyck te verwyten dat hy eenen horendrager was, ende aen suplicants vrouwe dat sy hoere was, jae eene publique hoere, ende datter hy selfs mede te doen heeft gehad, sulcx verwijtende met diversche repetitien, ten sien ende aenhooren van diversche persoonen sonder eenighe redenen, ende alsoo sulckdanighe ten uyttersten enorme injurien niet alleenelyck infamant en syn, ende daer mede ten uyttersten geledeert is den suppliant, syne huysvrouwe ende syne kinderen, nemaer oock syne geheele familie ende alsoo het selve niet en can passeren sonder redres ende satisfactie voor soo vele als het doendelyck is, keert bij hem tot UE voornoemde heeren Biddende de selve believe gedient te wesen, geconsidereert de redenen voorseyt, den voornoemde Zutter te ordonneren te compareren voor VE: heeren met ongedeckten hoofde ende gebogen knien met luyder stemme te verclaeren dat hy sulcx jeghens de waerheyte ende ten ongelycken geseyt heeft, den suppliant ende syne huysvrouwe is kennende voor eerelycke Liedden, alles met teekenen van Leetwesen, ende belofte van sulcx

noijnt meer te doen, vragende God ende justitie daer over vergiffenisse, dit ter presentie vande getuygen die aldaer present syn geweest daer over te roepen, tsynen coste, ende t'synen coste te laeten stellen in actis ofte sulcke andere straffen ende amenden profitable als VE tot ersteltenisse naer proportie vande enorme injurien sullen vinden te behooren, condemnerende hem voorts inde kosten van den vervolghen ter tauxatie, (..)

1780 ⁽⁴⁾

Alsoo men schuldigh is getuigenisse der waerheyt te geven, namentlijk dies ansocht synde, soo ist dat Egidius de groote ende Joannes de Block beijde inwoonders der prochie van Ste Nicolaes ter Requisitie van Jan francies van Bogaert oock tot Ste Nicolaes, verclaeren ende attesteren voor waerachtigh dat sij op den 20^{en} mey 1780 hebben gewerckt tot het doen van reparatie aen het huijs vanden Requirant gestaen inde Calckerstraete derselve prochie ende in huere aen frans(ies) van bellinghen dat het waer is, dat den Requirant aldaer ten selven daeghe om thien à elf uren voor den Noene heeft comen besichtigen de geseijde reparatien, ende naer dien geseijt dese ofte de woorden in substantie dat het een slechtigheijt was voor de Van Bellinghen van het water uijt des Requirants kelder niet te willen doen, alhoewel het selve dickwils versocht ende Int'vriendelijck aengeseijt hebbe: waer op de attestanten voor antwoorde seijden, hij Is Inde pelderye [paar woorden onleesbaar wegens inktvlek] den Requirant aldaer is gegaen ende geseijt dese substantiele worden van Bellinghen, denoterende den pachter frans(ies) van Bellinghen, Wat blixem hoe comt dat gij het water uijt den kelder niet en doet, ick hebbe het nu verscheijde mael Intvriendel(yck) versocht, waer op hy van Bellinghen antw(woord)e wat valt er hier te blixemen gij rat met uw gat vol schult gij en Calen heer, waer op den Requirant repliqueerende als Ick soo veel schult hebbe comt mij betaelen U(we) huijshuere die met mey verschenen is, Dat het voorders waerachtigh is

dat hij Pachter frans(ies) van Bellinghen diergelijcke injurien van Rat, grooten heer met sijn gat vol schuldt ende caelen joncker heeft uijtesprocken, voorders verclaeren de attestanten dat den Requirant ontrent ende op het pretext van dese Injurien ende oock ten aensien van het water ende de Morasse inden gemelden kelder te bevinden, den selven van Bellinghen heeft aengeseijt dat hij in sijnen handel ende Maniere van doen ofte gebruijck van den selven huijse niet wierdig en was soo veele Jaeren het huijs van een eerelijck man te hebben gewoont, ende vervolgens thoonde dat hy in dit pant (?) mens (?) eenen schelm [één woord onleesbaar] ende deugeniet was thoonende, attesterende voorders dat hy Van Bellinghen daerop repeteerde Gy vervloecte Rat, grooten heer, caelen Joncker, Ick en sal het / denoterende het water: / niet uijt doen, waer op den requirant antw(oord)e Ick sal u thoonen wie Ick ben, Ick sal het [één woord onleesbaar] doen uyt doen waer mede den Requirant is vertrocken ..

1785 ⁽⁵⁾

Een meisje van 16 jaar uit Sint-Niklaas heeft verkering met 'een verlopen vent'. Haar ouders willen een eventueel huwelijk beletten en verkrijgen van de plaatselijke overheid de toelating haar op te sluiten in een officieel 'huis van bewaring'. Zij krijgt er de boeien aan de benen. Maar haar minnaar bevrijdt haar met de hulp van zijn trawanten. Men draagt het meisje tot buiten het dorp en laat de boeien afslaan. Het gezelschap geraakt tot in Beveren, waar ze worden ingehaald door de 'politie' van Sint-Niklaas. Maar iemand uit Sint-Niklaas in Beveren arresteren kon niet zo maar gebeuren. Hier volgt het verslag van de eerste confrontatie van de ontvoerders en de 'politie' op de markt te Beveren:

“Den tweeden attestant Joannes augustinus van hoye, ende vierden attestant philippus Jacobus de greyte verclaeren dat sy op de merct gecommen synde ende uyt het s'heeren huys naer de herberge Ste barbara siende aenkommen den soldaet alexius de Martelaere hebbende aenden Erm Marie the-

rese de Blende, den pouillier Bernard de Mayer; en het soogenaemt Siesken, den selven sergeant philippus Jacobus de greyte tot hun heeft gesejdt: Staet, dat daerop den soldaet de Martelaer heeft geantwoordt: Sacredieu wat pretentie heb gy op my? dat den gesejden de greyte alsdan heeft gerepliqueert: op uw niet, maer wel op dat meysken / denoterende Marie therese de blende / Ick arrestere die uyt den naeme van de Majesteyt, sij en magh van nu geenens voedt meer versetten, dat den selven de Martelaer daarop seffens synen sabel heeft uytgetrocken en al vloeckende en sweirende gesejdt: Sacredieu, gy nocte den Stadthouder en hebt daer niet aen te seggen, dit is myn lief. Ick sal der mede trauwen tot antwerpen voor den prince de Ligne gy moet my eerst in stucken cappen eer gy haer sult hebben, dat dito de Martelaer alsdan oock met den blooten sabel in de handt toeschietende den tweeden attestant Joannes augustinus van hoye, al dreygende heeft gesejdt: Sacredieuschen hondsvot, syt gy daer? gy hebt my uwen sabel gepresenteerdt / beteeckenende in het hospitaal / treckt hem nu tegen my, dat den tweeden attestant van hoye daerop sigh excuserende antwoorde dat hy noynt tegen hem martelaer den sabel getrocken en hadde, maer wel om het meysken te bewaeren, dat teynden dies den soldaet de Martelaer het meysken leydende aenden erm, al vloeckende en sweirende gegaen is in de herberge Ste Barbara ende dat de attestanten van hoye en de greyte hun aldaer hebben opgevolgt verclaerende de vier attestanten alsdan inden ceucken van die herberge te hebben gesien den selven de Martelaer; Bernard de Mayer, het soogenaemt Siesken en Marie therese de Blende, te saemen drincende eenen pot bier dat middelertijt dien soldaet de Martelaer siende dat [?] den twee-

den attestant Joannes augustinus van hoye, hem, van hoye wederom heeft toegeschoten synen sabel uytgetrocken en hem naer buyten roepende gesejdt: Sacredieuschen hondsvot comt met my buyten syt gy een eerlyck man, g'hebt uwen sabel gepresenteerdt, treckt hem nu tegen my; dat den attestant van hoye sig daerop wederom excuserende erhaelende dat hy den sabel niet anders en had getrocken dan tot bewaernisse van het meysken, dat den gesejden soldaet voortsgaende in excessen en injurien, al wandelende om en weder den ceucken, dogh den sabel wedergesteecken hebbende, al vloeckende en sweirende seer gheblasphemeert heeft godt seggende: dat Ick ons heere hier hadde Ick capte dien hondsvot dien deugeniet met mynen sabel in stucken van een, dat hy de Martelaer alsdan oock op de selfste dreygende maniere seyde: Ick schyt sacredieu inden hoogh Bailliu t'is oock eenen hondsvot, eenen deugeniet k'schyt oock sacredieu in den Stadthouder t'is oock eenen deugeniet, gij diendt sacredieu / sich keerende tot den vierden attestant de greyte / eenen diefleyder gy en syt maer weirdt van uyt een pinte sonder schele te drincken aende deure, dat dito soldaet de martelaer oock al vloeckende en sweirende als eenen dullen veele injurien heeft uytgesprocken tegen den meyer en de weth van St Nicolaes seggende dat het al deugenieten hondsvodden en schelmen waeren dat hy op hun alle scheidt en op al datter in St Nicolaes was, dat niemandt van de attestanten daerop heeft gesproken dan alleen(yck) den attestant de greyte, den welcken aen hem de martelaere heeft gesejdt: courage, segt maer op, elck sal synen keer hebben, gy hebt nu wel den uwen, dat den soldaet daerop niet anders en antwoorde, dan dat hy scheidt op al dat'er in St Nicolaes was..."

NOTEN

1. STADSARCHIEF SINT-NIKLAAS, *Oud Archief*, nr. 792.
2. STADSARCHIEF SINT-NIKLAAS, *Oud Archief*, nr. 860.
3. STADSARCHIEF SINT-NIKLAAS, *Oud Archief*, nr. 947.
4. STADSARCHIEF SINT-NIKLAAS, *Oud Archief*, nr. 956.
5. STADSARCHIEF SINT-NIKLAAS, *Oud Archief*, nr. 721.

MENSEN EN DINGEN

In de schijnwerper

EEN FOTO UIT DE COLLECTIE VAN HET HUIS VAN ALIJN

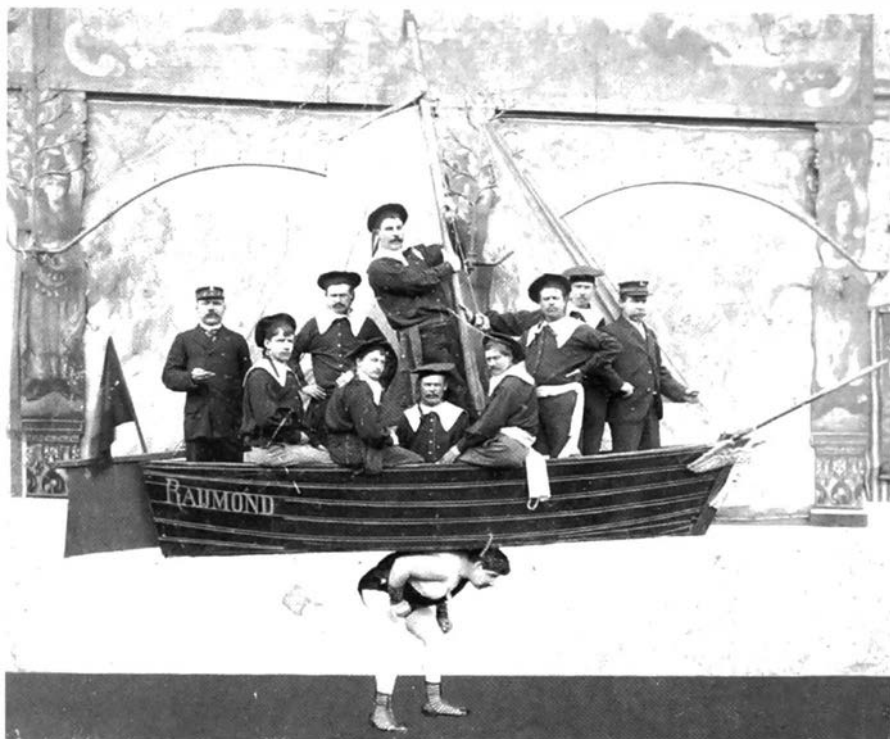
Martien Palmen

Sedert een vijftigtal jaar bewaart *Het Huis van Alijn*, een collectie glasnegatieven van amateur-fotograaf Arnold Vander Haeghen (1869-1942). Men ontdekte deze waardevolle stukken op de zolder van het 'Hotel Vander Haeghen', een in de Veldstraat gelegen herenhuis dat op 2 juli 1946 gelegateerd werd aan de Stad Gent. In opdracht van de schepen voor cultuur werd de zoldervondst naar het stadsarchief overgebracht en vervolgens aan het Museum voor Volkskunde toevertrouwd. (1)

Het 'Hotel Vander Haeghen' was drie generaties lang de woon- en werkplaats van de voorname drukkersfamilie Vander Haeghen. In 1841 kocht Desiré-Jean Vander Haeghen (1797-1850) het gebouw en bracht zijn drukkerij van de Onderstraat naar de Veldstraat over. Zowel de *Gazette van Gent* (1841) als de *Wegwijzer der Stad Gent* (1842) werden hier gedrukt en uitgegeven. Zoon Eugene Vander Haeghen (1829-1880), eigenaar-uitgever vanaf 1853, moderniseerde de krantenzaak. Door het plaatsen van geavanceerde drukmachines bracht hij het bedrijf tot grote bloei. Deze tolerante houding ten opzichte van het nieuwe, dit nieuwsgierig zijn naar de mogelijkheden die technische ontwikkelingen bieden, kan men eveneens bespeuren bij Arnold Vander Haeghen. Zijn interessesfeer reikte echter buiten de grenzen der drukkerswereld. Fotografie, auto's en vliegtuigen, uitvindingen die met de tweede industriële revolutie ook in Gent ingang vonden, waren zijn passie. Een eerste uiting hiervan is zijn lidmaatschap van de 'Automobile-Club des

Flandres', de 'Aero-Club des Flandres' en de 'Association belge de Photographie'. (2) Talrijke foto's getuigen van Arnold Vander Haeghen's actieve deelname aan de fotografische wandelingen, georganiseerd door de 'Association belge de Photographie'. (3) Uitstapjes naar de Belgische kust bijvoorbeeld, leidden tot een leerrijke reportage over de badcultuur rond de eeuwwisseling. Onder de noemer 'Veel volk aan de plage', stelde het *Het Huis van Alijn* tussen 2 mei en 31 augustus 1999 een dertigtal foto's uit deze reeks tentoon.

Een tweede uiting van Arnolds progressieve geest betreft de functie die hij vervulde binnen het familiebedrijf. Pas vijftintig jaar na zijn vaders overlijden, neemt hij de taak van eigenaar-uitgever volledig op zich. Terwijl weduwe Victorina De Keyser (1839-1923) in deze periode de zaak beheert, experimenteert haar zoon met een nieuw en vooruitstrevend facet van de journalistiek: de persfotografie. Arnold Vander Haeghen onderkende het potentieel dat de persfotografie in het algemeen en de 'reporter' in het bijzonder kon bereiken op gebied van beeldweergave. De drukkerij beschikte helaas niet over de nodige technische middelen om zijn ideeën te realiseren. (4) Rondtrekkend door de straten van Gent, ontsnapte noch volkse noch mondaine taferelen of personen aan Vander Haeghens lens. Hierbij bewaarde de amateurfotograaf geen afstand tot het gebeuren: straattonelen, markttonelen, sacramentsprocessies, historische stoeten, carnaval, de foor, de staking voor het algemeen stemrecht (1893) en sportmanifestaties werden op een dynamische, onstuimige of zelfs speelse wijze in beeld gebracht.

De nagelaten glasnegatieven vormen een bron van informatie over het wel en wee van de Gentse bewoner en bezoeker rond 1900. Ze weerspiegelen verloren elementen uit een recent verleden. Een tekenend voorbeeld zijn de foto's van de foorreiziger Raymond de la Ruelle (1866-1942) tijdens de grote foor op het Sint-Pietersplein. Op zeventienjarige leeftijd werd hij als *phénomène humain* tentoongesteld en vermaakte hij omstanders met krachtnummers. (5) In 1888 trad deze *schone en sterke jongen* bij Circus Sosman in dienst. Philip Sosman merkte echter dat de krachtmens zijn dochter Rosine het hof maakte en stuurde hem de laan uit. Raymond de la Ruelle gaf zich niet gauw gewonnen. Met een eigen attractie volgde hij Circus Sosman overal. Zijn openluchtarena bestond uit enkele in de grond geklopte palen en een zeil: een kleine cirkel zaagmeel bakende de piste af. Voor 5 centiemmen kon men een show met halters en gewichten bewonderen. Zonder medeweten van vader Sosman, ontmoetten Raymond en Rosine elkaar tussen twee circusvoorstellingen. (6) Weldra groeide zijn faam en kon hij zich een grote tent veroorlo-

ven. Emiel Andelhof (1872-1942), auteur van *Galerij van Gentsche Typen*, herinnerde zich zijn 'barak' met het bootje 'Raymond' dat op de voorgrond lag. 'Hercule' torste dit bootje plus tien volwassen mannen, gehuld in matrozenpakjes, op zijn rug. Eerder zag men nem een weegschaal opheffen waarop twintig kijklustige mochten plaatsnemen. (?) Raymond de la Ruelle verliet in 1899 de

foorpleinen en huwde met Rosine. Philip Sosman was reeds overleden .. van moeder Sosman kregen ze de zegen. (8) Vlakbij het Sint-Pietersplein, op de hoek van de Kunstlaan en de Overpoortstraat, baatten ze samen 'Café Raymond' uit: een verzamelplaats voor foor- en circusmensen tijdens de wintermaanden. (9)

NOTEN

1. VAN SEVEREN (G.). *Zo leefde Gent omstreeks 1900..: Fototentoonstelling Fonds A. Van der Haeghen*. Gent, Museum voor Volkskunde, 1970, p. 3.
2. DE HERDT (R.). *Het Museum Arnold Vander Haeghen*. Gent, Drukkerij Goff pvba, 1989, p. 16-19.
3. ANTHEUNIS (G.), DESEYN (G.) en VAN GYSEGEM (M.). *Focus op fotografie. Fotografie te Gent van 1839 tot 1940*. M.I.A.T., (zd), p. 107-108.
4. VAN SEVEREN (G.). *Zo leefde Gent omstreeks 1900..: Fototentoonstelling Fonds A. Van der Haeghen*. Gent, Museum voor Volkskunde, 1970, p. 4-7.
5. VAN GENECHTEN (G.). *Kermis, het spiegelpaleis van het volk*. M.I.A.T, Gent-Kritak, Leuven, 1986, p. 11.
6. DE POORTER (A.). *De geschiedenis van de Belgische Circussen*. 1990, p. 27-28.
7. ANDELHOF (E.). *Galerij van Gentsche Typen*. Gent, Bond der Oostvlaamse Folkloristen, 1942, p. 207-208.
8. DE POORTER (A.). *De geschiedenis van de Belgische Circussen*. 1990, p. 28.
9. DE POORTER (A.). *Gent circusstad. Twee eeuwen circusbezoek*. Aartrijke, Emiel Decock, 1992, p. 8.

JAARVERSLAG 2000

1. Algemene werking

Naast de maandelijkse vergaderingen van de Raad van Beheer, de sectievergaderingen van de werkgroepen en van de redactie van dit tijdschrift, werden twee algemene vergaderingen gehouden. Belangrijk was de goedkeuring van de nieuwe statuten en van het Huishoudelijk Reglement. Beide documenten kan u raadplegen op onze website. Het ledenaantal bleef stabiel, de kostprijs voor het lidmaatschap (van particulieren) bleef gehandhaafd op 500 BEF voor het jaar 2000, maar wordt vanaf 2001 tot 600 BEF opgetrokken.

2. Oost-Vlaamse Zanten, Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen

Jaargang nr. 75., oplage: 750 ex., 4 nummers, aantal pagina's: 462. Naast de vele particuliere leden die OVZ ontvangen, wordt ons tijdschrift ook aan een 150-tal instellingen of verenigingen bezorgd (gratis, betalend of ruilabonnement). De reële kostprijs (productiekost) van één nummer van Oost-Vlaamse Zanten bedraagt 183,50 BEF. Ook in de jaargang 2000 werd geprobeerd een gevarieerd aanbod te bieden van meer wetenschappelijk onderbouwde artikelen enerzijds en van korte, maar daarom niet minder interessante, stukjes over specifieke onderwerpen en vondsten in onze *zoeken en zanten*-rubriek anderzijds. In de eerste categorie kwamen het afgelopen jaar ondermeer de volgende onderwerpen aan bod: het Antwerps kuipersambacht (17de-18de eeuw), het ontspanningsleven van Brugse arbeiders (1890-1921), ziektenamen in de West-Vlaamse dialecten, de figuur van Keizer Karel in de populaire vertelcultuur, de betekenis van een stichtelijke Antwerpse dichtbundel uit 1635, de Gentse halfvastenfoor in de jaren 1890-1914, begrafenisrituelen in Gent in de 18de eeuw en het leven en werk van twee plattelandschirurgijns in het graafschap Vlaanderen in diezelfde periode. Het derde nummer, traditioneel een themanummer, was volledig gewijd aan reflecties over de authenticiteit, de onderdrukking en de herleving van het carnaval. Het nummer werd samengebracht én ingeleid door Gita Deneckere, lid van de redactie. In de categorie 'zoeken en zanten' werd aandacht besteed aan de volgende thema's: het internationaal colloquium over religie en heksenvervolgning in Ieper (9 okt. 1999), de etymologie van de Gentse Schuddevee- en Schuddevisstraatjes, het huwelijksgedrag van weduwen in de 18de eeuw, vastenavond-

rituelen, 17de-eeuwse lofdichten op de tabak, rederijkerstoneel en bruiloftsgebruiken, de volksculturele en taalkundige aspecten van het universeel onderwerp van de 'wandellende jood', enz. In de 'mensen en dingen'-rubriek werd vooral aandacht gevraagd voor enkele bijzondere objecten uit Het Huis van Alijn en werden de activiteiten uit het voorbije jaar en de plannen voor de toekomst van het voormalig Museum voor Volkskunde toegelicht.

3. Bibliotheek

De KBOV bezit een rijke bibliotheek van ongeveer 14.000 boekwerken en een grote collectie tijdschriften (waarvan een 100-tal lopende, samen goed voor 190 strekkende meter). Ook diverse foto- en grafische collecties maken deel uit van het patrimonium van onze vereniging. De bibliotheek functioneert als documentair steunpunt van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen en is sinds jaar en dag gevestigd op de rustieke, maar niet meer eigentijdse, bovenste verdieping van de kapel van Het Huis van Alijn (het voormalig *Museum voor Volkskunde*). De bibliotheek is twee maal per week open voor het publiek, op donderdag (van 17 tot 20 u) en op vrijdag (van 10 tot 12 en van 14 tot 17 u), behalve tijdens de vakantie van 15 juli tot 15 augustus. Boeken en tijdschriften kunnen er uitgeleend worden. De bibliotheek is ontsloten door middel van een klassieke kaartenbak (auteurs, geografisch, thematisch). In de loop van het jaar 2000 telden we 211 bezoekers, 503 raadplegingen. Er werden 1.807 fotokopieën gemaakt. Sinds enkele jaren stellen wij een terugloop vast van het aantal bezoekers, bezoeken en ontleningen. Deze terugloop heeft vele oorzaken, waarvan de voornaamste zijn: de slechte toegankelijkheid van de bibliotheek (steile draaitrap), het chronisch ruimtegebrek (waardoor de bibliotheek niet kan uitbreiden en de dienstverlening niet kan geoptimaliseerd worden) en de 'niet meer eigentijdse' ontsluiting van de collecties (kaartensysteem). Midden 1999 jaar nodigde onze vereniging de Heer Julien Van Borm, Directeur van de UIA-bibliotheek en in binnen- en buitenland bekend als bibliotheekexpert, naar Gent uit voor een bezoek aan de bibliotheek. Van Borm deed een aantal vaststellingen en formuleerde enkele voorstellen in verband met de automatisering van de bibliotheek. Een en ander werd neergeschreven in zijn rapport van 24 juni 1999. Terwijl de KBOV aan een website werkte om ook de bibliotheek bij het brede publiek beter kenbaar te maken, werd op 27 september 1999

en een brief, gericht aan de voorzitter van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV), een projectaanvraag ingediend voor de revalorisatie van de bibliotheek: voor het helpen realiseren van een inhaalbeweging “invoeren manuele gegevensbank in de computer”, enerzijds, en voor de financiering van de basisinfrastructuur van de bibliotheekautomatisering met aansluiting op het web, anderzijds. Het antwoord van het VCV van 3 november 1999 was negatief. In oktober 2000 werd een nieuwe project- en subsidie-aanvraag ingediend bij het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Volksontwikkeling en Bibliotheken. Deze aanvraag had betrekking op de informatisering van de bibliotheek en op de verhuizing naar een andere locatie die het bestuur ondertussen op het oog had. Helaas was ook hier het antwoord negatief. Er werden gesprekken aangeknoopt met de verantwoordelijken van CAGWEB (Catalogus Gentse Wetenschappelijke Bibliotheken) die bereid werden gevonden de steekkaarten van de KBOV-bibliotheek te scannen en de informatie te verwerken. Alhoewel de catalogus van de KBOV-bibliotheek op termijn, dank zij de CAGWEB-interface, via het INTERNET raadpleegbaar zal moeten zijn, beschikken wij nog steeds niet over de minimale ICT-infrastructuur en is er van een geautomatiseerd collectiebeheer vooralsnog geen sprake. Ook om dit luik 0 van het dossier te realiseren is KBOV op zoek naar een geldschieter.

4. 10de Geschiedkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen: Gent, 1-2 maart 2000

De tiende editie van de tweejaarlijkse Geschiedkundige Boekenbeurs stond, met medewerking van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen (FVV), speciaal in het teken van het “Jaar van de Volkscultuur”. Er waren 97 deelnemers ingeschreven. De geschiedkundige boekenbeurs is uitgegroeid tot het belangrijkste forum voor het geschiedenisvak in Vlaanderen. Zowat alle disciplines zijn er vertegenwoordigd de archeologie, de cultuurgeschiedenis, de ecologische, economische, politieke en sociale geschiedenis, de heemkunde, de familiekennde, de industriële archeologie, de volkskunde, de paleografie, wapenkunde en andere hulpwetenschappen voor de geschiedvorsing. Met dit brede spectrum beoogt deze boekenbeurs bij te dragen tot het wetenschappelijk onderzoek. Nieuwe publicaties op elk van deze gebieden worden er gepresenteerd. Wie zich op de hoogte wil stellen van de recentste vorderingen in liet historisch onderzoek, heeft op die beurs een unieke kans zich te informeren. Zeker ook omdat er heel wat

publicaties te vinden zijn die niet in de boekhandel te koop zijn. Deze boekenbeurs staat in de eerste plaats open voor alle verenigingen, instellingen en auteurs die al dan niet in eigen beheer uitgegeven historische publicaties aan te bieden hebben (categorie aan voordelstarief) en geeft daarnaast ook aan uitgevers, vakbladen, gespecialiseerde boekhandels en antiquarier een select forum. De tweejaarlijkse vakbeurs voor de geschiedenissector - editie 2000 - lokte 1500 bezoekers en bewijst dat er een levendige belangstelling bestaat voor het historisch onderzoek.

5. Internationaal Sprookjescongres: ‘Koning en Keizer in het Sprookje’ (Gent, 1-4 juni 2000)

Voor de eerste maal vond een congres van de Europäische Märchengesellschaft in Gent plaats. Onder de titel ‘Koning en Keizer in het sprookje’ werd het congres een cultureel en wetenschappelijk hoogtepunt in het kader van de jubileumvieringen omtrent het Keizer Karel-jaar.

Precies 500 jaar geleden, op 24 januari 1500, werd Keizer Karel V in het Gentse Prinsenhof geboren. In die tijd werd de geboorte met klokkengelui en kanonschoten verwelkomd. Nu herdenkt de stad Gent deze gebeurtenis een heel jaar lang met tentoonstellingen en feestelijkheden. En in de maand juni zal het sprookje gedurende vier dagen de brug slaan naar een interculturele toenadering.

Gekroonde hoofden vinden we heel vaak terug in sprookjes. Naast de getypeerde anonieme sprookjeskoningen en -koninginnen spelen ook gepersonaliseerde vorsten een belangrijke rol in de Europese vertelcultuur. Talrijk zijn de verhalen over Keizer Karel die vermomd langs Vlaamse wegen gaat en vele vrolijke avonturen beleeft. Sprookjes tonen echter ook koningen en keizers wanneer hen het lachen vergaet. Ontdaan van zijn mythe en zijn eretekens verschilt de vorst in niets van de gewone man met al zijn kleine en grote zwakheden. En draagt omgekeerd niet ieder mens een onzichtbare kroon? Ook daarover vertellen sprookjes. Het congres is tot stand gekomen onder de auspiciën van vier eminente persoonlijkheden op het gebied van de sprookjeskunde, met name PD Dr. Hans-Jörg Uther, Prof. Dr. Karl-Ewald Tietz, Dr. Ingrid Tomkowiak en Dr. Barbara Gobrecht. De plenaire vergadering en de voordrachten vonden plaats in de Aula van de universiteit in de Voldersstraat. De seminaries werden gehouden in het Centrum Reylof.

Naast de ingeschreven deelnemers aan het congres (ongeveer 400, goed voor 1.600 overnachtingen in Gentse hotels), werden een 1.000-tal bezoekers aan-

getrokken door de randactiviteiten die door het samenwerkingsverband KBOV en Het Huis van Alijn werden georganiseerd.

Het muzikale gedeelte omvatte twee optredens:

- op donderdag 1 juni: het Ensemble De Chaffoy
- op zaterdag 3 juni: Harprecital 'Arpa Multisonor'

Beide manifestaties lokten een groot aantal bezoekers.

Een vertelavond met Vlaamse en Duitstalige vertellers had plaats op vrijdag 2 juni. Hier viel vooral het Vlaamse luik in de smaak van het publiek. Wij mogen besluiten dat deze manifestaties in ruime mate hebben bijgedragen tot het imago van zowel de Stad Gent, als voor Het Huis van Alijn en de KBOV.

6. Fototheek

Afgelopen jaar werd het project 'ontsluiting fotocollecties' in de startblokken gezet, een samenwerkingsverband met Het Huis van Alijn en met het WVD-project van de Vakgroep Nederlandse Taalkunde (WVD staat voor Woordenboek Vlaamse Dialecten). Het is de bedoeling om verschillende Gentse fotocollecties met een uitgesproken volksculturele waarde (de Trefois-collectie van de Rijksuniversiteit Gent, de WVD-fotoverzamelingen en de foto-collecties van Het Huis van Alijn en KBOV) op relatief korte termijn te ontsluiten (via een geautomatiseerde gegevensbank) en langs elektronische weg beschikbaar te stellen. Het fotomateriaal, dat op die manier (her)ontdekt, beschreven en gevaloriseerd wordt, zal het publiek langs verschillende kanalen bereiken: via thematentoonstellingen van Het Huis van Alijn, via korte artikelen in dit tijdschrift, via de KBOV-website, enz.

7. Studiedag 'Religieuze Volkscultuur'

De Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen werkte mee aan de organisatie van de 7de studiedag over de volksdevotie in Vlaanderen, op zaterdag 4 november 2000 in de Galerie van de KBC, Steenstraat 40 te Brugge, een initiatief van de Bond van West-Vlaamse Volkskundigen. De studiedag ging door in de marge van een tentoonstelling 'Volksdevotie in Vlaanderen' die van 28 oktober tot 12 november op dezelfde locatie plaatsvond.

8. Kantclub 'Sint-Katelijne'

De kantclub richtte 5 lessencycli van 10 lessen in elk van de volgende disciplines: Stropkant, Cluny, Vlaamse kant, Russische kant en Fijn bloemwerk. 80 kantwerksters werden ingeschreven. Daarnaast werden ook 10 initiatielessen gegeven aan jonge beginners.

De kantclub nam deel aan twee tentoonstellingen. De eerste vond plaats van 2 tot 11 juli 2000 in Ninove. Deze tentoonstelling stond onder de bescherming van de Hoge Raad voor Kant in Vlaanderen. Er werkten verschillende kantscholen en --clubs uit Oost-Vlaanderen aan mee. De belangstelling was groot. De tweede kanttentoonstelling had plaats in Gent, in het MIAT, tijdens de Gentse Feesten en werd georganiseerd met de Gentse Kantacademie en de zes andere kantclubs uit het Gentse. Het succes was overweldigend.

9. Website

Op initiatief van Luc Beyens is de KBOV nu ook aanwezig op het wereldwijde web. Onze website is te vinden onder <http://users.pandora.be/kbov>. De startpagina laat toe te navigeren door de hele site. Er werd ruimte voorbehouden voor logo's en links naar instellingen die ons steunen. Er is een 'site van de maand', waarbij telkens een website van een volks-, heem- of geschiedkundige vereniging in de kijker wordt geplaatst. Een rollende tekst vestigt de aandacht op bijzondere gebeurtenissen en elders op de startpagina wordt op een goed zichtbare plaats verwezen naar andere actualia.

10. Samenwerkingsverbanden en externe relaties

Zoals uit bovenstaande activiteiten blijkt heeft de Bond gestreefd naar interprovinciale en grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden (Het Huis van Alijn, Bond der West-Vlaamse Volkskundigen, FVV, Europäische Märchengesellschaft). Wij zullen in de toekomst op die weg verder gaan en hebben intussen al contacten met Zeeuws-Vlaanderen.

SUMMARIES

Wim van Laere

'Paardepoten' and 'weversbollen': plant names in the dialects of the northeastern Waasland

This article focuses on the names of wild plants in the dialects of Beveren and the surrounding villages in the northeastern part of the Waasland region, as well as in the dialects of the bordering towns of Sint-Gillis-Waas and Hulst (the Netherlands). Three main issues of this study will be discussed. First of all, the usage of plant names in the dialects is in decline due to the deterioration of dialect itself and because of the changes in the speaker's environment. Secondly, the term 'heteronymy' – different names for a single concept – is discussed and an explanation is given for the often-large differences in heteronymy for different plant species. Finally, the article discusses the issues of name changes and naming motives, and investigates whether it is possible or desirable to divide the naming motives into categories.

Harlinda Lox

The wolf in European narrative: an overview

Once upon a time there was a cunning hairy animal in the tale of Little Red Riding Hood. How diverse is the image of the wolf in the European popular and children's literature? This study sketches the metaphysical framework of meanings in which the motive of the wolf occurs and embeds it into the sociocultural reality out of which it originated. The article also analyses the psychological dimension and reveals the educational intentions of the authors or editors. The study concludes with a discussion of genre-typological patterns and technical narrative aspects.

Willy Braekman

Beggars at the Ghent or Ekkergem pageant

The Ghent copper and poet Jacobus Hije (1667-1749) describes in some detail the beggars who were present at the pageant, and the ways and tricks they used to move the onlookers to pity and to parting with a few coins.

Thijs Lambrecht

Slave to the Wage? Servants in the Flemish Countryside (16th-18th century)

By means of the handbooks of a farmer, this article illustrates the circumstances of servants in the Flemish countryside during the Ancien Régime. The article focuses on the recruitment, wage structure and spending habits. It appears that there were considerable differences within the servant population. Children were usually recruited in the presence of their parents and handed over part of their wages. Maidservants spent almost their entire wages on their future dowry. The male servants, who constituted the differentiated professional category, were able to save more for their future. Mobility among the servants was very common. The loans that the servants were given by their employers are an example of the good relations and the mutual respect that existed between the two.

Beatrix Baillieul

Emiel Geldof, the Last of the Traditional Bowstringmakers in Belgium

The story of the life and work of an East Flemish bowstringmaker who was born in 1905 illustrates the craft of bowstringmaking. The 'pezenwevers' originally worked with hemp or flax, but after the Second World War they changed to synthetic materials. The Geldof company was founded in Melle and moved to Gent after the First World War. In the 1970's Geldof was the only person in Belgium who could still braid hemp strings.

Karel Velle

Cockfighting in Belgium (19th-20th century): Popular Culture or Organised Mistreatment of Animals?

This article describes the context of cockfighting in Flanders since the last quarter of the nineteenth century, based on normative and judicial sources. Even though cockfighting was officially banned in Belgium in 1867, it retained its success in a number of rural areas, especially during the winter months. The fights were mainly organised by cock breeders and innkeepers who put their inns at the disposal of the spectators. Only a few organisers of cockfights have been successfully brought to court since the end of the nineteenth century. There are several reasons for the failure of the public prosecutors, such as inadequate legislation, poor enforcement by the local police, and of course the creativity of those guilty in finding ways to mislead the authorities. This contribution reminds the reader that in addition to the historical enquiries and the rich iconographical data that exist on animals in popular culture, normative and judicial sources may contain interesting information on the origin, appearance and spread of popular sports and entertainment with animals.

Auteurs

Baillieul Beatrix, Kogelstraat 73 - 9000 Gent

Braekman Willy, Eeklostraat 69 - 9030 Gent

Daem Marcel, Oscar De Reusestraat 32 - 9040 Gent

Lambrecht Thys, p.a. Vakgroep Nieuwe Geschiedenis (RUG), Blandijnberg 2 - 9000 Gent

Lox Harlinda, p.a. Vakgroep Duitse taalkunde (RUG), Blandijnberg 2 - 9000 Gent

Palmen Martine, p.a. Het Huis van Alijn, Kraanlei 65 - 9000 Gent

Penneman Theo, Hoveniersstraat 57 - 9100 Sint-Niklaas

Van Laere Wim, Dorpsstraat 3 - 9130 Kieldrecht

Velle Karel, Grotesteeweg 61 - 9840 De Pinte

Abonnementen/lidmaatschap K.B.O.V.

BTW inbegrepen; vier nummers per jaar plus *Volkskundige Kroniek*, het ledenblad van de F.V.V.)

600 fr. particulier lid

700 fr. bibliotheken, verenigingen, boekhandel, e.d.

200 fr. los nummer

Stortingen op rekeningnummer 703-0327514-23 of 000-0096946-43

van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w.

Lidmaatschap van de K.B.O.V. geeft ook gratis toegang tot het "Huis van Alijn (voormalig Museum voor Volkskunde)" en leenrecht in de bibliotheek van de K.B.O.V.

Bibliotheek K.B.O.V.: Kraanlei 65 9000 Gent - Tel. 09-225 64 47

Openingsuren: donderdag 17-20 uur vrijdag 10-12 en 14-17 uur. Gesloten van 15 juli tot

5 augustus. De bibliotheek functioneert als documentair steunpunt van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen.

Lidmaatschap van één bij de F.V.V. aangesloten verenigingen laat ook toe boeken te ontlenen.

Bibliothecaris: Arnold Eloy

Medewerk(st)ers: Liliane De Hauwere, Frans Van Bost (archivaris grafische collecties).

De Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. is opgericht in 1926 met het doel de studie van het volksleven te bevorderen door diverse activiteiten:

uitgave Oost-Vlaamse Zanten (sinds 1926)

volkskundige bibliotheek (vanaf 1926)

oprichting (in 1927) en ondersteuning van het Museum voor Volkskunde

organisatie (sinds 1969) van de Kantwerkklub Sint-Katelijne

secretariaat (sinds 1971) van het Internationaal Studiecomité voor Ommegangsreuzen

organisatie (sinds 1982) van Volkskundige Colloquia i.s.m. de vakgroep Etnische Kunst van de Universiteit Gent

organisatie (sinds 1983) van de Geschiedkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen

organisatie (sinds 1989) van het tweejaarlijkse Interprovinciaal Colloquium voor Volksdevotie

organisatie tentoonstellingen en lezingen i.s.m. "Huis van Alijn" (voormalig Museum voor Volkskunde)

voorzitter: Karel Velle.

secretaris-penningmeester: Luc Beyens.

bestuursleden: Romain Coppens, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Guy Hoebeke, Harlinda Lox,

Hilda Pintelon, André Vanhove, Jacques Van Keymeulen, Denise Van Peteghem.

Het Huis van Alijn:

Kraanlei 65, 9000 Gent. Tel. 09/269.23.50, fax 09/269.23.58, e-mail: huis.alijn@gent.be

web: <http://museum.alijn.gent.be>

openingsuren: 10.00 - 12.30u. en 13.30 - 17.00u.

Gesloten op maandag, 1 januari en 25 december.

Het Huis van Alijn v.z.w. - Raad van Bestuur:

Mark De Jode, voorzitter; Luc Daels, ondervoorzitter; Sylvie Dhaene, conservator-secretaris; Willy Oelman, penningmeester; Marie-Christine Laleman, Luc Beyens, Johan Decavele, André Vanhove, leden.